

КРАЄЗНАВСТВО

Запорізька

1' 2016

НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ
ЕЛЕКТРОННИЙ ЧАСОПИС

zpkrai.jimdo.com

НАЦІОНАЛЬНА СПІЛКА КРАЄЗНАВЦІВ УКРАЇНИ
Запорізька Обласна Організація

Науково-популярний електронний часопис

Заснований 2016 року
Запорізькою обласною організацією
Національної спілки краєзнавців України

1 ' 2016

З М І С Т

Від головного редактора	3
ПРОГРАМА РОЗВИТКУ КРАЄЗНАВСТВА ЗАПОРОЖЖЯ	
Всеукраїнська науково-практична конференція «Перспективи та програма розвитку краєзнавства в Запорізькій області на 2016-2020 рр.» 11 червня 2016 року (звіт)	4
Сурченко С. В. Краєзнавча привабливість Запоріжжя	10
Дмитрук В. І. Співпраця обласних організацій НСКУ з органами державної влади та місцевого самоврядування	14
Денисенко О. В. Комплексна Програма розвитку краєзнавства в Запорізькій області до 2020 року	21
ІСТОРІЯ ЗАПОРОЗЬКОГО КРАЮ: МІСТА І СЕЛА	
Романько В. І. Краєзнавці Донеччини пишуть історію міст і сіл рідного краю: з досвіду роботи	26
ЧАСИ КРОЗАЦЬКІ – СІЧІ ЗАПОРОЗЬКІ	
Сурченко С. В. «Кам'янська січ»: історія створення Філії Національного заповідника «Хортиця»	30
ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО	
Вілінов Ю. А. Риболовне знаряддя чи «пайка» невільника?	44
МУЗЕЙНЕ КРАЄЗНАВСТВО	
Лисенко Т. М. Унікальні підводні дослідження Запоріжжя	50
ОСВІТЯНСЬКЕ КРАЄЗНАВСТВО	
Петроченко В. І. Краєзнавчі видання в системі позашкільної освіти Запорізької області	60
Палійчук О.В. Історія рідного краю для найменших	71
БІБЛІОТЕЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО	
Нагорна Г. М. Відділ краєзнавства: сторінки історії і сучасність	77

ЕКОЛОГІЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО

Шелегеда В. І. Екологічне краєзнавство – новий напрямок краєзнавства в системі позашкільної освіти 85

ГЕОЛОГІЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО

Янушенко Д. В. Перспективи розвитку геологічного краєзнавства в Запорізькій області 94

САКРАЛЬНЕ КРАЄЗНАВСТВО

Пашник С. Д. Сакральне краєзнавство Запорожжя та перспективи його розвитку . . . 102

ТУРИСТИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО

Брацило Л. Ф. Перспективні напрямки розвитку туристичного краєзнавства в Запорізькій області 106

ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКІ СТУДІЇ

Стадніченко О. О. Літературне Запоріжжя в контексті українського літературного процесу 115

Палівода Т. М. Поетами народжуються! 126

КРАЄЗНАВЦІ ЗАПОРОЖЖЯ

Щур Ю. І. Краєзнавчий рух на Запоріжжі під час нацистської окупації 130

Білівненко С. М. Запорізьке наукове товариство імені Якова Павловича Новицького 135

Перші відзнаки та нагороди запорозьким краєзнавцям від Національної спілки краєзнавців України у 2016 році 139

Наші автори 143

Вимоги щодо оформлення статей 144

Засновники:

Запорізька обласна організація Національної спілки краєзнавців України

Головний редактор:

Сурченко Сергій Володимирович

Редакційна колегія:

Денисенко Олена Володимирівна, заступник Головного редактора

Лисенко Тетяна Миколаївна, член редакційної колегії

Петроченко Віктор Іванович, член редакційної колегії

Карасенко Богдан (логотип, обкладинка)

Адреса редакції:

69000, м. Запоріжжя, бул. Центральний, 3, «МУЗЕЙ МІСТА ЗА ПОРОГАМИ»

Національного заповідника «Хортиця»

т/ф (0612) 36-05-57

Електронна скриня:

zpkrai@ukr.net

Електронна версія:

zpkrai.jimdo.com

Виходить щомісячно**На першій сторінці обкладинки:**

Фото запорізького фотохудожника Сергія Лаврова

ВІД ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

Шановане товариство!

Вітаю Вас з виходом першого номеру часопису запорозького краєзнавчого руху – *електронним виданням «КРАЄЗНАВСТВО ЗАПОРОЖЖЯ»!*

Цим проектом Запорізька обласна організація Національної спілки краєзнавців України розпочинає активне оприлюднення напрацювань дослідників-краєзнавців, залучення найкращих авторів та обговорення самих цікавих тем з історії та культури Запорозького краю.

Український краєзнавчий рух веде свій родовід від літописців могутньої Київської Русі та героїчної доби козаччини, і саме українське краєзнавство завжди слугувало не лише надійним підґрунтям історичної пам'яті, а і формою самозахисту. Безпрецедентні гоніння упродовж століть загрожували українству національною смертю і тільки самовіддані зусилля кількох поколінь подвижників уможливили зберегти від імперських зазіхань мову, культуру, самобутні традиції українського народу.

Тож перші статті часопису запорозьких краєзнавців – перші кроки на шляху визначення спільних проблем та спільних проектів, що мають за мету подолати всі труднощі і згуртувати навколо себе всіх небайдужих та справжніх патріотів рідної землі.

Саме часопис «КРАЄЗНАВСТВО ЗАПОРОЖЖЯ» стане майданчиком для спілкування краєзнавців всього регіону, держави, а також надасть можливість залучення до дискусій патріотів Запорозжя, які мешкають, працюють чи навчаються за межами країни.

Доступність та інтерактивність у висвітлені та обговорені проблем краєзнавчої громади, шляхів та перспектив розвитку краєзнавчого руху, робить запропоноване Спілкою електронне видання одним із самих затребуваних на теперішній складний час розвитку держави та регіону.

Саме існування часопису у формі інтернет-ресурсу зробить максимально доступною для кожного небайдужого таку необхідну сьогодні інформацію з історії та природи Запорозжя, надасть можливість спільними зусиллями відродити традиції і культуру народу древнього та оповитого легендами краю.

Залучитись до роботи проекту електронного журналу «КРАЄЗНАВСТВО ЗАПОРОЖЖЯ» – справа для кожного небайдужого до природної та історичної спадщини своєї Батьківщини: піднімайте болючі для Вас питання досліджень, діліться з краєзнавчою громадою своїми відкриттями, поширюйте інформацію та залучайте до своїх проектів якомога більше активних людей, дізнавайтесь про успіхи та досвід краєзнавців-професіоналів.

І це лише частковий перелік тих можливостей, які надає Вам нова для нас форма краєзнавчої роботи – інтерактивний електронний часопис запорозьких краєзнавців: заходьте на сторінки видання – і отримуйте всю необхідну для Вас інформацію!

Запорозжя – унікальний своїми природними та історичними пам'ятками регіон, своїм етносом та культурою, духовною та сакральною спадщиною. Наше завдання – розповісти про ці принади Україні та світу, щоб кожен міг пишатися «Я – запорожець!»

З повагою, Головний редактор

Сурченко Сергій Володимирович

ПРОГРАМА РОЗВИТКУ КРАЄЗНАВСТВА ЗАПОРІЖЖЯ**Всеукраїнська науково-практична конференція «Перспективи та програма розвитку краєзнавства в Запорізькій області на 2016-2020 р.р.». 11 червня 2016 року (звіт)**

11 червня 2016 року у м. Запоріжжя відбулась перша за історію існування Запорізької обласної організації науково-практична конференція, яка ставила собі за мету підняти на обговорення питання необхідності прийняття на державному та місцевих рівнях комплексної програми розвитку краєзнавства, висвітлити накопичені останнім часом проблеми та напрацювати перспективні напрямки подальших досліджень Запорізького краю, популяризації його історії, традицій, культури.

Організатор конференції:

Запорізька обласна організація Національної спілки краєзнавців України
Національна спілка краєзнавців України

Співорганізатори конференції:

Запорізьке наукове товариство ім. Я. Новицького;

Запорізький обласний краєзнавчий музей;

Департамент освіти та науки Запорізької обласної державної адміністрації;

Комунальний заклад «Запорізький обласний центр туризму і краєзнавства, спорту та екскурсій учнівської молоді» Запорізької обласної ради;

Запорізька обласна універсальна наукова бібліотека ім. О. М. Горького

Національний заповідник «Хортиця»

До складу оргкомітету конференції увійшли:

Денисенко Олена Володимирівна – голова оргкомітету, голова правління ЗОО НСКУ

Лисенко Тетяна Миколаївна – член робочої групи оргкомітету, заступник генерального директора Національного заповідника «Хортиця», заступник голови ЗОО НСКУ

Мірушенко Олександр Павлович – член робочої групи оргкомітету, завідувач відділу історії Національного заповідника «Хортиця», вчений секретар ЗОО НСКУ

Сурченко Сергій Володимирович – старший науковий співробітник відділу охорони пам'яток історії, археології та природи Національного заповідника Хортиця, член Правління НСКУ

Левченко Михайло Павлович – завідувач відділу музейних комунікацій Національного заповідника «Хортиця», член Правління ЗОО НСКУ

Петроченко Віктор Іванович – завідувач краєзнавчого відділу комунального закладу «Запорізький обласний центр туризму, краєзнавства, спорту та екскурсій учнівської молоді» Запорізької обласної ради, заступник голови ЗОО НСКУ

Білівненко Сергій Миколайович – к. і. н., доцент, Голова правління Запорізького наукового товариства ім. Я. Новицького, заступник голови ЗОО НСКУ

Мордовський Михайло Михайлович – директор Запорізького обласного краєзнавчого музею, заступник голови ЗОО НСКУ

Напрямки роботи конференції:

- Історія краєзнавчого руху в Запорізькій області та її краєзнавча привабливість;
- Роль та місце Запорізької обласної організації Національної спілки краєзнавців України в розвитку краєзнавства в регіоні;
- Сучасний стан краєзнавства в Запорізькій області, його підтримка державною та місцевою владою, необхідність прийняття Програми розвитку краєзнавства в Запорізькій області;
- Презентація Проекту «Програми розвитку краєзнавства в Запорізькій області на 2016-2020 р.р.»;
- Організація співпраці та перспективи взаємодії краєзнавчих організацій Запорізької області, України.

Конференція пройшла в приміщенні Запорізького обласного краєзнавчого музею (м. Запоріжжя, вул. Троїцька, 29).

Робоча мова конференції – українська.

Під час роботи конференції працювала виставка видань краєзнавців Запорізької області.

ПОРЯДОК РОБОТИ КОНФЕРЕНЦІЇ

- 09.00-10.00** – реєстрація учасників
- 10.00-13.00** – пленарне засідання
- 13.00-14.00** – перерва на каву
- 14.00-16.00** – круглий стіл «Програма розвитку краєзнавства в Запорізькій області: співпраця влади та громадськості»

В И С Т У П И:

Вітальне слово учасникам конференції:

Денисенко Олена Володимирівна – Голова Правління Запорізької обласної організації Національної спілки краєзнавців України

Вручення відзнак Національної спілки краєзнавців України

Чурикова Лариса Василівна – методист відділу позашкільної, вищої освіти та інтернатних закладів Департаменту освіти та науки Запорізької облдержадміністрації

Нагорна Ганна Миколаївна – завідувача відділом краєзнавства Запорізької обласної універсальної наукової бібліотеки ім. О. М. Горького з доповіддю: «Відділ краєзнавства: сторінки історії та сучасність»

ДОПОВІДІ:

1. Сурченко Сергій Володимирович (м. Запоріжжя)

старший науковий співробітник відділу охорони пам'яток історії, археології та природи Національного заповідника Хортиця, член Правління НСКУ

КРАЄЗНАВЧА ПРИВАБЛИВІСТЬ ЗАПОРОЖЖЯ ТА РОЛЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ СПІЛКИ КРАЄЗНАВЦІВ УКРАЇНИ В РОЗВИТКУ КРАЄЗНАВСТВА В РЕГІОНІ

2. Денисенко Олена Володимирівна (м. Запоріжжя)

Голова правління ЗОО НСКУ, правник

КОМПЛЕКСНА ПРОГРАМА РОЗВИТКУ КРАЄЗНАВСТВА В ЗАПОРІЗЬКІЙ ОБЛАСТІ ДО 2020 РОКУ

3. Тригуб Олександр Петрович (м. Миколаїв)

д. і. н., професор, завідувач кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Чорноморського державного університету ім. Петра Могили, Голова Миколаївської обласної організації Національної спілки краєзнавців України

КРАЄЗНАВСТВО МИКОЛАЇВЩИНИ: ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМКИ РОБОТИ ОБЛАСНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ СПІЛКИ КРАЄЗНАВЦІВ УКРАЇНИ

4. Кочергін Ігор Олександрович (м. Дніпро)

к. і. н., доцент кафедри історії та політичної теорії ДВНЗ «Національний гірничий університет», Голова правління Дніпропетровської обласної організації НСКУ

КРАЄЗНАВЧИЙ РУХ СІЧЕСЛАВЦІНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

5. Дмитрук Володимир Іванович (м. Київ)

к. і. н., старший науковий співробітник відділу історичної регіоналістики Інституту історії України НАН України, відповідальний секретар Національної спілки краєзнавців України

СПІВПРАЦЯ ОБЛАСНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НСКУ З ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

6. Білівненко Сергій Михайлович (м. Запоріжжя)

к. і. н., доцент, Голова правління Запорізького наукового товариства ім. Я. Новицького, заступник Голови правління ЗОО НСКУ

ЗАПОРІЗЬКЕ НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ЯКОВА ПАВЛОВИЧА НОВИЦЬКОГО

7. Шаповалов Георгій Іванович (м. Запоріжжя)

д. і. н., професор, заступник директора з науки Запорізького обласного краєзнавчого музею

МУЗЕЇ ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА КРАЄЗНАВЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАПОРІЗЬКОГО КРАЮ

8. Щур Юрій Ігорович (м. Запоріжжя)

к. і. н., директор Запорізького науково-дослідного центру «Спадщина»

КРАЄЗНАВЧИЙ РУХ НА ЗАПОРІЖЖІ ПІД ЧАС НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

9. Петроченко Віктор Іванович (м. Запоріжжя)

завідувач краєзнавчого відділу Запорізького обласного центру туризму і краєзнавства, спорту та екскурсій учнівської молоді, заступник Голови правління ЗОО НСКУ

КРАЄЗНАВЧІ ВИДАННЯ В СИСТЕМІ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ

10. Янущенко Дмитро Вікторович (м. Запоріжжя)

керівник туристських груп (експедицій), КЗ «Запорізький обласний центр туризму, краєзнавства, спорту та екскурсій учнівської молоді» ЗОР, член ЗОО НСКУ

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ГЕОЛОГІЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА В ЗАПОРІЗЬКІЙ ОБЛАСТІ

11. Пашник Світовит Дмитрович (м. Запоріжжя)

краєзнавець, Верховний Волхв (Голова) Духовного центру «Руське православне коло», член ЗОО НСКУ

САКРАЛЬНЕ КРАЄЗНАВСТВО ЗАПОРІЖЖЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО РОЗВИТКУ

12. Брацило Людмила Федорівна (м. Запоріжжя) (заочна форма участі)

почесний голова ГО «Запорізька обласна туристична асоціація», Почесний працівник туризму України, член ЗОО НСКУ

ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА В ЗАПОРІЗЬКІЙ ОБЛАСТІ

13. Романько Валерій Іванович (м. Слов'янськ Донецької обл.) (заочна форма участі)

к. п. н., доцент Донбаського державного педагогічного університету (м. Слов'янськ Донецької обл.), голова Донецької обласної організації НСКУ

КРАЄЗНАВЦІ ДОНЕЧЧИНИ ПИШУТЬ ІСТОРІЮ МІСТ І СІЛ РІДНОГО КРАЮ: З ДОСВІДУ РОБОТИ

14. Палійчук Олена Вікторівна (м. Запоріжжя) (заочна форма участі)

науковий співробітник відділу науково-просвітницької роботи Національного заповідника «Хортиця»

ІСТОРІЯ РІДНОГО КРАЮ ДЛЯ НАЙМЕНШИХ

Сурченко Сергій Володимирович

Денисенко Олена Володимирівна

Шаповалов Георгій Іванович

Білівненко Сергій Миколайович

Кочергін Ігор Олександрович

Петроченко Віктор Іванович

Вітальне слово учасникам краєзнавчої конференції

Чурикової Лариси Василівни – методиста відділу позашкільної, вищої освіти та інтернатних закладів Департаменту освіти та науки Запорізької обласної державної адміністрації

Шановні учасники та гості Конференції!

Департамент освіти і науки Запорізької обласної державної адміністрації вітає Вас з початком роботи Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченій проблемам розвитку краєзнавчого руху в Запорізькій області.

Як відомо, однією з найрозвиненіших організаційних форм краєзнавства є освітнє краєзнавство. Суть освітнього краєзнавства полягає у всебічному вивченні учнями і студентами свого краю в навчально-виховних цілях за різними джерелами та, головним чином, шляхом безпосередніх спостережень та досліджень під керівництвом педагога.

Освітнє краєзнавство традиційно поділяють на шкільне, позашкільне та вузівське краєзнавство.

У навчальному процесі загальноосвітніх закладів краєзнавчий принцип реалізується за рахунок обов'язкового включення до змісту більшості предметів локального матеріалу, тобто відомостей про ту місцевість, на якій проживають учні. Крім того, до варіативної частини навчальних програм загальноосвітніх закладів включено такі спеціальні краєзнавчі курси, як «Географія рідного краю» та «Історія рідного краю». В Запорізькій області вперше в Україні у 2006 році запроваджено предмет «Екологія рідного краю», який викладається з 1-го по 11-й класи.

Позашкільне краєзнавство здійснюється учнівською молоддю на добровільних засадах у позаурочний час. Головні його форми – експедиції, екскурсії, походи школярів та студентів по рідному краю, в основному за планами роботи краєзнавчих гуртків, які функціонують, у першу чергу, на базі центрів туризму і краєзнавства, місцевих центрів дитячої та юнацької творчості, а також загальноосвітніх закладів. З цією ж метою для учнівської молоді області проводяться краєзнавчі зльоти (природничий та етнологіко-історичний), конференції та численні конкурси («Моя Батьківщина – Україна»; «Мій рідний край»; «Край, в якому я живу: екскурсія для друга»; «Природа рідного краю» тощо).

Значного поширення в Україні та нашій області набули музеї при навчальних закладах, які є місцевими осередками краєзнавчої роботи. Зараз в Запорізькій області їх нараховується 132 і кожного року з'являються нові.

Ефективність освітнього краєзнавства залежить від того, наскільки сам педагог є краєзнавцем, наскільки чітко він здатний визначити об'єкти та методи досліджень, організувати вивчення краю своїми вихованцями й управляти цією діяльністю, зважаючи на навчальну програму, склад юних дослідників і місцеві можливості. Педагог сам має добре знати край, систематично його вивчати, вміти професійно організувати краєзнавчу роботу.

Саме це стало об'єктивним чинником для розвитку вузівського краєзнавства. Краєзнавчий принцип у вищій школі поступово набуває наскрізного характеру і реалізується не тільки в орієнтованих на краєзнавство навчальних дисциплінах (географічне, історичне, етнографічне, літературне, музейне, бібліотечне краєзнавство), а також курсових, дипломних і магістерських роботах, науково-дослідницьких кафедральних темах.

Узагальнення краєзнавчої роботи відбувається в основному шляхом публікації статей у краєзнавчих часописах та виданням відповідних збірок. Останнім часом набуває поширення розміщення краєзнавчих матеріалів у мережі Інтернет.

Вищою формою краєзнавчої діяльності слід вважати проведення спеціальних краєзнавчих науково-практичних конференцій, де фахівці та краєзнавці-аматори мають змогу обмінятися досвідом та поділитись своїми творчими напрацюваннями, а також намітити перспективи подальшої роботи.

Ми сподіваємося, що ця Конференція, ініційована Запорізькою обласною організацією Національної спілки краєзнавців України, буде успішною та надасть поштовх розвитку краєзнавчого руху у нашому регіоні.

ЗАСІДАННЯ КРУГЛОГО СТОЛУ

«ПРОГРАМА РОЗВИТКУ КРАЄЗНАВСТВА В ЗАПОРІЗЬКІЙ ОБЛАСТІ: СПІВПРАЦЯ ВЛАДИ ТА ГРОМАДСЬКОСТІ»

м. Запоріжжя, вул. Троїцька, 29, Запорізький обласний краєзнавчий музей, актовa зала

Модератором круглого столу став Тригуб Олександр Петрович (м. Миколаїв), д. і. н., професор, завідувач кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Чорноморського державного університету ім. Петра Могили, Голова Миколаївської обласної організації Національної спілки краєзнавців України, який за основу обговорення поклав свою доповідь «**КРАЄЗНАВСТВО МИКОЛАЇВЩИНИ: ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМКИ РОБОТИ ОБЛАСНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ СПІЛКИ КРАЄЗНАВЦІВ УКРАЇНИ**». Під час обговорення виступаючий поділився досвідом співпраці Миколаївської організації Спілки краєзнавців з владою області, районів та міст під час реалізації проектів спілки.

Сурченко С. В. (м. Запоріжжя)

Краєзнавча привабливість Запорожжя

Актуальні питання дослідження історичної минувшини Запорозького краю у вирії цивілізаційного процесу

Певно є якийсь утаємничений сенс у заселенні територій та виникненні населених пунктів. Щось завжди притягувало людей до того чи іншого місця – як правило люди селилися біля води: моря, озера і обов'язково річки – джерела питної води. По воді здавна був налагоджений зв'язок між племенами, що в подальшому стимулювало виникнення укріплених поселень.

У які би часи не відбувався цей процес, він ніс в собі місцеву специфіку і залишав в топоніміці історію заснування та розвитку.

Плинув час, змінювався світогляд, приходили, не завжди мирно, інші племена. І тому головним завданням зайдам було витравити історичну пам'ять автохтонам, стерти топоніміку, зруйнувати святилища, нав'язати своїх ідолів та своє світосприйняття – тільки так можна було знівелювати та обеззброїти мешканців захоплених територій.

Це загальновідома практика: так німці заснували на місці бодричівського поселення Бранібор свій центр експансії на схід – Берлін; їхнім шляхом пішли і «совіти», котрі столицю Східної Пруссії – Кенігсберг назвали Калінінградом. І ті, і інші витравлювали місцеву топоніміку, писали та нав'язували свою історію для ужитку нових насельників.

Ми проживаємо на території, яка в усі часи притягувала до себе племена і народи в силу багатства цих місць – поряд знаходився: Рай земний – Великий Луг Запорозький; сама високоякісна в світі залізна руда; великі поклади камінного вугілля; і саме головне – «шлях із варяг в греки» та всевітньо відома Арійська переправа! А посередині височів над Дніпром острів Хортиця – Духовний Центр Аріїв, котрий притягував до себе арійські племена, і не тільки, а тому потребував постійної охорони!

На цій землі споконвіку вирував цивілізаційний процес: тут приручили коня і осідлавши його молодецькі ватаги поринули завойовувати Світ з тим, щоби збагатившись досвідом та знаннями, згуртувавшись у битвах, повернутися на Батьківщину в іпостасі: скіфів, сарматів, унів, половців і залишитися на цих просторах аж дотепер! «Великий Луг споконвіку відомий давньому культурному світові. Ще за чотири століття до Різдва Христа, себто за 2300 років до наших часів, грецький учений і письменник Геродот уже описував цю величезну, вкриту лісом низину, порізану й омиту протоками Дніпра, яку він звав Гілеєю.

Вся ця величезна площа, яка складає понад 1000 квадратних верст, або більше мільйона десятин землі, поросла лісами, очеретами та високими травами, прикрашена озерами та лиманами й порізана протоками Дніпра, а через те була найбезпечнішим місцем для схованок запорожців од татарських загонів.» [1, с. 3].

Земля на котрій ми проживаємо – вся Україна, а особливо її південь – це суцільна «терра інкогніта». Це ж треба так не любити свою землю, щоби нічого не знати про її минуле?

Особливо має бути соромно нам – запорожцям – і як прямим нащадкам «славних лицарів запорозьких», і як мешканцям м. Запоріжжя, котрі прийшли опісля і не знають, а що тут було до...

У 19 столітті українська еліта, задавшись питанням: – Хто ми і звідки ми, і чому ми такі? – поринула в минуле в пошуках відповіді. Розгром царатом кирило-мефодіївців, призупинив той похід на козацькій добі. Спроби продовження цієї розвідки на початку та в кінці 20 століття знову закінчилися поразками, в силу низки причин. А тому постає

потреба закінчити розпочату більше сотні років тому експедицію в минуле нашого народу, розширивши ареол пошуків і поставивши дещо інші питання!

Похід в минуле дасть нам стержень, національну ідею, гордість за себе, свою історію, свій народ! Ми віднайдемо духовні та матеріальні скарби, які залишили нам наші предки, сконцентрувавши свої духовні напрацювання і здобутки в енергії вищого гатунку. Все це буде використано в Ім'я і для народу України!

Я не хочу вірити в те, що цивілізаційний коток, уособлений християнством, знищив тисячолітні напрацювання попередніх поколінь моїх пращурів! Під водами штучних водоймищ і морів, на схилах заораних балок та яруг, в завалених та залитих печерах обов'язково повинна бути інформація нам, своїм нащадкам! Вона чекає на сміливих та відважних, які знають що Вона є, а тому знайдуть її!

Дочекались таки своїх Язонів «Слово о полку Ігоревім» та «Велесова книга»!

Ця інформація, ці напрацювання, ці скарби будуть вагомішими «золота Полуботка» для цементації, самоідентифікації та пробудження мого народу і зайняття провідних позицій в індоєвропейській спільноті народів!

Якщо проаналізувати все написане про Нижнє Подніпров'я, а про нього згадують і Геродот, і Йордан, і Клавдій Птоломеї, і Прокопій Кесарійський, і Пріск Панійський, і Костянтин Порфірорідний, і араби, і російські подорожники та військовики, то не вимальовується цілісна картина життєдіяльності цієї частини ойкумени.

Поставивши собі за мету описання історичної минувшини цієї території, зацентрувавши увагу на постійній заселеності цієї території з прадавніх часів, розуміючи її актуальність та нагальність, доводиться констатувати, що ця тема не викликає зацікавленості у наших вчених і вони, за скупими свідченнями античних та середньовічних авторів, серед маси археологічних фактів не бачать державотворчих елементів на цій благодатній землі, не прив'язують міста, а потім руїни, практично на всіх ріках, що впадали в Дніпро в районі Великого Лугу, до якихось державних утворень.

Саме тому запорозькі краєзнавці беруться за цю таку необхідну для України справу, сподіваючись, що їх «Похід в минуле» в подальшому – вже при патріотичній українській владі, буде залучено при написанні справжньої і такої довгоочікуваної ІСТОРІЇ УКРАЇНИ, на якій буде виховуватися молоде покоління української молоді!

В цій історичній розвідці, я хочу навести інформацію згаданих авторів про наш край з тим, щоби, на цьому скупому, вихолощеному матеріалі, підтвердити тезу про існування державних утворень в означеному регіоні.

В передмові до книги „Давня історія України під редакцією професора П. П. Толочка говорить, що: «Цей посібник є першою у вітчизняній історіографії спробою комплексного й систематизованого висвітлення на базі археологічних даних стародавньої історії України від часу появи на її землях людської істоти й до епохи Київської Русі включно.» [2. с. 7]. Цікава робота, в якій зібрано практично все, що було напрацьовано по ранній історії нашої держави, вона добре ілюстрована, але в ній не відчувається новизни, матеріал втиснутий в рамки старих догм та теорій.

Чекати відкриттів від нашої археології не бачиться можливим і в силу того, що за відсутності коштів та байдужого відношення влади, вона копає тільки там, де планується вестись чи ведеться будівництво, а в наші часи тримається тільки на ентузіазмі археологів, які попри всі негаразди спромагаються кожного польового сезону, згуртувавши студентів, вибиратися на розкопки і рятувати і від стихії, і від «чорних археологів» залишки матеріальної культури, яка проливає світло на наше історичне минуле; а також тому, що взявши на озброєння тезу: «Такого быть не может, потому что не может быть никогда!» Інститут Археології АНУ, на чолі з професором П. П. Толочком, більше дбає про те, аби сподобатися «старшому брату» і не вийти за рамки колись і кимсь усталених правил та посилив, а не про те, як, узагальнивши напрацювання останніх десятиліть, зробити свій внесок в творення об'єктивної Історії нашого народу!

Писемні джерела

1. Першим, хто описав наші терени був Геродот Галікарнійський, котрий в 5 ст. до н. е. відвідав Скіфію для того, щоби зібрати матеріал для написання історії греко-персидських війн кінця VI – початку V ст. до н. е.

В своїй «Історії» він декілька разів згадує якусь країну Геррос. Розповідаючи про скіфів – кочівників, він говорить, що «вони не сіють, ні орють. У всій країні немає дерева, лише в Лісистій. Ці кочівники займають (на схід) землі на 14 днів дороги, аж до річки Геррос.» «За Герросом лежить так звана царська країна.» Розповідаючи про Борисфен, він говорить: «Аж до країни Геррос, що до неї 40 днів плавби, відома його течія...» [4 с. 47, 51, 68].

І арійці першого потоку, і номади, котрі накочувались на наші терени зі сходу, йшли зі стадами, сім'ями, поступово просуваючись на захід. Вони йшли Степом в конкретно означений район і минути його просто не могли.

А от яким чином на Дніпрі з'явилися готи – незрозуміло! Вчені простежили їхній шлях (правда нічого з матеріальної культури не знайшли) і говорять, що ті прийшли із Готланду по водорозділу Вісли та Південного Бугу. Та чому їх сюди потягнуло і яким чином? Вони йшли «налегку, тобто без худоби та сімей, комонно», пробиваючись та продираючись через болота та ліси до конкретно означеного району, країни [5, с. 31].

2. Вважаю за необхідне привести свідоцтва Клавдія Птоломея, який жив у другому столітті н. е. У своїй праці «Руководство по географі» він згадує і наш край «на реке Борисфен, текущей с севера лежат города: Азагариум, Амадока, Сарум, Серимум, Метрополис, Ольвия и Борисфен» [6, с. 28].

3. В своїй праці «Про управління імперією» Костянтин Порфірородний, наводить цікаву інформацію: «Пачинакиты же, обратясь в бегство бродили, выискивая место для своего поселения. Достигнув земли, которой они обладают и ныне, обнаружив на ней турок, победив их в войне и вытеснив, они изгнали их, поселились здесь и владеют этой страной, как сказано, вплоть до сего дня уже в течение пятидесяти пяти лет.» [7, с. 62]. «...а вторая часть поселилась в западном краю вместе с их воеводой и вождем Леведией, в местах, именуемых Ателкузу, в которых ныне проживает народ пачинакитов.» [7, с. 63].

4. Про нашу землю та побут наших предків найбільше пише Ібн-Даст: «Щодо Руси, то вона на острові, що оточений озером. Той острів, де живуть вони (Русини), має просторинь на три дні дороги, вкритий лісами і болотами, нездоровий і такий вогкий, що як ступиш ногою, то вона трясеться, бо так пересякнута водою. Вони мають короля, що зветься Ханан-Рус; чинять наїзди на Славян (!), приїзять кораблями, висаджуються, забирають їх в неволю, везуть в Харван (Хазран) і Булгар [над Волгою] і спродують там. Ланів не мають, а живуть з того, що привозять із землі Славян.

Вони не мають ані нерухомого маєтку, ані міст, ані ланів; єдиний їх промисел — торгівля соболями, вивірками та іншими футрами, які й продають, хто купить; за плату грошову зав'язують міцно до своїх пасів... З рабами поводяться добре і дбають про їх одяг, бо використовують їх при торгівлі. Гостей шанують і добре поводяться з чужинцями, що шукають у них оборони, і з усіма, хто в них часто буває, не дозволяють нікому зі своїх кривдити і утискати таких людей. У випадку, як хто скривдить або притисне чужинця, допомагають і боронять (скривдженого).

Мечі мають [схожі?] сулаймонові. Як котрий із поміж родів просить помочи, всі виходять до боротьби; між ними нема розрізнення, але воюють з ворогом одностайно, поки його не переможуть. Як котрий має справу проти другого, то кличе на суд до короля і перед ним сперечаються; як король скаже свій присуд, виконують, що він сказав. Коли ж обидві сторони не вдоволені королівським присудом, то за його наказом мусять остаточне рішення зробити зброєю: чий меч гостріший, той і має верх. До цієї боротьби родичі (з обох сторін) приходять озброєні і стають; тоді суперники починають битись і хто переможе, той справу виграє після своїх вимог.

Вони відважні і хоробрі. Як нападають на інший нарід, то доти не відступлять, доки не знищать (його) цілком; гнетуть переможених і роблять їх невільниками. На зріст високі, гарні на вигляд і в нападі сміливі, та цю сміливість не виявляють на коні, але всі свої напади і походи чинять на кораблях. Штани носять широкі – сто ліктів матерії йде на кожні. Одягаючи такі штани, збирають їх коло коліна і прив'язують до нього. Усі постійно носять при собі мечі, бо мало вірять один одному, що підступ в них річ звичайна: кому вдасться здобути хоч малий маєток, зараз же рідний брат або товариш починає заздро позирати а і силкується, щоб як не будь того вбити або зграбувати» [8, с. 16].

5. М. Грушевський у своїй «Історії України-Руси» пише «Ми бачимо в 12-13 в. досить численну степову українську людність – Бродників, що в тіснім союзі з кочовими ордами – панами степів, вміли жити в сіх степах. Бачимо подунайських Берладників, промисловців і піратів, що виступають один раз не більш не менш як полком в 6 000 мужа, та галицьких рибалок, що перебували на нижньому Дунаю. Бачимо такі міста, як Олеше на нижньому Дніпрі, важній торгівельний пункт, приморський порт Києва, або Руський порт на устю Дона».

Літописець, оповідаючи про колишнє множество Уличів і Тиверців, каже, що міста їх існують і досі (в 2-ій пол. 11 ст.). Одна з її редакцій має варіант: «градъ их спы» (вали), отже виходило-б, що були тільки спустілі городища [9, с. 248].

На основі приведених даних ми можемо стверджувати – на нижньому Дніпрі, і в даному випадку в Гілеї, життя не замирало при жодних обставинах, а тому не було ніякої необхідності у звільненні (невідомо від кого?) цієї обжитої землі і тому потрібно раз і назавжди викинути на смітник історії казочку про цивілізаційну місію російського багнета!

Джерела та література

1. Кашенко А. Оповідання про славне Військо Запорозьке низове. – Дніпропетровськ: Січ. – 1991.
2. Давня історія України / Під редакцією П. Толочко. – К., 1994. – Т. I.
3. Авдєєнко А. І. Правда руськая. – Донецк, 2011.
4. Геродот із Галікарнасу. Скіфія. Найдавніший опис України з V століття перед Христом. – К.: Довіра, 1992.
5. Иордан. О происхождении и деяниях гетов. *Getica* / Вступительная статья, перевод, комментарий Е. Ч. Скржинской. – М.: Изд-во восточной литературы, 1960.
6. Клавдий Птолемей. Руководство по географии // Античная география: Книга для чтения / Сост. М. С. Боднарский. – М., 1953. – Кн. 3, гл. 5.
7. Костянтин Багрянородний. Об управлении империей. – М.: Наука, 1991.
8. Січинський В. Чужинці про Україну. – Львів: Слово. – 1991.
9. Грушевський М. Історія України-Руси. – К.: Наукова Думка, 1994. – Т. II.

Дмитрук В. І. (м. Київ)

Співпраця обласних організацій НСКУ з органами державної влади та місцевого самоврядування

*Програма розвитку краєзнавства в Україні, розроблена НСКУ та обласними організаціями
Спілки: досвід прийняття, реалізації та перспективи співпраці*

За роки державної незалежності України краєзнавчий рух зайняв важливе місце у відродженні духовності й історичної пам'яті народу, став могутнім фундаментом у згуртуванні людей різних уподобань і поглядів довкола любові до рідної землі. Знання «малої батьківщини» духовно збагачує людину, виховує глибоку повагу до традицій свого народу, почуття патріотизму.

2010 р. закінчився термін дії Державної програми розвитку краєзнавства до 2010 р., затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України № 789 від 10 червня 2002 р. Важливими результатами її реалізації стали зростання ролі краєзнавства в українському суспільстві, посилення впливу регіональних краєзнавчих осередків на духовне життя громадськості, надання Спілці статусу Національної. Проте ціла низка конкретних завдань залишилася не вирішеною. Відомо, що попередня Програма не фінансувалася державою, і всі значні досягнення можна віднести на рахунок подвижницької праці керівників регіональних організацій, активістів краєзнавчого руху, науковців, працівників освітянської галузі, фахівців пам'яткоохоронної, музейної, архівної, туристичної справи.

Перед НСКУ сьогодні стоїть завдання, використовуючи напрацьований за останні роки досвід краєзнавчої роботи та враховуючи всі сучасні реалії і виклики, по-новому подивитися на перспективи краєзнавства, сповна оцінити його суспільнозначимий потенціал і запропонувати програму дій щодо розгортання краєзнавчого руху, залучення широкого загалу до вивчення і збереження культурної спадщини України.

Засідання Президії правління Національної спілки краєзнавців України

Президія правління Національної спілки краєзнавців України розробила і 2013 року затвердила проект Програми розвитку краєзнавства на період до 2025 р., надавши відповідний документ на розгляд Міністерства культури України.

Метою Програми є подальший розвиток краєзнавства як галузі наукових знань і розгортання краєзнавчого руху – невід'ємної складової сучасного громадянського суспільства.

Завданнями Програми є:

- узагальнення теоретичного і практичного досвіду в краєзнавстві,
- удосконалення його науково-методологічних основ,
- поглиблення досліджень джерельної бази,
- розробка галузевих напрямів: історичного, природничого, географічного, етнографічного, культурно-мистецького, освітянського, пам'яткознавчого, музейницького, бібліотечного, туристичного, екологічного;
- поширення краєзнавчої складової та зміцнення навчально-методичної бази краєзнавства у системі національної освіти;
- популяризація краєзнавчих досліджень і залучення широких кіл громадськості до збереження історико-культурної спадщини України.

Однак у березні 2014 р. Кабінет Міністрів України прийняв постанову № 65 від 1 березня 2014 р. «Про економію державних коштів та недопущення втрат бюджету», за якою припинено підготовку проектів нових державних програм. У зв'язку з цим, Національна спілка краєзнавців України повернулася до випробуваного способу реалізації програмних положень через можливість затвердження обласних програм розвитку краєзнавства, які успішно реалізовувалися протягом останніх років у ряді областей. Крім того, було вирішено поглибити співпрацю обласних організацій НСКУ з органами державної влади та місцевого самоврядування.

На сьогодні вже виокремилися обласні організації НСКУ, які активно включилися в цю роботу, що привело до позитивних зрушень у реалізації краєзнавчих проектів на місцях.

Наведемо низку напрямів, які сьогодні втілюються у життя в областях. Зокрема, найоб'ємнішим серед них є затвердження обласних програм розвитку краєзнавства.

Засідання Хмельницької обласної організації НСКУ

Найдосвідченішою в цьому питанні є Хмельницька обласна організація НСКУ (голова правління – Л. В. Баженов).

2014 року рішенням обласної ради було затверджено «Програму розвитку краєзнавства в Хмельницькій області на період до 2020 року».

Учасниками програми визначено:

- Управління культури, національностей та релігій, інформаційної діяльності та комунікацій з громадськістю,
- обласний краєзнавчий музей,
- районні державні адміністрації,
- міські (міст обласного значення) ради,
- засоби масової інформації,
- обласна організація НСКУ,
- обласний інститут післядипломної педагогічної освіти,
- Державний архів області,
- Центр дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України.

Загальний обсяг фінансових ресурсів, необхідних для реалізації Програми, обчислюється 1 млн. 73 тис. гривень, з яких: кошти обласного бюджету – 683 тис. гривень, кошти інших джерел – 390 тис. гривень.

Метою програми є активізація краєзнавчого руху, розширення та підвищення творчого і професійного рівня наукової діяльності, спрямованої на забезпечення розвитку краєзнавства, популяризацію краєзнавчих досліджень, залучення широкої громадськості до національної культурної спадщини Хмельниччини.

Завданнями Програми є:

- розбудова Хмельницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, обласних географічного, екологічного, ботанічного та інших громадсько-наукових товариств, організацій і установ, які є складовими краєзнавчого руху, проводять регіональні дослідження і популяризують історію, культуру та природу області;
- підтримка діяльності Хмельницької обласної організації НСКУ, Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України на базі Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії та Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, інших наукових центрів, на які покладається відповідальність за виконання обласної науково-краєзнавчої програми та якості регіональних досліджень і видання краєзнавчої літератури;
- удосконалення науково-методичної бази краєзнавства, посилення наукової обґрунтованості, забезпечення видання краєзнавчої літератури;
- сприяння формуванню в громадян відповідальності за збереження і примноження пам'яток історії, культури і природи, духовних скарбів;
- організація і проведення міжнародних, всеукраїнських і регіональних науково-краєзнавчих конференцій, симпозіумів, круглих столів, читань і семінарів з виданням наукових збірників за їх матеріалами;
- підготовка і перевидання в новій редакції тому «Історія міст і сіл України. Хмельницька область», створення томів «Енциклопедія Хмельниччини», «Звід пам'яток історії та культури України. Хмельницька область», довідників, путівників тощо;
- забезпечення закладів освіти навчальними підручниками, посібниками нового покоління з історичного, географічного та природничого краєзнавства;
- залучення громадсько-наукових організацій і товариств до розбудови музеїв, пам'яток охоронної діяльності, розвитку туризму на Хмельниччині;
- створення електронних версій краєзнавчої літератури, путівників, навчальних посібників з краєзнавства;
- фінансова підтримка друкованих науково-краєзнавчих видань обласної організації НСКУ «Хмельниччина: Дивокрай», «Краєзнавець Хмельниччини», науково-краєзнавчих збірників інших установ, організацій і товариств; використання засобів масової інформації (преса, радіо, телебачення), мережі Інтернет для популяризації краєзнавчого руху, регіональних досліджень і видань; відзначення кращих учених і краєзнавців за науково-краєзнавчі досягнення дипломами і преміями Хмельницької облдержадміністрації (імені

Юхима Сіцинського, Петра Бучинського, Мелетія Смотрицького та ін.), правління обласної організації НСКУ (імені Івана Стасюка, Іона Винокура), Благодійного фонду «Скарби Болохівської землі»; фінансове забезпечення виконання науково-краєзнавчих заходів з відзначення важливих державних ювілеїв, свят, подій до 2020 року. Виконання Програми передбачає здійснення науково-організаційних і видавничих заходів.

Для реалізації обласної «Програми розвитку краєзнавства в Хмельницькій області до 2020 р.» голова облдержадміністрації видав розпорядження № 110/2015 від 6 березня 2015 р. *«Про координаційну раду з питань краєзнавчої діяльності при обласній державній адміністрації»*. До складу цієї ради увійшло 18 осіб, у тому числі члени правління обласної організації НСКУ Л. В. Баженов, Л. Л. Місінкевич, В. С. Прокопчук, Н. М. Синиця, Ю. В. Телячий.

2015 року до листопадових виборів окремі члени НСКУ займали високі посади у місцевій владі. Зокрема, член НСКУ, член правління обласної організації Спілки В. Р. Адамський працював першим заступником голови обласної ради і відповідав за гуманітарну сферу. Він знаходив час брати участь у всіх засіданнях президії правління та пленумів правління обласної організації, сприяв прийняттю обласної «Програми розвитку краєзнавства до 2020 року», підтримав ініціативу підготовки і видання «Енциклопедії Хмельниччини», сам плідно працював над створенням поділлезнавчих книг і збірників документів. У складі обласної ради також працював депутатом член Президії правління НСКУ О. М. Завальнюк. Кілька членів НСКУ були депутатами міських, районних і селищних рад Хмельниччини.

Важливою подією в житті обласної організації Спілки стало призначення наприкінці листопада 2015 р. Президентом України П. Порошенком головою Старосинявської райдержадміністрації члена НСКУ, голову ревізійної комісії обласної організації НСКУ, вчителя історії Пасічнянської ЗОШ-НВК цього ж району І. П. Русого. Він активний і творчий дослідник, обладнав у рідній школі музей, вже на посаді голови РДА організував широке відзначення 20 грудня 2015 р. 150-річчя фундації у с. Пасічній своєї школи, організатор краєзнавчих експедицій, відзначень ювілеїв Пилявецької битви 1648 р., яка відбулася на Старосинявщині тощо.

Краєзнавчі заходи Кам'янець-подільської міської організації НСКУ

Наведемо приклад співпраці з владою **Кам'янець-Подільської міської організації НСКУ**.

Осередок гідно представлений в органах місцевого самоврядування. Його голова правління О. Б. Комарницький є членом архітектурно-містобудівної ради, а також комісії із встановлення меморіальних знаків виконавчого комітету Кам'янець-Подільської міської ради (членом цієї ж комісії є О. В. Будзей). Член НСКУ Г. Б. Ківільша входить до складу координаційної ради з туризму міськвиконкому, А. Б. Задорожнюк і С. В. Трубчанінов – геральдичної комісії.

Важливою формою співпраці з місцевими органами влади є участь представників правління обласної організації та осередків НСКУ у справі декомунізації назв міст, сіл, вулиць, об'єктів, історичних пам'яток і повернення їм національних найменувань.

До конкретних прикладів варто віднести діяльність комісії з декомунізації при Дунаєвецькій райдержадміністрації. До її складу ввійшли від Дунаєвецької районної організації НСКУ її голова В. Оліфер, від обласної організації член правління НСКУ В. С. Прокопчук. За їх пропозицією ця комісія в жовтні 2015 р. прийняла ухвалу про перейменування на історичні та національні назви понад 30 вулиць і об'єктів у м. Дунаївці та районі. Також плідно працювали 2015 р. у складі топонімічної комісії при Кам'янець-Подільському міськвиконкомі члени НСКУ О. В. Будзей і Г. Б. Ківільша.

Член НСКУ, голова обласного відділення Українського геральдичного товариства В. М. Ільїнський є автором більшості затверджених проектів гербу Хмельницької області та гербів районів, міст і селищ міського типу, також бере активну участь в декомунізації об'єктів, обладнав у Хмельницькій гуманітарно-педагогічній академії єдиний в Подільському регіоні геральдичний музей, який слугує як для потреб екскурсій і туризму, так і для навчання студентської молоді. Члени НСКУ задіяні в роботі топонімічних комісій у м. Шепетівці, Ізяславі, Старокостянтинові, Білогір'ї, Полонному, Славуті та ін.

У ряді областей, крім обласних програм, затверджено й районні краєзнавчі програми та заходи до них:

- Районна програма розвитку краєзнавства на період до 2015 року в Котовському (нині – Подільському) районі Одеської області ще в 2011 р.;
- Програма розвитку краєзнавства в Драбівському районі Черкаської області на 2015-2018 роки в 2014 р.

У деяких областях краєзнавчі питання внесено до районних програм розвитку культури і туризму (наприклад, Програма розвитку культури і туризму Валківського району Харківської області на 2016-2018 роки). Фінансування цих і подібних програм здійснюється в межах асигнувань, передбачених у районному і сільських, селищних бюджетах та інших джерел, не заборонених законодавством.

Засідання Київської міської організації НСКУ

Київська міська організація НСКУ (голова правління – О. П. Гончаров) за участю Київської міської державної організації в липні 2015 р. організувала «круглий стіл» на тему: «Топонімічна політика в Києві: виклики часу, проблеми наукового забезпечення». Від міської організації багаторічним членом Комісії з питань найменувань при Київському міському голові є заступник голови правління КМО НСКУ Н. В. Терес. М. К. Дмитренко – член Комітету з присудження державної премії при Президентові України «Українська книга року». Окрім цього члени Київської міської організації НСКУ є членами Науково-експертної (В. І. Дмитрук) та Громадської (Г. О. Клепак – голова, В. Ю. Васильєв – заступник голови, Р. Ю. Подкур) рад при Державній архівній службі України, беруть участь у парламентських і громадських слуханнях тощо.

4 2016 рік "Краснавець Донецчини" №1

Краснавець привітає «Донецчину» з 80-річчям

У червні, напередодні Дня українська, у Донецькій обласній філіалі Миколаївської обласної організації НСКУ відбувся привітальний захід до ювілею, присвячений 80-річчю незалежності України. До привітання, проведеного в краєзнавчому кабінеті, взяли участь голова обласної організації «Донецчина» Ігор Мельник, голова Миколаївської обласної організації НСКУ Валерій Романько, члени правління Миколаївської обласної організації НСКУ: Сергій Шитюк, Олександр Морозов, Ірина Шитюк, Ірина Морозова, Ірина Шитюк, Ірина Морозова, Ірина Шитюк, Ірина Морозова.

«Краснавець і учитель – 2016»

У червні, напередодні Дня українська, у Донецькій обласній філіалі Миколаївської обласної організації НСКУ відбувся привітальний захід до ювілею, присвячений 80-річчю незалежності України. До привітання, проведеного в краєзнавчому кабінеті, взяли участь голова обласної організації «Донецчина» Ігор Мельник, голова Миколаївської обласної організації НСКУ Валерій Романько, члени правління Миколаївської обласної організації НСКУ: Сергій Шитюк, Олександр Морозов, Ірина Шитюк, Ірина Морозова, Ірина Шитюк, Ірина Морозова, Ірина Шитюк, Ірина Морозова.

Виключено із лав НСКУ

Комісія з питань виключення з лав Миколаївської обласної організації НСКУ у червні 2016 року виключила з лав організації члена правління Сергія Шитюка за порушення статуту організації.

Вітання керівників другої половини 2016 року

У червні 2016 року керівники другої половини року були вітані членами правління Миколаївської обласної організації НСКУ.

Прийнято Програму розвитку краєзнавства в Донецькій області

18 травня 2016 року на засіданні Комісії з питань виключення з лав Миколаївської обласної організації НСКУ було прийнято Програму розвитку краєзнавства в Донецькій області на 2016-2018 роки.

КРАЄЗНАВЕЦЬ ДОНЕЧУЧИНКИ

Інформаційний бюлетень
Донецької обласної організації Національної спілки краєзнавців України

№1 2016 рік

Засідання Президії правління НСКУ у м. Миколаїв

Найважливішим етапом діяльності Миколаївської обласної організації НСКУ 14-15 травня відбулося засідання Президії правління організації у м. Миколаїв. На засіданні були присутні голова правління Сергій Шитюк, члени правління: Ірина Шитюк, Ірина Морозова, Ірина Шитюк, Ірина Морозова, Ірина Шитюк, Ірина Морозова.

Вітання керівників другої половини 2016 року

У червні 2016 року керівники другої половини року були вітані членами правління Миколаївської обласної організації НСКУ.

Прийнято Програму розвитку краєзнавства в Донецькій області

18 травня 2016 року на засіданні Комісії з питань виклучення з лав Миколаївської обласної організації НСКУ було прийнято Програму розвитку краєзнавства в Донецькій області на 2016-2018 роки.

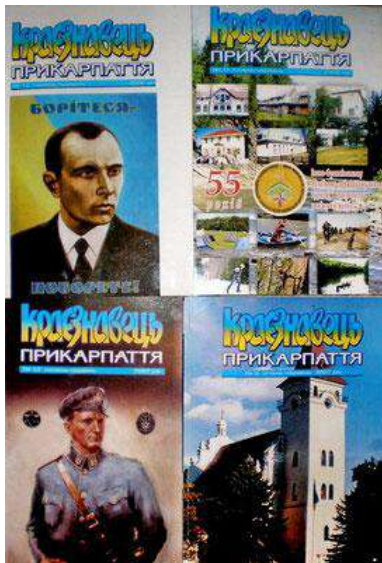
Періодичне видання Донецької обласної організації НСКУ

У Донецькій області на початку 2016 р. за ініціативою Донецької обласної організації НСКУ (голова правління – В. І. Романько) створено Консультативну раду краєзнавців, яка діє при управлінні культури і туризму Донецької ОДА, а 18 травня на засіданні колегії облдержадміністрації було представлено «Програму розвитку краєзнавства на 2016-2018 роки» та «Програму розвитку туризму на 2016-2018 роки».

Краєзнавчі заходи Миколаївської обласної організації НСКУ

Активну участь у роботі громадських інституцій при органах влади беруть представники Миколаївської обласної організації НСКУ (голова правління – О. П. Тригуб): Тригуб О. П. – член громадської наглядової ради при Держархіві Миколаївської області; Шитюк М. М. – голова наглядової ради при прокуратурі Миколаївської області; Тригуб О. П. та Морозова О. С. – члени Комісії з найменування (перейменування) вулиць, провулків, проспектів, площ, парків, скверів та інших споруд, розташованих на території м. Миколаєва при Миколаївській міській раді.

Тісні контакти з органами державної влади, місцевого самоврядування підтримує **Івано-Франківська обласна організація НСКУ** (голова правління – М. Ю. Косило), зміцнює співпрацю між обласними організаціями творчих спілок письменників, художників, журналістів, товариством охорони пам'яток історії та культури.

За ініціативою організації створено обласну краєзнавчу премію імені Володимира Полека. Протягом останнього року спільно з обласним державним центром туризму і краєзнавства учнівської молоді видано два числа регіонального науково-методичного альманаху «Краєзнавець Прикарпаття», матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Історико-культурна спадщина Прикарпаття» (на пошану П. Арсенича з нагоди його 80-річчя та 55-річчя історико-краєзнавчої діяльності), яка відбулася 4 грудня 2014 року.

Голова правління обласної організації НСКУ М. Ю. Косило – член комітету при Президентіві України з державної премії в галузі освіти; член колегії департаменту освіти і науки Івано-Франківської облдержадміністрації; член колегії управління культури, національностей та релігій Івано-Франківської облдержадміністрації; член експертної ради з питань книговидання Івано-Франківської облдержадміністрації. Гаврилів Б. М. – заступник голови громадської ради при обласній раді, член експертної комісії з перейменування вулиць і встановлення пам'ятних знаків при Івано-Франківській міській раді, член президії Українського товариства охорони пам'яток історії та культури.

Ряд членів обласної організації входять до складу керівних органів інших національних творчих спілок і громадських організацій.

Краєзнавчі премії і відзнаки від обласної влади існують, крім уже згаданих, і в Черкаській, Волинській, Вінницькій, Житомирській, Тернопільській областях, які іменуються на честь відомих всеукраїнських і місцевих краєзнавців.

Це лише неповний перелік прикладів співпраці обласних організацій НСКУ з органами державної влади та місцевого самоврядування. Однак перед краєзнавцями стоїть ще багато питань у цьому напрямі над якими ще потрібно багато працювати.

Серед них:

- поширення досвіду формування обласних і районних програм розвитку краєзнавства,
- залучення краєзнавців як експертів до роботи державних комісій, колегій, громадських рад тощо для професійного відстоювання інтересів суспільства та громадськості,
- безкоштовне відвідування членами НСКУ музеїв державної форми власності та користування матеріалами архівів, що перебувають у віданні Державної архівної служби України,
- проведення спільно з органами державної влади та місцевого самоврядування краєзнавчих форумів.

Ми повинні активніше підключатися до написання яскравої і повноцінної історії, поставити на якісно вищий рівень інформаційне та наукове забезпечення краєзнавчих досліджень, шукати недержавні форми їх фінансування, а для цього потрібно докласти чимало зусиль, щоб робота на краєзнавчій ниві була оточена належною увагою як з боку держави, так і громадськості.

Денисенко О. В. (м. Запоріжжя)

КОМПЛЕКСНА ПРОГРАМА РОЗВИТКУ КРАЄЗНАВСТВА В ЗАПОРІЗЬКІЙ ОБЛАСТІ ДО 2020 РОКУ

Пропозиції щодо ініціювання громадою розробки Проекту програми розвитку краєзнавства на рівні області, районів та міст Запорізького регіону

Потреба у довгостроковій комплексній програмі розвитку краєзнавства в Запорізькій області викликана, перш за все тим, що одномоментним заходом чи вказівкою суттєвих змін досягти не вдасться. Саме програма зможе забезпечити координацію наукових досліджень та просвітницької роботи закладів освіти, культури, туризму, історико-культурних заповідників, архівів, інших державних установ з громадськими краєзнавчими організаціями та науковими товариствами.

Запорізька обласна організація Національної спілки краєзнавців готова взяти безпосередню участь та очолити розробку громадського проекту такої програми і внести його на розгляд влади.

Прийняття обласної програми розвитку краєзнавства на довгостроковий період засвідчило б державну підтримку краєзнавчого руху, зламало б стереотипи недооцінки більш глибокого та масштабного вивчення і поширення знань про рідний край.

На сучасному етапі української історії відчувається зростання ролі науково-громадського краєзнавчого руху в розбудові української державності. Могутнім джерелом духовності, моральності і культури сучасної людини є її любов до рідного краю, його безцінних багатств, глибока шана до віковичних традицій свого народу. Знання рідного краю не просто збагачує і звеличує людину, воно служить своєрідним містком, що єднає покоління минулі з поколіннями прийдешніми. Пошана до традицій давньої культури та славного минулого творить основи теперішності, є запорукою майбутнього.

Необхідно підкреслити та показати історичну унікальність Запоріжжя, де на території всієї області сконцентрована величезна кількість об'єктів історико-культурної спадщини національного значення.

На сьогодні Запорізька обласна організація Національної спілки краєзнавців України об'єднує понад 50 дослідників і літописців рідного краю: істориків, журналістів, державних службовців, краєзнавців, науковців, відомих в Україні вчених та тих, хто починає перші свої наукові кроки. Усім членам спілки притаманна любов до історії України, її традицій, до минувшини рідного краю. Однак краєзнавців, які у кожному місті, селі та районі займаються пошуковою роботою, досліджують свої родоводи, пишуть історію населених пунктів та окремих колективів, повертають пам'ять про наших незаслужено забутих відомих земляків – тисячі людей.

Саме задля того, щоб напрацювання краєзнавців стали надбанням широкої аудиторії мешканців регіону та всієї України і потрібна Програма розвитку краєзнавства в Запорізькій області, в розробці та реалізації якої повинні прийняти участь окрім громадськості – Департамент культури, туризму, національностей та релігій, Департамент освіти та науки та Управління молоді, фізичної культури та спорту Запорізької обласної державної адміністрації.

Прийти до пункту призначення можна лише тоді, коли вірно заданий курс руху, а всі учасники знають, куди і навіщо вони йдуть. Проект і програма – категорії сучасного менеджменту, де підвищена увага приділяється грамотному плануванню.

1. Проблеми, на розв'язання яких спрямована програма

Краєзнавство є одним з найважливіших напрямків, яке прямо та безпосередньо працює на вирішення найважливіших державних завдань: патріотичне виховання, збереження пам'яті нації, просування брендів територій та відродження депресивних міст, подолання інформаційної нерівності та інші.

Постановою Кабінету Міністрів України від 10.06.2002 № 789 за ініціативи Національної спілки краєзнавців України, було затверджено Програму розвитку краєзнавства на період до 2010 року. Нажаль, ні тоді, ні сьогоднішні не існує Запорізької обласної програми розвитку краєзнавства, яка б визначала основні напрямки роботи, заходи з реалізації, забезпечувала фінансування найбільш важливих завдань. Через відсутність Програми краєзнавчий рух, наукові регіональні дослідження та їх популяризація не отримали змоги набрати в Запорізькому краї значного розмаху.

Проте, незважаючи на відсутність програмної державної підтримки на обласному рівні, краєзнавці Запорізької області відіграють важливу роль в національно-культурному відродженні краю, формуванні любові до рідної землі, патріотизму, у зверненні до джерел духовності, історичної пам'яті, посиленні відповідального ставлення до збереження історико-культурного надбання.

З 2011 по 2016 роки не прийнято державну Програму підтримки і розвитку краєзнавства в Україні. Правлінням Національної спілки краєзнавців України ініційовано та розроблено проект такої Програми на період до 2025 року та подано на розгляд Кабінету Міністрів України та іншим державним структурам.

Запорізька обласна організація Національної спілки краєзнавців України виступає з ініціативою прийняття Програми розвитку краєзнавства на місцевому рівні. Правління обласної організації НСКУ має намір виступити координатором діяльності та співпраці в галузі краєзнавства з Науковим товариством імені Якова Новицького, Запорізькими обласними відділеннями Українського товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка та Національних творчих спілок, Запорізьким відділенням Інституту археографії і джерелознавства НАН України імені Михайла Грушевського (м. Запоріжжя), Державним архівом Запорізької області, вищими та загальноосвітніми навчальними закладами, державними і громадськими музеями, Національним заповідником «Хортиця», краєзнавчими відділами обласної бібліотечної мережі. Навколо названих товариств, організацій, установ і закладів об'єдналось тисячі науковців і краєзнавців, які присвятили себе дослідженню і популяризації історії, культури, природи рідного Запорізького краю. Така когорта краєзнавців потребує постійної підтримки з боку обласної ради та обласної державної адміністрації й прийняття перспективної обласної Програми розвитку краєзнавства в Запорізькій області на період до 2020 року.

Найбільшим досягненням краєзнавчого руху стала підготовка і видання серій фундаментальних історико-меморіальних книг, постійно проводились міжнародні, всеукраїнські, обласні та районні науково-краєзнавчі та науково-практичні конференції, симпозіуми, круглі столи, читання, видано наукові збірники за матеріалами їх роботи, видавались монографії, книги, наукові збірники, путівники, альбоми, пов'язані з минулим і сьогоденням Запорізького краю, які склали своєрідну енциклопедію його минулого.

Водночас, у розвитку краєзнавчого руху і наукових досліджень Запоріжжя є головна проблема – відсутність єдиного координаційного центру краєзнавства, який би узгоджував діяльність науково-громадських товариств і осередків, виробляв головну стратегію та комплексну програму регіональних досліджень.

Вищезазначене обумовлює потребу прийняття обласної програми сприяння розвитку краєзнавства на 2016-2020 роки.

Програмою окреслено комплекс заходів Запорізької обласної та районних державних адміністрацій, міськвиконкомів (міст обласного значення) у співпраці з інститутами громадянського суспільства для досягнення високого рівня соціальної взаємодії та

ефективного розвитку культурно-освітнього, наукового та суспільно-політичного життя області.

2. Мета та основні завдання Програми

Метою програми є активізація краєзнавчого руху, розширення та підвищення творчого і професійного рівня наукової діяльності, спрямованої на забезпечення розвитку краєзнавства, популяризацію краєзнавчих досліджень, залучення широкої громадськості до національної культурної спадщини Запоріжжя.

Визначальною особливістю програми є її спрямованість на створення системи краєзнавчої роботи в області, створення її функціональних осередків у наукових та освітніх центрах, населених пунктах області та забезпечення ефективності функціонування цієї системи.

Програма визначає шляхи поліпшення краєзнавчої роботи, координації діяльності всіх організацій, установ і закладів, залучених до цієї роботи.

Завданнями Програми є:

- відродження і розвиток кращих традицій краєзнавства;
- створення Координаційної ради з питань краєзнавчої діяльності при обласній державній адміністрації (далі – Координаційна рада);
- розбудова Запорізької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, обласних громадсько-наукових товариств, організацій і установ, які є складовими краєзнавчого руху, проводять регіональні дослідження і популяризують історію, культуру та природу області;
- підтримка діяльності Запорізької обласної організації НСК України, Наукового товариства імені Якова Новицького та Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, інших наукових центрів, на які покладається відповідальність за виконання обласної науково-краєзнавчої програми та якість регіональних досліджень і видання краєзнавчої літератури;
- створення краєзнавчих об'єднань, клубів, гуртків з краєзнавства на базі закладів культури та освіти області;
- координація роботи обласних краєзнавчих організацій із Всеукраїнською спілкою краєзнавців та окремими дослідниками;
- залучення педагогів, краєзнавців, працівників організацій, обдарованої молоді до науково-дослідницької, практичної та творчої діяльності з питань краєзнавства в різних галузях гуманітарних та природничо-математичних наук;
- удосконалення науково-методичної бази краєзнавства, посилення наукової обґрунтованості,
- забезпечення видання краєзнавчої літератури;
- сприяння формуванню у громадян відповідальності за збереження і примноження пам'яток історії, культури і природи, духовних скарбів;
- залучення широких кіл громадськості до національної культурної спадщини;
- організація і проведення міжнародних, всеукраїнських і регіональних науково-краєзнавчих конференцій, симпозіумів, круглих столів, читань і семінарів з виданням наукових збірників за їх матеріалами;
- підготовка і перевидання в новій редакції тому «Історія міст і сіл України. Запорізька область», створення томів «Енциклопедія Запорізького краю», «Зведення пам'яток історії та культури України. Запорізька область», довідників, путівників тощо;
- використання нових навчальних планів, програм, підручників, довідників, розроблених органами управління освітою, авторськими колективами науково-дослідних інститутів, вищих і середніх навчальних закладів, педагогами-практиками, працівниками музеїв, краєзнавцями-аматорами;

- залучення громадсько-наукових організацій і товариств до розбудови музеїв, пам'яток охоронної діяльності, розвитку туризму в Запорізькій області;
- створення електронних версій краєзнавчої літератури, путівників, навчальних посібників з краєзнавства;
- фінансова підтримка друкованих науково-краєзнавчих видань обласної організації НСК України, в тому числі «КРАЄЗНАВСТВО: Запорізький край», науково-краєзнавчих збірників інших установ, організацій і товариств;
- використання засобів масової інформації (преса, радіо, телебачення), мережі Інтернет для популяризації краєзнавчого руху, регіональних досліджень і видань;
- відзначення кращих учених і краєзнавців за науково-краєзнавчі досягнення дипломами і преміями Запорізької облдержадміністрації, правління обласної організації НСКУ (імені Якова Новицького);
- фінансове забезпечення виконання науково-краєзнавчих заходів з відзначення важливих державних ювілеїв, свят, подій до 2020 року.

3. Заходи щодо виконання Програми

Основні заходи щодо виконання Програми розвитку краєзнавства:

- Створювати умови для активної діяльності обласної організації НСКУ, інших громадсько-краєзнавчих установ, організацій, товариств;
- Створити та періодично проводити засідання Координаційної ради з питань краєзнавчої діяльності при обласній державній адміністрації;
- Здійснювати підтримку діяльності державних, громадських музеїв, провести паспортизацію музеїв;
- Продовжити краєзнавчі дослідження в музеях та заповідниках області;
- Розробити програму розвитку і популяризації діяльності громадських музеїв та музейних кімнат у населених пунктах та навчальних закладах Запорізької області;
- Запровадити культурологічний медіа-проект «Музейні скарби Запорожжя», де відтворити через музейні збірки історію запорозького музейництва;
- Взяти участь у створенні наукового підрозділу для науково-методичного керівництва і редагування енциклопедії «Історія міст і сіл України: Запорізька область»;
- У Державному архіві області, краєзнавчих відділах бібліотек утворити банк даних з історії міст і сіл краю, постійно поповнювати його новими матеріалами;
- Створити електронну базу даних про історію населених пунктів Запорізької області та її зниклих сіл;
- Започаткувати програму усної історії «Свідчення поколінь», яка передбачає збір і узагальнення оригінальних розповідей представників різних поколінь, приватних документів, речей для правдивого відтворення сторінок історії Запорожжя
- Заснувати видання науково-методичного щорічника «ЗАПОРОЖЖЯЗНАВСТВО»
- Підготувати до видання підручники «ЗАПОРОЖЖЯЗНАВСТВО» для учнів загальноосвітніх шкіл області
- Проведення навчально-методичних нарад, науково-методичної роботи з викладачами та вчителями навчальних дисциплін із проблем краєзнавства;
- Розробити перспективний план проведення щорічних науково-краєзнавчих експедицій із проблем збереження історико-культурної спадщини Запорожжя;
- Заходи щодо розвитку традицій народної художньої творчості та збереження осередків народної мистецької спадщини;
- Забезпечити підвищення кваліфікації працівників закладів культури з курсу «Краєзнавство» в системі підвищення кваліфікації працівників культури;

- Проводити регіональні студентські та учнівські олімпіади, конкурси за краєзнавчою тематикою
- Створити на базі Запорізького національного університету обласний студентський клуб історичного краєзнавства
- Розробити перспективний план підготовки та видання краєзнавчої літератури на період до 2020 року, включивши до нього:
 - видання буклетів, плакатів, друкованої продукції, краєзнавчих посібників (презентація області, передача видань бібліотечним та музейним закладам);
 - систематичне видання журналу «КРАЄЗНАВСТВО ЗАПОРОЖЖЯ», збірників науково-краєзнавчих експедицій;
 - створення томів «Енциклопедія Запорізького краю», «Звод пам'яток історії та культури України. Запорізька область»;
 - видання «Календаря традиційних народних свят Запорізького краю», «Народні звичаї та обряди Запорізького краю», «Запорізькі строї», «Історія традиційних реміслів Запорізького краю», «Ремісничій Запорізький край», «Хата діда Запорожця», «Історія художніх реміслів Запорізького краю» та інші;
- Забезпечення навчальних закладів області, бібліотек краєзнавчою літературою;
- Запровадити проект «Електронний каталог краєзнавчих видань»;
- Розробити дієву програму співпраці з творчими спілками, колективами та майстрами з відродження народних ремесел, реконструкції старовинних ремісничих знарядь;
- Розробити програму підтримки проекту «Віртуальний етнографічний музей Запорізького краю»;
- Формувати річний план проведення в області міжнародних, всеукраїнських, регіональних науково-краєзнавчих конференцій, симпозіумів, круглих столів, семінарів і фестивалів;
- Висвітлювати у пресі, радіо, на телебаченні краєзнавчу роботу осередків, навчальних закладів, громадських організацій, творчих спілок;
- Створення науково-просвітницьких передач краєзнавчої тематики;
- Розглянути питання про заснування обласної іменної премії за вагомий внесок у дослідження рідного краю;
- Запровадити моральне та матеріальне стимулювання вчителів та учнів за вагомий внесок у розвиток краєзнавства.

4. Очікувані результати виконання Програми

Виконання Програми дасть можливість:

- скоординувати діяльність місцевих органів виконавчої влади та місцевого самоврядування з питань краєзнавства;
- активізувати діяльність обласної організації НСКУ, підвищити її суспільний, соціальний статус;
- активізувати наукові дослідження з історії Запорожжя, життя та діяльності видатних людей нашого краю;
- залучити до краєзнавчого руху широкі кола громадськості, надати йому державну підтримку.
- розширити і поглибити молодіжний краєзнавчий рух;
- підвищити обізнаність населення області з історії нашого краю та його видатних діячів;
- виховати у сучасного покоління почуття патріотизму, любові до Батьківщини і рідного краю;
- збільшити обсяги випуску різних видів краєзнавчої видавничої продукції.

ІСТОРІЯ ЗАПОРОЗЬКОГО КРАЮ: МІСТА І СЕЛА

Романько В. І. (м. Слов'янськ Донецької області)

Краєзнавці Донеччини пишуть історію міст і сіл рідного краю: з досвіду роботи

Аналіз роботи краєзнавців Донеччини із написання історії міст і сіл свого краю та виданих ними історико-краєзнавчих розвідок

Безпрецедентним виданням із історії рідного краю було й залишається видання «Історія міст і сіл України» в 26-ти томах за загальною редакцією знаного науковця, державного та громадського діяча, патріарха краєзнавчого руху Петра Тимофійовича Тронька. Ця наукова праця, яка у 1976 році була відзначена Державною премією СРСР, «дала могутній поштовх розвитку краєзнавчого руху в Україні, сприяла розповсюдженню серед населення знань про рідний край, його історію, традиції, культуру, всемірно підвищила інтерес верств населення до пізнання і вивчення героїчної історії українського народу» [7, с. 37]. Як стверджував керівник головної редакційної колегії П. Т. Тронько, у результаті тривалої дослідницької роботи, «тематичні і географічні картотеки державних архівів, присвячені історії міст і сіл, нараховують тепер 1,6 млн. карток, а довідкові краєзнавчі бібліографічні картотеки наукових і обласних бібліотек – понад 1 млн. карток» [6, с. 189]. У створенні названої фундаментальної праці «взяло участь понад 10 тисяч авторів статей і членів редколегій видання, а всього понад 100 тисяч чоловік» [6, с. 188].

Залучення багатотисячної армії Несторів-літописців показало, що люди хочуть знати історію рідного краю – села, міста, області, вони проявили неабияку зацікавленість і любов до цієї унікальної наукової роботи. Спілкуючись із багатьма представниками старшого покоління саме тих, хто брав активну участь у написанні історії міст і сіл Донецької області у 60-70-ті роки минулого століття, автор даної статті може стверджувати, що то був важливий та своєчасний поштовх для їхньої подальшої активної роботи у краєзнавстві. Оті кілька рядків із історії села чи міста (дати, прізвища, факти), які увійшли до чергового тому «Історії міст і сіл» – це результат наполегливої роботи декількох місяців, а то й років в архівах, бібліотеках чи музеях різних міст не тільки України. А в архівах самих краєзнавців лишилося багато матеріалу, який слід було доопрацювати, а згодом видати окреме видання про історію свого населеного пункту, про його людей. Так вчинили десятки нині знаних краєзнавців Донеччини, залучені свого часу до редколегії «Історії міст і сіл Донеччини» – Михайло Альтер (м. Донецьк), Володимир Венедиктов (м. Новоазовськ), Надія Дорога (с. Благодатне Волноваського р-ну), Петро Жеребецький (м. Горлівка), Валентин Замковий (м. Артемівськ), Іван Папуш (м. Маріуполь) та деякі інші. З-під їхнього пера почали з'являтися статті у місцевих газетах, а згодом і окремі видання історико-краєзнавчого характеру. Їх підтримали десятки молодших земляків, залюблених у рідний край. Сьогодні ми маємо доволі солідну бібліотеку з історії населених пунктів Донецької області.

Актуальність даного питання – написання історії міст і сіл рідного краю – без сумніву, очевидна: ми повинні залишити нащадкам свідчення про події, людей кожного населеного пункту України. На жаль, відходять живі свідки нашої історії, навіть зникають із географічної карти хутори та села, змінюють свій облік міста, і завдання краєзнавців – зафіксувати день сьогоднішній, встигнути зібрати, опрацювати та зберегти історичні факти минулого.

Мета нашої статті – зробити спробу аналізу тієї роботи, яку проводять на даний час краєзнавці Донеччини по написанню історії міст і сіл свого краю, зупинитися на тих

історико-краєзнавчих виданнях, що маємо на сьогоднішній день. На жаль, повної узагальнюючої праці з даної проблеми на даний період ми не маємо. Хоча свого часу виходило чимало газетних та журнальних статей про ті чи інші дослідження з історії населених пунктів донецького краю, повідомлення про презентацію книг, окремі рецензії, теле- та радіопередачі.

Великими шанувальниками рідного краю, дослідниками та пропагандистами його багатї історії та культури здавна заявили про себе краєзнавці, музейні працівники та історики міста Бахмута (з 1924 до 2015 – Артемівськ). З 1991 року, відразу після отримання Україною незалежності, місцеве товариство краєзнавців розпочало випуск історико-краєзнавчого журналу «Былое»; пізніше журнал отримав назву «Бахмутський часопис», засновником був Артемівський краєзнавчий музей, а редакційну колегію очолив С. Й. Татаринів. Саме цей відомий історик у співавторстві та одноосібно видав чимало книг з історії рідного міста, як приклад, від однієї із ранніх «*История Бахмута-Артемовска*» (1996) до історико-краєзнавчого нариса «*Бахмутський край – видатні сторінки історії*» (2013). Про останнє видання академік НАН України Петро Толочко сказав: «Книга переконливо доводить, що Бахмутський край є серцем, історичною колискою сучасного Донбасу. Одночасно це видання може слугувати історикам прикладом сучасного підходу до вивчення історії міст і сіл, галузей народного господарства регіонів незалежної України» [5, 3]. Окремі сторінки історії Бахмутчини описали М. В. Абрамов, І. О. Адамов, Н. В. Вінк, В. П. Замковий, В. Л. Сутковой, В. Т. Терещенко, Н. О. Тугова, П. М. Тугов та деякі інші дослідники.

У 2009 році вийшла солідна книга «Дружковка. Страницы истории», авторами якої стали відомі краєзнавці К. Блошенко, С. Кривоносова, М. Швець. Вони самі написали ряд розділів та опрацювали той багатий історичний матеріал, який зібрали їхні сучасники та старші земляки – дослідники рідного краю. Передмову до видання написали Дружківський міський голова, він же керівник проекту Валерій Гнатенко, та голова правління Донецької обласної організації Національної спілки краєзнавців України Валерій Романько. Очільник донецьких краєзнавців зазначив: «На мою думку, колектив авторів книги «Дружковка. Страницы истории» зі своїм завданням впорався успішно. Видання буде актуальним і потрібним для сучасних та майбутніх поколінь мешканців Дружківки, які повинні знати особливості історії та культури того краю, у якому проживають. Книга буде цікавою й для гостей міста – вони познайомляться з одним із населених пунктів України, який має багату й цікаву історію» [2, 5]. Крім того, чимало маловідомих історичних фактів про Дружківку віднайшли і висвітлили у публіцистиці та окремих виданнях краєзнавці В. В. Качур та Є. Б. Фіалко.

Візьмемо для прикладу декілька видань із історії сіл Донеччини. Одне з них – «*Історія селища Благодатне*» (2004), автором якої стала Надія Петрівна Дорога, Заслужений вчитель України, Почесний краєзнавець Донеччини. Уродженка цього селища, вона прожила тут усе своє життя, створила народний музей рідного селища і виконує обов'язки його директора. Книга розповідає про історію заснування Благодатного у далеких 30-х роках ХІХ століття малоземельними державними селянами-козаками із Полтавської та Чернігівської губерній бувшої гетьманської України. Їхні діди і прадіди були тісно пов'язані із козаками славної Запорозької Січі, ліквідованої у 1775 році імператрицею Росії Катериною ІІ. У доступній формі в книзі подано матеріали про становлення населеного пункту та подальші події в дореволюційний період, у роки Першої та Другої світових воєн, і далі до кінця ХХ століття. Багато уваги у книзі приділено створенню Великоанадольського лісового масиву, будівництву комбінату вогнетривких виробів, розташованих поблизу селища Благодатне. І, звичайно, згадано чимало знаних земляків, розміщено багато рідкісних світлин.

«*Село моє, уквітчане садами*» (2010) – так назвала свою книгу про рідну Петрівку, що у Красноармійському районі Донеччини, учитель-пенсіонер, почесний краєзнавець Донеччини Діана Петрівна Белоконь. У передмові авторка зазначає: «Спочатку я

заснувала музей села. Через те, що розпався колгосп, у селі майже не збереглося документів. От я і почала збирати спогади старожилів, дітей і онуків першопереселенців. Три роки я подорожувала селами, які входять в поняття – адмінідиниця Петрівка... А потім я вирішила написати про людей нашого села. Можливо, мені будуть заперечувати, мовляв, он у Красному народився великий композитор Прокоф'єв, а в Гришиному – маршал К. Москаленко. Так, таких знаменитостей у нас поки немає. Але я підкреслюю – поки що!» [1, 3]. І далі ллється щира розповідь про рідне село, куди після отримання диплому викладача філології волею долі молода вчителька попадає у сільську школу. Вона не цуралася сільської праці, любила землю, свійську живність, поважала людей – і її, козачку з Кубані, яка закінчила Донецький державний університет, полюбили, прийняли за свою. Трудолюбива жінка віддячила землякам – створила музей села, увічнила історію й сотні земляків у згаданій книзі.

Із книги Діани Белоконь читач дізнається, що у степовій зоні донецького краю, біля річечки Солоної почали селитися вихідці із найближчого міста Селидове. Першими, повіривши у революційне гасло «Земля – селянам», на вільні землі переїхали брати Євмен та Федосій Придятьки із своїми сім'ями. За ними потягнулися інші енергійні та завзяті селидівці з родинами, майном, реманентом. Щоб перезимувати, вони побудували землянки і почали господарювати. Таким чином, у 1921 році був заснований хутір Петрівка. У наступні роки сюди з родинами прибули Бойченки, Утки, Авдієнки, Авраменки, Могиленці, Савчуки... І далі автор досліджує роки революції та громадянської війни, роки колективізації, голодомору 1932-1933 та 1947 років, названі захисники Вітчизни у війні з німецько-фашистськими загарбниками... Автором досліджена історія та названі люди чи не зі всіх сфер діяльності, що на той час існували у селі: колгоспний рух, школа і дитсадок, торгівля, сільська рада, будівельні організації, лікарня, навіть листоноші та стригалі-чабани.

Книгу з історії свого села видав і автор цієї статті – «Село Журавка на Донеччині: історія, люди, події» (2008). Розповідь починається з легенди про назву села, згадані перші поселенці, які у 1921 році вийшли на хутори; далі прослідковуються основні етапи його розвитку, які село пройшло разом з усією країною: колективізація, війна, післявоєнні роки, нелегкі роки перебудови та незалежності. Цінним розділом вважаємо той, де автор наводить подвірний опис мешканців села Журавка – прізвища, дані про народження, професійну зайнятість кожного, хто проживав на даному подвір'ї на час видання книги. Історію села творили й рідні автора: дідусь Павло Гнатович Романько був одним із тих перших переселенців, хто наважився із сімейством переселитися із села Гродівки на новостворений хутір, тут народилися та прожили все життя й залишилися на вічний спокій мати та батько, тут пройшли дитинство та шкільна юність самого автора.

За подібним планом побудовані й інші книги про села та міста Донеччини: Л. Ф. Дем'яновська «Моє село – найкраще в світі» (2003) – про село Луганське Мар'їнського району; Б. П. Єкасьов «Красный Яр: село в донецком крае» (2007); Ю. А. Пивовар «Історія Яковлівки» (2010); «Відома і невідома Олексієво-Дружківка» (2010) – упорядники Є. Б. Фіалко та Є. О. Шаповалов; Р. Ф. Огренич «Історія села Степановка Шахтёрского району» (2009), «Селищні ради міста Сніжне» (2011), І. А. Папуш «Сартана – прошлое и настоящее» (2011).

Історію одного із великих індустріальних центрів донецького краю міста Краматорська у своїх працях висвітлили В. Ф. Коцаренко, В. А. Бабкін, О. Л. Максименко. За дослідження історії міст і сіл Приазов'я ми вдячні великій групі дослідників: Р. П. Божко, С. Д. Бурову, В. В. Венедиктову, В. М. Веренікіну, Л. І. Кучугурі, П. І. Мазуру, І. А. Папушу, О. А. Попову, Є. В. Пригоровському, А. Д. Проценку, С. І. Тафінцеву, П. В. Терешкову, Л. Д. Яруцькому.

Про Слов'янщину вагоме слово сказали В. М. Дєдов, Г. Г. Пушкарьов, І. М. Овчаренко, В. І. Романько, В. П. Скрипник, А. В. Шамрай та деякі інші дослідники.

Цінним внеском у написання історії міст і сіл України залишаються видання, присвячені таким адміністративним одиницям, як Артемівський район (В. Т. Терещенко «Події і люди Бахмутчини» (2006), Красноармійський район («Красноармейский район: Люди, история, факты» (2008) – укладачі В. Стьопкін, П. Гайворонський, Н. Бондаренко), Шахтарський район (Р. Ф. Огренич «Історія селищної ради села Мануйлівка Шахтарського району» (2014).

А скільки маємо зібраного матеріалу, але ще не оформленого до рівня книги – окремі краєзнавці ще не знайшли час для його систематизації і, чи однією не з головних причин затримки, вважаємо відсутність коштів на видання книги. Такі труднощі виникли, наприклад, у Р. В. Мазохи – село Гродівка Красноармійського району, у В. В. Жнакіна – м. Слов'янськ, у Л. В. Хіміч – село Олександрівка Мар'їнського району, у Г. І. Хоронько – село Некременне Олександрівського району.

Написання історії міст і сіл Донеччини продовжується. Ми повинні виконати заповітну мрію патріарха українського краєзнавства Петра Тронька – написати повну і правдиву історію України. Про це він неодноразово наголошував на краєзнавчих з'їздах, конференціях, у бесідах з краєзнавцями. Згадаймо хоча б його промову на IV з'їзді Національної спілки краєзнавців України (28.10.2008 р.): «...місцевими дослідниками рідного краю вже накопичено величезний фактичний матеріал для реалізації найголовнішого і найпріоритетнішого завдання нашої творчої Спілки – підготовки на основі вимог сучасної української історичної науки багатотомного енциклопедичного видання «Історія міст і сіл України». Повнокровний літопис понад 30 тисяч міст і сіл України має красномовно засвідчити перед народами планети, що ми – велика нація, що, незважаючи на жорстокі удари долі, український народ зберіг свою ментальність, культуру, правічні традиції, зробив вагомий внесок у розвиток світової цивілізації» [3, с. 20].

У даній статті ми, звісно, не змогли зробити повний і всебічний глибокий аналіз усіх тих історико-краєзнавчих видань, які вийшли на Донеччині і висвітлюють історію міст і сіл цієї невіддільної частини України. Це питання потребує подальшого вивчення та висвітлення.

Джерела та література

1. Белоконь Д. П. Село моє, уквітчане садами: Нариси / Д. П. Белоконь. – Донецьк: Каштан, 2010. – 152 с.
2. Bloshenko K. V., Krivonosova S. V., Shvech M. O. Дружковка. Страницы истории / К. В. Bloshenko, С. В. Krivonosova, М. О. Shvech. – Краматорськ: ЗАТ «Офсет», 2009. – 376 с.
3. Звіт правління національної Спілки краєзнавців України (Доповідь голови правління Спілки, академіка НАН України Петра Тронька) // Краєзнавство. – 2009. – № 1-2. – С. 12-21.
4. Татаринів С. Й., Абрамов М. В., Рева О. О. Історія Бахмута – Артёмовська / С. Й. Татаринів, М. В. Абрамов, О. О. Рева. – Артемівськ: Акварель, 1996. – 108 с., іл.
5. Татаринів С. Й., Тутова Н. О., Тутов П. М. Бахмутський край – видатні сторінки історії: Історико-краєзнавчий нарис / С. Й. Татаринів, Н. О. Тутова, П. М. Тутов. – Харків: Мачулін, 2013. – 408 с., 119 іл.
6. Тронько П. Т. Історичне краєзнавство: крок у нове тисячоліття / П. Т. Тронько. – К.: Інститут історії України НАН України, 2000. – 270 с.
7. Тронько П. Т. Краєзнавство у відродженні духовності та культури. Досвід. Проблеми. Перспективи / П. Т. Тронько. – К.: Рідний край, 1994. – 108 с.

ЧАСИ КОЗАЦЬКІ – СІЧІ ЗАПОРОЗЬКІ

Сурченко С. В. (м. Запоріжжя)

«Кам'янська січ»: історія створення Філії Національного заповідника «Хортиця»

Легендарна Кам'янська Січ – пам'ятка історії національного значення – єдина збережена Січ, яка досліджується та включена до складу Національного заповідника «Хортиця»: унікальні знахідки, перспективи створення археологічного музею просто неба та його туристичний потенціал

Запорозька Січ – унікальне явище в історії нашої країни і всього людства. Виникнувши як військово-політичний центр українського козацтва, вона згодом перетворилася в столицю найдемократичнішої для свого часу козацької республіки, відіграла значну роль у формуванні військових, політичних, господарських та культурних засад української державності, стала яскравою сторінкою нашої історії, яка збереглася в пам'яті поколінь і своєю героїкою призвана формувати патріотів України!

В історії козацької республіки «Запорозьке Військо Низове» було вісім Січей :

- «Хортицька» (1552-1558 рр.) – на острові Мала Хортиця;
- «Томаківська» (1563-1593 рр.) – на острові Томаківка (або Бузький) біля теперішнього м. Марганець;
- «Базавлуцька» (1593-1638рр.) – на острові Базавлук біля міста впадіння в Дніпро трьох річок: Чортмлик, Підпільна та Скарбна;
- «Микитинська» (1638- 1652 рр.) – біля переправи на Микитинському розі (в межах Нікополя);
- «Чортмлицька» (1652-1709 рр.) – при впадінні річки Чортмлик в Дніпро;
- «Кам'янська» (1709-1711, 1728-1734 рр.) – при впадінні річки Кам'янки в Дніпровське Річище (нині с. Республіканець Бериславського р-на Херсонської обл.);
- «Олешківська» (1711-1728 рр.) – в урочищі Олешки, нині територія м. Олешки, навпроти міста Херсон;
- «Нова (Підпільнянська)» (1734-1775 рр.) – біля впадіння річки Підпільній в Дніпро (біля теперішнього с. Покровське Дніпретровської обл.).

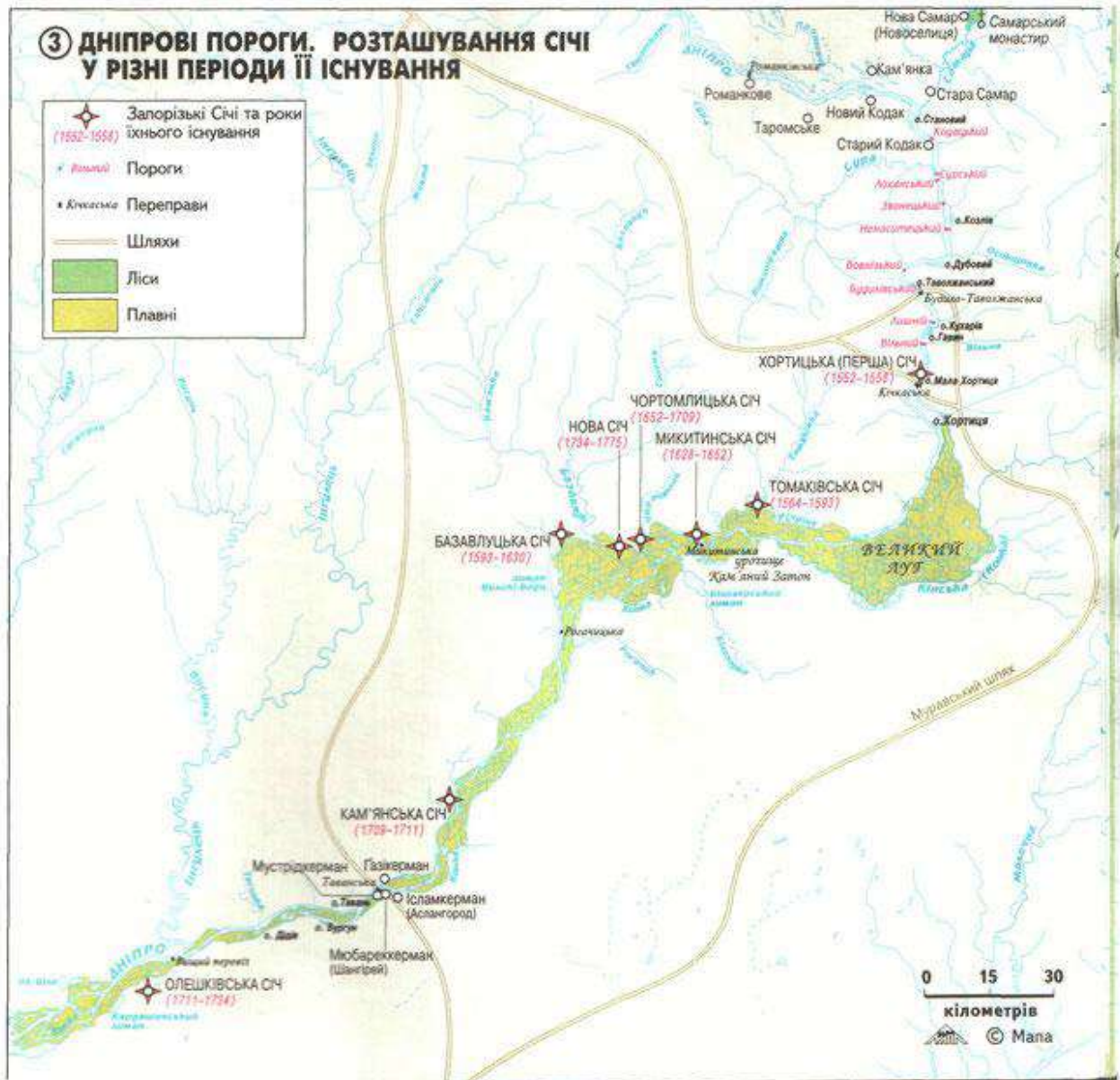
Після зруйнування по указу Катерини II в 1775 г. останньої Запорозької Січі, на землях Оттоманської імперії існувала ще і:

«Задунайська Січ» (1775-1828 рр.) – в дельті р. Дунаю.

Значна частина козаків була розселена також на території Банату в Австрійській імперії (банатське козацтво, Банатська Січ).

Нажаль, більшість січей було не знищено не тільки часом, а і завдячуючи руйнівній діяльності людини за радянських часів – штучне Каховське море поглинуло історичні пам'ятки, залишивши прийдешнім поколінням українців для досліджень, нажаль, тільки частково збережені території Олешківської та Кам'янської Січей.

Отже, можна з впевненістю стверджувати, що **Кам'янська Січ** – єдина з козацьких столиць, територія якої на сьогодні залишилась у більш-менш незміненому вигляді і є непересічною археологічною пам'яткою, яка зберігає безцінну інформацію про ті сфери козацького життя, які досі ще невідомі або ж не підтверджені документальними джерелами, але являють для нас особливий інтерес: як був організований козацький побут, як вони вели та з чого складалось їх господарство, не відтворювані знахідки матеріальної культури тих часів козацького братства.

По цій славній українській землі, мало не три століття тому, ступали наші славні лицарі запорозькі, тут вони творили історію, боронячи нашу землю від зазіхань хижих сусідів. Тож вона потребує посиленого захисту, реставраційно-консерваційних робіт і якомога меншого людського втручання, адже під шаром ґрунту залишилися артефакти, які чекають на своє дослідження і відповідне збереження для майбутніх поколінь.

Екскурс в історію

Передумовами виникнення Січі на р. Кам'янці стали події, пов'язані з перипетіями Північної війни, коли гетьман І.Мазепа, спробував, заручившись військовою підтримкою на той час наймогутнішої європейської потуги, вирватися з цупких обіймів Петра І.

Не дивлячись на протистояння, яке існувало між гетьманським урядом та Січчю, козаки на чолі з кошовим отаманом Костем Гордієнком, підтримали виступ І.Мазепи проти колонізаторської політики російського уряду. Але дивна нерішучість Карла XII призвела до втрати наступальної ініціативи, і російські війська, скориставшись з цього, розгромили спочатку гетьманську столицю – Батурин, а потім знищили і Чортомлицьку Січ.

Пам'ятник кошовому отаману Кам'янської Січі – Костю Гордієнко (фото зверху) та Пам'ятна В'їзна вежа на Кам'янську Січ (фото знизу) в с. Республіканець, Бериславський район, Херсонська область

Монумент "Січі Запорозькі" з вмонтованими пам'ятними жетонами Запорозьких Січей

Сурченко С. В. – перший завідувач Філії «Кам'янська Січ» Національного заповідника «Хортиця» на заходах із вшанування пам'яті кошового Костя Гордієнка. 01.05.2012р. в с. Республіканець Бериславського району Херсонської області

Саме тому запорожці змушені були шукати нове місце для столиці – Січі.

Облаштувалися вони на території Інгульської паланки, на кордоні з володіннями Кримського ханства – при впадінні в Дніпро річки Кам'янки, прийнявши протекторат турецького султана. Крім того, що це було захищене природою місце і тому зручне в фортифікаційному плані, це було місце Каїрської переправи, яке безумовно було обжите і козаками, і народами, які раніше мешкали на цій території.

Розгромивши шведські війська в липні 1709 року під Полтавою, Петро I, переслідуючи шведські та запорозькі загони, з вогнем і мечем пройшов по українським землям, нищачи все на своєму шляху. Таким чином, в 1711 році, під час так званого Прутського походу, новооблаштована Кам'янська Січ була також знищена російськими військами.

Запорожці відійшли далі на південь по Дніпру і на одному з островів в районі Олешків (теж на одній із дніпрових переправ) заснували Олешківську Січ, де просиділи до 1728 року, після чого повернулися до Кам'янської Січі, і знаходились в ній до 1734 року, коли перейшли під російський протекторат і заснували на р. Підпільній Нову Січ.

Отже, **Кам'янська Січ мала два етапи існування: 1709-1711 р.р. та 1728-1734 р.р.**

Скінчилась Козацька доба в Україні після розгрому останньої Запорозької Січі в 1775 році: більшість козаків розбрелися по близьким та далеким зарубіжжям, на козацькі землі прийшли нові господарі, котрі привезли з України та Росії переселенців і почала витравлюватися сама пам'ять про славних лицарів південних степів, а головне – нищились залишки січей та зимівників, котрі розбиралися на новобудови, заростали бур'яном та переліском.

Кам'янська Січ після ліквідації Запорозьких Вольностей

Землю, де знаходилася Кам'янська Січ (близько 3 тис. десятин), російський уряд наприкінці XVIII ст. надав як рангову дачу австрійському консулу Священної Римської імперії в Херсоні Івану Григоровичу Розоровичу і поселення отримало назву Консуловка, або Розоровка. Після змін кількох власників (1809 р. – прапорщик О. Д. Константинов, 1836 р. – підпоручиця О. В. Єсаулова), земля у 1856 р. перейшла до поручика К. Цехановича, який, одружившись на Дарії Єсауловій, переконав перевести на його ім'я все її майно.

В 1858 році отаман чумацьких обозів Михайло Федорович Огарков став новим і останнім власником маєтку, вигравши його в карти у гульця Ксаверія Цехановича.

Огаркову М. Ф. з часом вдалось розширити свої володіння: його економія розташовувалася на мальовничому мисі між Козацьким річищем – рукавом Дніпра та р. Кам'янкою, яка впадала в це річище і лише частина цього мису належала херсонському міському голові Миколі Івановичу Бланкову, але яка також включала частину території Кам'янської Січі. Палац Огаркова був оточений садом. Двоповерхову будівлю прикрашала башта з пірамідальним куполом зі шпилем, яка була збудована з північного боку. Із східного боку (з боку Дніпра) до палацу було прибудовано широку криту терасу, яка була оглядовим майданчиком. Перед нею розташовувалися фонтани та алея, яка сходами спускалась до Козацького річища. Північніше алеї було влаштовано мальовничий грот, що імітував справжню печеру.

Огаркови, що були нащадками козацького роду, цікавилися історією, розуміючи на яких землях розташовано їх маєток. Розбудовуючи його, вони не нищили старожитності, а передавали їх до Херсонського музею та фінансували проведення археологічних розкопок, доглядали за козацьким цвинтарем.

Після встановлення Радянської влади в маєтку Огаркова було організовано колгосп «Республіканець», який і дав назву селу, а сам палац розібрано місцевими мешканцями – його уламки і зараз можна спостерігати вмурованими в господарські будівлі та паркани. В уцілілих господарських приміщеннях в післявоєнні роки було облаштовано піонерський табір праці та відпочинку (використовувалась дитяча праця на тамтешніх виноградниках),

в який приїздили діти з усього СРСР. Нажаль, в ті часи радянського невігластва було зруйновано багато історичних пам'яток часів козацтва, а збережений до того часу намогильний хрест кошового Костя Гордієнка використовувався в якості мішені під час проведення так званих військово-спортивних ігор «Зірниця». Після розпаду Радянського Союзу, розпався і радгосп, у віданні якого знаходився табір і ці будівлі також було зруйновано і на сьогодні фактично розібрано.

Дослідження на Кам'янській Січі

В середині XIX століття кириломефодіївці, замислившись над своїми витоками, оголосили похід в минуле і віднайшли в ньому славні сторінки. Їх почин підхопили народні демократи, які і описали (в романтичному стилі) козацьку минувшину і пішовши в народ, змогли дещо зберегти та залишити нам – своїм нащадкам. Саме завдяки їм ми знаємо, що відбувалося на цих землях після 1775 року. І по великому рахунку ми повинні бути вдячні долі за те, що на території Кам'янської Січі вже після її занепаду, поселилися козацькі нащадки Огаркови, які за часів царату змогли зберегти від плондрування та хаотичної забудови і січову територію і козацький цвинтар.

Отже, на об'єкти Кам'янської Січі вперше звернув увагу наукової громадськості ще у 1844 році місцевий **поміщик-краєзнавець Вертильяк М. І.**, який був членом Одеського товариства історії та старожитностей. Саме він повідомив широкому загалу науковців про кричущу руйнацію залишків Січі, про варварське знищення великої кількості надмогильних козацьких хрестів.

Подорожуючи півднем України та описуючи її природу та історію, у 1856 році, відвідав Кам'янську Січ **етнограф та письменник О. Афанасьєв-Чужбинський**, котрий знайшов на території занедбаного цвинтаря декілька хрестів козацьких отаманів, в тому числі і хрест над могилою К. Гордієнка. Збереглась легенда, яка розповідає, що саме Афанасьєв, обурений таким ставленням до козацької історії і особливо козацького кладовища зі сторони тамтешнього власника цієї місцини – Ксаверія Цехановича, зумів так обставити справи, що той, сівши ґрати в карти, за одну ніч програв більше 300 тис. рублів Огаркову і тому йому прийшлося віддати свій маєток освіченому нащадку запорожців, що врятувало цю священну землю від остаточної руйнації та плондрування.

Започаткував наукові дослідження Кам'янської Січі у 80-ті роки XIX століття академік **Д. І. Яворницький**. Він зробив її науковий опис і топографічне обстеження, склавши план з позначенням залишків будівель курінів, скарбниць, визначив місце розташування січового майдану.

Перші ж археологічні дослідження були пов'язані з ім'ям **Віктора Івановича Гошкевича**, який, як завідуючий Херсонським музеєм, у 1909 та 1913-14 роках зробив детальне обстеження Січі, описав зовнішній вигляд і археологічно дослідив передмістя.

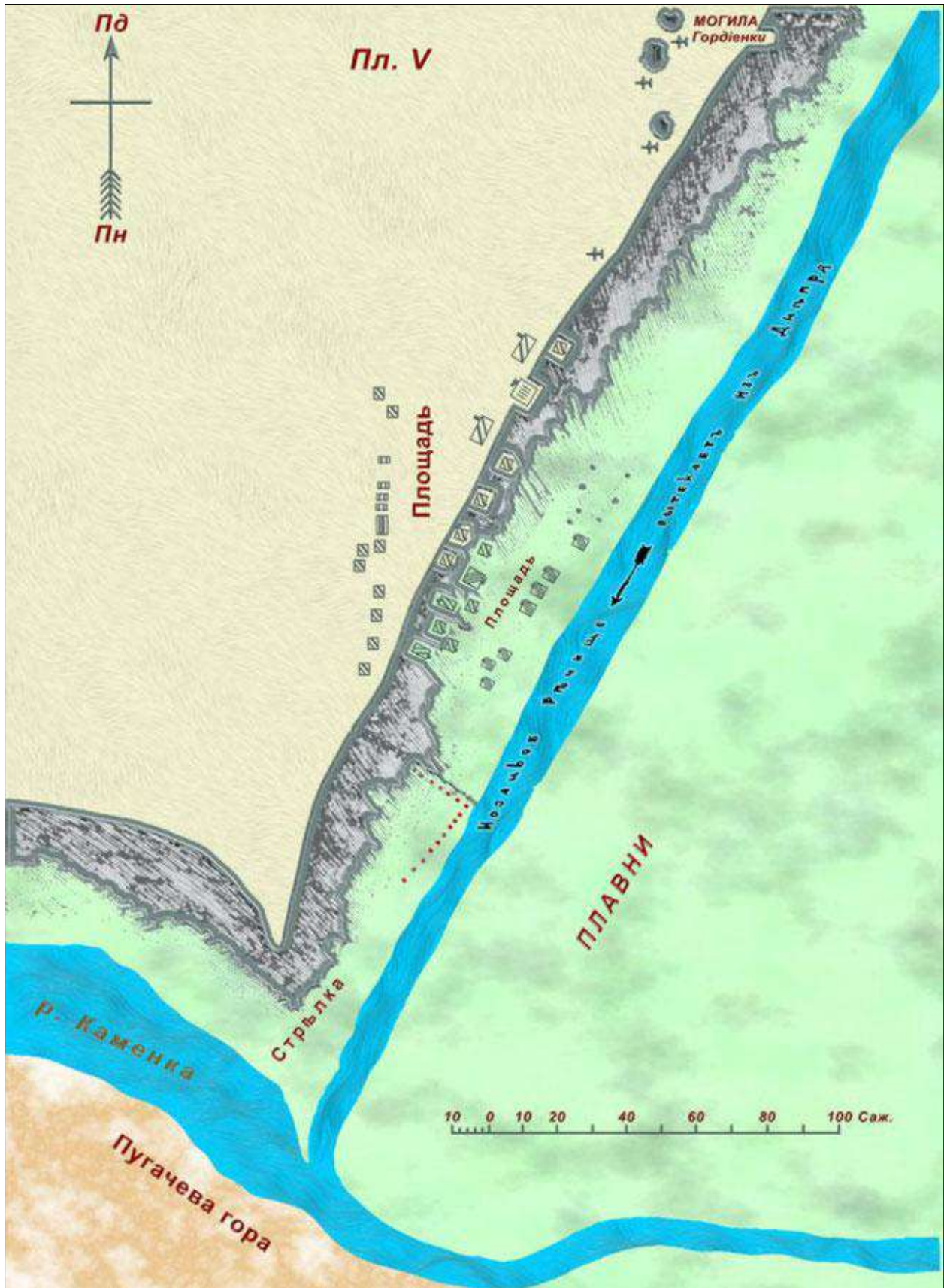
У 30-х роках XX ст. тут активно працювали **М. Л. Макаревич, Я. В. Краєвський, М. Л. Мейерсон**, але їх напрацювання зникли під час війни. В 1939, 1941, 1951 та 1953 роках дослідження були продовжені **Б. Копиловим та Е. М. Апанович**.

У 1972 році охоронні розкопки розпочинає експедиція Державного історико-культурного заповідника на о. Хортиця під керівництвом **В. Е. Борисова**, потім **А. Л. Сокульського** за участі **О. В. Бодяньського**. Інститут Археології Академії Наук України активно підтримує ці роботи: розробляється програма дослідження козацької національної спадщини, офіційна археологічна наука визнає Січі Запорозькі як археологічні пам'ятки. В 1974 році були проведені великі за обсягом археологічні роботи під керівництвом А. Л. Сокульського. Нажаль, до того часу через затоплення та ерозію було зруйновано всю південну та східну частину території Січі.

З 1988 по 1991 роки на території Кам'янської Січі продовжуються археологічні дослідження ЗДКЗ на чолі з **Ільїнським В. Є.** та **Козловським А. В.** Завданням експедиції було вивчення території Січі, встановлення її меж і збереженості окремих частин, а також територій, прилеглих до Січі. Але головне завдання експедиції – проведення рятувальних археологічних робіт на об'єктах, яким загрожувало знищення.

Частина еспозиції з артефактів, знайдених на території Кам'янської Січі – «Часи козацькі – Січі запорозькі»
Національного заповіднику Хортиця, розміщена в одному з козацьких курінів «Запорозької Січі»,
відкрита 22 грудня 2016 року

Кам'янська Січ. Карта знахідок

Отже, результатом досліджень стали:

- уточнення меж Січі та її площі;
- на мисі «Стрілка» знайдено керамічний посуд скіфської доби (III тися до н.е.);
- розкопано кілька об'єктів XII-XIV ст.ст. (поселення та ґрунтовий могильник золотоординського часу);
- вперше знайдені та вивчені рештки кількох напівземлянкових козацьких куренів, розроблена їх графічна реконструкція;
- розкопані залишки наземного старшинського житла;
- на господарському передмісті Січі розкопано шинок, кузню, залізоплавильні печі, яма для випалу вапна та деревного вугілля;
- знайдена колекція археологічних знахідок з кераміки (посуд, люльки, пічні кахлі), зі скла (шибки, посуд, пляшки), з заліза (ковальське знаряддя, рибальські гачки), зброя, монети, прикраси;
- археологічно підтверджено розгром Січі у 1711 році: простежено шар пожежі, сліди руйнування артилерійським обстрілом, картеч;
- зафіксовано і частково досліджено кладовище XVII ст.;
- виявлено кілька окремих поховань XVIII ст. – за півтора кілометра від Січі.

Історія створення філії «Кам'янська Січ» Національного заповідника «Хортиця» в датах і документах

Поворотним пунктом в історії вивчення козацької минувшини слід вважати Постанову Ради Міністрів Української Радянської Соціалістичної Республіки №7 від **18.09.1965 р. «Про увічнення пам'ятних місць, зв'язаних з історією козацтва»**. Саме дякуючи цій постанові був створений Державний історико-культурний заповідник на о. Хортиця, а в областях стали більш уважно ставитись до козацької історії та дбати про збереження матеріальної культури доби козацтва.

Херсонська обласна влада 5 березня 1969 року уклала з обласним краєзнавчим музеєм охоронний договір за №181, а 24 червня 1974 року рішенням облвиконкому за №14/366-5 встановила охоронні зони Кам'янської Січі площею 5 га та вже 5 грудня 1974 року подала до Міністерства культури СРСР документи **про визнання «Кам'янської Січі та кладовища запорозьких козаків першої половини XVIII ст.» пам'яткою історії та культури СРСР (нерухомі)**. Згідно з цим рішенням 21 січня 1983 року виконком Херсонської Ради депутатів трудящих за №959/2 взяв під охорону цю пам'ятку місцевого значення.

З початком перебудови посилилось бажання більш глибокого вивчення козацької історії і саме тоді створюються перші громадські організації, відроджується козацтво, на могилі Костя Гордієнка встановлюється пам'ятник, біля якого збираються патріоти з усієї України.

Завдяки активній наступальній позиції кандидата історичних наук Оленковського М. П. Херсонське облуправління культури на чолі з Чуприною В. Г. за активної підтримки заступника голови облради Чабаненка В. О. **ініціюють** виділення в натурі 10,58 га для **створення історико-культурного заповідника «Кам'янська Січ» 30 грудня 2004 року** 14 сесією 24 скликання Новокаїрської сільської ради за №173 з видачею Управлінню культури Херсонської облдержадміністрації Державного акту на право постійного користування земельною ділянкою.

Не дивлячись на те, що пам'ятка історії була взята під охорону товариством охорони пам'яток історії та Союзом козаків, у держави не було фінансових можливостей на подальші потуги у створенні заповідника, пам'ятка продовжувала зазнавати антропогенного впливу та руйнації з боку Каховського водосховища, а тому все активніше почали лунати пропозиції про передачу цих земель Національному заповіднику «Хортиця», як профільній установі з вивчення та збереження козацтва.

Під час проведення Третьої Всеукраїнської науково-практичної конференції «Історія запорозького козацтва в пам'ятках та музейній практиці» (9-10.10.2008 р.) була прийнята резолюція: «Ми, учасники конференції, представники 31 музеїв, заповідників, інших науково-дослідних установ з 12 областей України, заслухавши доповіді та обговоривши питання, пов'язані з актуальними проблемами дослідження історії запорозького козацтва, охороною пам'яток та відображенням доби козацтва в музейній практиці, пропонуємо: звернутися до центральних та місцевих органів влади з пропозицією про створення філії Національного заповідника «Хортиця» в місці існування Кам'янської Січі (с. Республіканець Херсонської області) – єдиному збереженому місці існування козацьких столиць XVIII століття».

25 листопада 2008 року на ім'я генерального директора Національного заповідника «Хортиця» Остапенка М. А. надійшов лист (№ 3525-7646/0/8-08/60/325) за підписом т. в. о. заступника голови Херсонської обласної держадміністрації О. Довбиша: «Враховуючи те, що створення філії Національного заповідника «Хортиця» на місці існування «Кам'янської Січі» забезпечить державну підтримку і в подальшому створення заповідника, пропозицію підтримуємо».

13 березня 2009 р., в приміщенні Музею історії запорозького козацтва, за участі заступника голови Херсонської облдержадміністрації Яковлева І. О., начальника управління культури і туризму Федотової Н. В., начальника інспекції по охороні пам'яток історії та культури Солоницького І. В. та адміністрації і науковців заповідника, відбувся семінар «Кам'янська Січ – видатна пам'ятка запорозького козацтва», на якій з доповідями виступили генеральний директор заповідника Остапенко М. А. та науковці Сокульський А. Л. та Ільїнський В. Є.

25 березня 2009 року голова Херсонської облдержадміністрації Б. Сіленков звернувся з листом (№72-101-418/9-09/325) на ім'я Президента України В. А. Ющенко, в якому писав: «За результатами консультацій з керівництвом НЗ «Хортиця» знайдено порозуміння у питанні щодо утворення на базі пам'ятки історії національного значення «Кам'янська Січ» філії цього заповідника. Утворення зазначеної філії сприятиме всебічному науковому вивченню пам'ятки, забезпечить її музеєфікацію та подальше ефективне використання у туристичній галузі Херсонщини, а також сприятиме патріотичному вихованню молодшої генерації українців у дусі славетних традицій нашого народу. Всі ці заходи, у разі їх втілення, безперечно посилять авторитет України як держави, що шанує і береже свою історичну і культурну спадщину. Зважаючи на це, просимо Вас, вельмишановний Вікторе Андрійовичу, сприяти утворенню на базі пам'ятки історії національного значення «Кам'янська Січ» філії Національного заповідника «Хортиця».

5 червня 2009 року заступник Міністра культури і туризму України М. М. Яковина відреагував (№445) на лист Секретаріату Президента України, щодо звернення голови Херсонської облдержадміністрації Сіленкова Б. (№46-02/154 від 27.04.09), в якому зазначив, що Міністерство не проти утворення філії НЗ «Хортиця» на означеній території, але наголосив, що одним із першочергових завдань при утворенні даної філії є вирішення питання передачі в установленому законодавством порядку пам'ятки з усіма складовими та відповідної земельної ділянки у державну власність до сфери управління МТК.

Крім того, для утворення філії НЗ «Хортиця» необхідно представити МТК матеріали, якими обґрунтовується можливість створення, а саме:

- фінансово-економічне обґрунтування необхідності утворення філії НЗХ;
- довідку про історичну, наукову, художню чи іншу культурну цінність пам'ятки, яка пропонується для оголошення філією НЗ «Хортиця»;
- облікову документацію на пам'ятку з усіма складовими частинами;
- фото документацію, яка характеризує територію пам'ятки в цілому, її складові частини, наукову чи художню цінність пам'ятки та їх складових;

- опис культурних цінностей і предметів, які знаходяться на території пам'ятки чи пов'язані з нею і становлять історичну, наукову чи художню цінність;
- викопіювання з генерального плану або іншої містобудівної документації населеного пункту, копію плану земельної ділянки з нанесенням на ній схеми розміщення пам'ятки із зазначенням загальної площі, меж території, проєктованих зон її охорони, меж територій окремих об'єктів, затверджених чи проєктованих зон охорони.

22 червня 2009 року в с. Республіканець Бериславського району Херсонської області (Кам'янська Січ) за участю заступника голови облдержадміністрації Херсонщини І. О. Яковлева, начальника обласної інспекції охорони пам'яток історії та культури Солоницького І. В., директора Херсонського краєзнавчого музею Т. Г. Братченко та адміністрації і науковців НЗ «Хортиця» відбулась виїзна нарада.

Після обговорення доповідей були прийняті рішення:

1. Залучити необхідне фінансування, визначитись з підрядником та провести геодезичну зйомку місцевості, на якій розташована пам'ятка.
2. Здійснити археологічну розвідку на території пам'ятки з метою встановлення контурів Кам'янської Січі та локалізації січового майдану.
3. Залучити до співпраці фахових архітекторів та ландшафтних дизайнерів з метою визначення переліку об'єктів, які підлягають знесенню, переплануванню або відновленню.
4. Провести розчищення залишків підвальних приміщень будівель колишньої садиби поміщика Огаркова М. Ф. на території пам'ятки за умови забезпечення архітектурного та археологічного нагляду.
5. Скласти фінансово-економічне обґрунтування доцільності утворення філії НЗ «Хортиця» в с. Республіканець.
6. Забезпечити інформування громадськості стосовно дій з впорядкуванням території пам'ятки.

Виконуючи ці рішення фахівцями заповідника були розроблені:

- Рекомендації до Технічного завдання на розробку Генерального плану впорядкування території пам'ятки історії національного значення «Кам'янська Січ» в контексті утворення філії НЗ «Хортиця» в с. Республіканець Херсонської області;
- Перспективний перелік завдань та заходів з реалізації генерального плану філії НЗ «Хортиця» в с. Республіканець;
- підготовлена історична довідка «Пам'ятка національного значення «Кам'янська Січ»;
- Обґрунтування утворення філії НЗ «Хортиця» в с. Республіканець на території пам'ятки національного значення «Кам'янська Січ».

30 вересня 2009 року була прийнята Постанова Кабінету Міністрів України за №1043 «Про доповнення пункту 2 постанови Кабінету Міністрів України від 6 квітня 1993 року №254», якою включено до Національного заповідника «Хортиця» пам'ятку історії національного значення Кам'янську Січ, кладовище запорозьких козаків і могилу кошового отамана Костя Гордієнка в с. Республіканець Бериславського району Херсонської області».

29 грудня 2009 року заступник Міністра культури і туризму А. Г. Богомолів підписав наказ за № 1233/0/16 00 «Про затвердження змін до штатного розпису Національного заповідника «Хортиця» з 01 грудня 2009 року». У квітні 2010 року був сформований штат філії у складі: завідувача філії – Сурченка С. В., наукового співробітника Власова О. Ю., двох старших інспекторів Римаря Ю. І. і Черненка О. М. та працівника благоустрою Скакуна М. Х.

ПРОЕКТ БЛАГОУСТРОЮ ТУРИСТИЧНОЇ ЗОНИ ФІЛІЇ «КАМ'ЯНСЬКА СІЧ»

Попередні креслення
плану місцевості

Проект благоустрою туристичної зони Філії «Кам'янська Січ»,
розроблений 2011 року

НЗ «Хортиця» був укладений договір оренди з Бериславським РВО на використання колишньої початкової школи в с. Республіканець під офіс філії. Новокаїрська сільська рада передала в користування безгоспний колишній будинок рибаків, в якому планувалося облаштувати адмінбудинок філії з кімнатою-музеєм Кам'янської Січі. Проводилась робота на предмет відселення 4-х садиб, які були побудовані безпосередньо на місці розташування козацьких куренів.

Для популяризації та привернення уваги громадськості екскурсійним відділом заповідника був розроблений та апробований дводенний туристичний маршрут «Часи козацькі – Січі Запорозькі».

Заходи із вшанування пам'яті Кошового Костя Гордієнка на Кам'янській Січі. 01.05.2012 рік

Вже влітку 2012 року на Кам'янській Січі була проведена археологічна експедиція з метою встановлення місця розташування кладовища запорозьких козаків, яка, на жаль, не дала позитивних результатів. З 2013 року на Консульському староскіфському городищі, яке знаходиться поряд з Кам'янською Січчю, також почали проводитися археологічні дослідження.

Незважаючи на те, що до теперішнього часу Національний заповідник «Хортиця» не отримав акту на користування земельною ділянкою, що перешкоджає розвитку філії через неможливість залучення ні державних, ні інвестиційних коштів, перші кроки на подолання цієї кризи вже зроблено.

Розпорядженням Голови Херсонської обласної державної адміністрації № 493 від 05.07.2016 року затверджено план комплексних заходів щодо відтворення та розвитку історико-культурної пам'ятки «Кам'янська Січ» та створено робочу групу, до складу якої введено за згодою і Генерального директора НЗ «Хортиця» М. А. Остапенка. І хоча знову питання про передачу території пам'ятки не стоїть, все ж запланований капітальний ремонт дорожнього покриття автомобільних доріг, встановлення дорожніх знаків, що ведуть до території пам'ятки, облаштування автостоянок, автозупинок, автозаправок посприяють розвитку інфраструктури, такої необхідної для залучення туристичного потоку та популяризації унікальної пам'ятки козацької доби.

На сьогодні, **Кам'янська Січ має важливе меморіальне значення і є місцем проведення заходів із вшанування пам'яті козацтва:** на початку травня кожного року, у дні ймовірної трагічної загибелі кошового отамана Кості Гордієнка, на Січі проводиться загальноукраїнський фестиваль-реквієм, який збирає представників громадських козацьких організацій, патріотів давньої козацької землі для увіковічення пам'яті цієї видатної та непересічної особи.

ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО

Вілінов Ю. А. (м. Запоріжжя)

Риболовне знаряддя чи «пайка» невільника?*Дослідження призначення кам'яних знахідок на берегах Каховського водосховища у життєдіяльності прадавніх мешканців Запорозького краю*

Мандруючи берегом Каховського водосховища від Лисої Гори, що під Василівкою Запорізької області, і аж до сіл Бабіне та Ушкалка, які вже на Херсонщині, ми не раз знаходили давні кам'яні грузи – пласкі, часто краплевидної форми зі штучним отвором ближче до протилежного центру ваги краю. Цікаво, що на правому березі Каховського водосховища від села Біленького, за Марганець, Нікополь, Капулівку і далі, повз Золоту Балку, Червоний Маяк і аж до Берислава ми таких речей жодного разу не знаходили.

Отже, за можливості, ми підбирали грузи і за кілька десятиліть їх назбирався десяток. В експедиції 2015 року ми знайшли відразу чотири грузи на протязі усього кількох кілометрів берега в районі сіл Ушкалка та Бережанка. (До річі, село Бережанка аж до 70-х років ХХ століття мало відому козацьку назву Карайдубина, що походить від татарської назви урочища – Карайтабень. Про цю місцину збереглися перекази, пов'язані з «ясирем» та татарською неволею).

Врешті ми мали чотирнадцять грузів схожої форми та матеріалу (за деяким виключенням – здебільшого вапняк), проте різної ваги. Одна з загальноприйнятих версій стверджує, що такі камені з штучним отвором використовувалися в рибальських сітках та іншому риболовецькому знарядді [1, с. 186-201].

Важки, зібрані на узбережжі Каховського водосховища

Грузи з експозиції Запорізького обласного центру туризму і краєзнавства

Взагалі кам'яні важки з отвором могли бути використані в будь якій справі, от хоча б у ткацтві, або килимарстві. Але ж у такому разі камені одного набору мали бути приблизно однакової ваги. Для прикладу, на грецьких ткацьких та килимоткацьких керамічних важках інколи відтискала ще по сирій глині печатка, на кшталт того, як контролер-астином відштамповував при перевірці стандартизовані амфори [2, с. 53-56].

Наші важки доволі схожі на античні вагові гирі, і ми припустилися думки, що хоча б частина з них первісно використовувалася у цій якості. Зваживши камені (див. таблицю №№ 1-14) вдалося виявити загальний модуль близько 120 г. Він кратний вазі восьми з чотирнадцяти важків. А якщо взяти до уваги грузи № 2 та № 4, еквівалентні 1½ та 2½

прийнятого нами модуля, то вагових гирь виявляється десять з чотирнадцяти, що навряд чи може бути випадковістю.

№ п/п	Вага в грамах	Кратність теоретичній вазі	Теоретична вага в г	Відхилення в %	Розміри та діаметр отвору в мм	Матеріал
1	126,0	1	119,0	+ 5,9 %	93 x 62 x 24. Д – 9,5	Вапняк
2	184,0	1½	178,5	+ 3,0 %	94 x 67 x 25. Д – 9,0	Конгломерат
3	239,5	2	238,0	+ 0,6 %	90 x 74 x 31. Д – 9,0	Вапняк
4	295,5	2½	299,0	- 1,2 %	112 x 96 x 29. Д – 11,0	Вапняк
5	389,5				123 x 69 x 36. Д – 8,5	Вапняк
6	474,0	4	477,5	- 0,7 %	137 x 81 x 32. Д – 13,0	Вапняк
7	479,0	4	477,5	+ 0,3 %	129 x 68 x 39. Д – 11,0	Вапняк
8	575,5				139 x 123 x 37. Д – 12,0	Вапняк
9	611,5	5	598,0	+ 2,5 %	134 x 130 x 39. Д – 11,0	Вапняк
10	715,0	6	717,0	- 0,3 %	112 x 94 x 40. Д – 12,0	Вапняк
11	871,0				158 x 98 x 45. Д – 13,0	Вапняк
12	1034,0				159 x 118 x 43. Д – 10,0	Вапняк
13	1331,0	11	1310,0	+ 1,6 %	185 x 121 x 47. Д – 17,0	Вапняк
14	1343,0	11	1310,0	+ 2,5 %	133 x 124 x 48. Д – 11,0	Вапняк
15	421,0	3½	418,0	+ 0,7 %	124 x 76 x 45. Д – 11,0	Известняк
16	356,5	3	358,5	- 0,5 %	118 x 56 x 42. Д – 6,5	Середньовічна плінфа
17	303,0	2½	299,0	+ 1,3 %	92 x 55 x 31. Д – 9,5	Пісковикова обзалізнена конкреція
18	364,5	3	358,5	+ 1,6 %	103 x 81 x 35. Д – 8,0	Пісковик

Модуль, вирахований нами, міг виявитися і якимось маловідомим, але він дорівнює одній третині (поширена в старі часи форма поділу мір ваги) від нюрнберзького фунта в 358,5 г, вживаного від часів середньовіччя! А ще нюрнберзький фунт дорівнює так званій італійській міні, якою на початку нової ери користувалися країни Середземномор'я. Отже, за мірою ваги важко визначити часи використання наших важків.

В подальшому викладі теми ми використовуємо цитати з наукових та науково-популярних видань мовою оригіналу.

Міри ваги вкрай консервативні, вони використовуються без змін під різними назвами тисячі років. Для прикладу руський фунт, який дорівнює 409,5 г і використання якого документально підтверджене принаймні з XI століття – від часів Київської Русі, це все та ж вавилонська міна:

«Названный исследователь (И. И. Кауфман – авт.) считает нормальным весом древнерусских серебряных слитков (отрешаясь от имеющих отклонение от этой нормы) 204,756 грам (половина гривны) и 409,512 грам (гривна) или 48 и 96 позднейших золотников. Последний вес является повторением занесенного к нам путем сношений с Востоком арабского фунта (ротля), а арабы, как это выяснено, нашли его в готовом виде в Ираке». [3, с. 30].

«Древнейшей русской весовой единицей является гривна. В настоящее время можно считать установленным, что нормальный вес гривны был 409,512 грамма, что составило позднее фунт в 96 золотников (малая гривна или гривенка = ½ фунта). Гривна равна единице веса арабских народов *ротль*» [4, с. 45]. «...(вавилонская мина равнялась по В. Л. Янину 409,32 г), подобно основным мерам веса многих других стран, имевшим почти тот же вес (408-410 г) и бытовавшим на западе и на Востоке значительно раньше, чем на Руси» [5, с. 20]. Для прикладу, фунт Карла Великого дорівнював 408 г [6, с. 179].

Дометричні міри довжини – палець (дюйм), стопа (фут), долоня, прядень, крок (аршин), сажень (прямий, мірний, косий та інші) були пов'язані з розмірами людського тіла [5, с. 22-27]. Менше відомо, що і міри ваги прямо були пов'язані з фізіологічними потребами та фізичними можливостями людини. Фунт – в германських мовах, лібра – в латині, міна – запозичена стародавніми греками у вавилонян; все це назви міри ваги, якою було зручно визначати денні норми раціону при обмеженому харчуванні – в поході, експедиції, мандрівці на кораблі... або ж при годуванні невільних прошарків населення: два фунти хліба або каші для дорослого чоловіка на день.

«Например, по старой номенклатуре рацион солдата был 24 унции – это очень просто, по новой же выходит 734,259 грамма...». (З спогадів ад'ютанта Наполеона графа Монтолона)» [7, с. 39]. 24 унції – це два французьких фунти по 12 унцій!..

«Арестант царских времен получал единую норму хлеба – 2 фунта (819 г) в сутки, что соответствовало почти двум основным суточным нормам советского зэка <...> причем арестанты, занятые тяжелым физическим трудом, получали еще дополнительный фунт или всего 1228,5 г...» [8, с. 268].

«Норма расходования зерна в год в Восточной Европе – 16 кг в месяц. В Шумере в III тысячелетии до н. э. мужчине в месяц выдавали в среднем 36 кг зерна, женщине – 18 кг» [9, с. 251]. В джерелі не вказано, в які часи існувала така норма розподілу зерна в Східній Європі. Міра ваги – пуд або 40 фунтів, який, спрощено, дорівнює 16 кг – не змінювалась, щонайменше, від XI і до початку XX століття. Як не змінювалися і принципи ведення господарства у великоросійській частині Східної Європи.

Пуд зерна на їдця на місяць, зокрема, вказує, що у «Східній Європі» всі ці довгі віки харчувалися не тільки хлібом та кашею, а також грибами, ягодами та іншими важко враховуваними дарами російського лісу. Це на відміну від Шумеру III тисячоліття до н. е., де інших харчів було мало, тож і норми використання зерна були більшими. Двократна різниця між раціоном чоловіка та жінки мабуть передбачувала, що чоловік працює на важких роботах, а жінка займається відносно легким за енергозатратами домашнім господарством.

Вказуючи чоловічу норму 36 кг, Г. І. Матюцин, імовірно, мав на увазі шумерську міру 36,6 кг [10, с. 81], в подальшому відому як «великий талант». Дві третини його являли собою вавилонський талант, а дві третини вавилонського таланта – руський пуд, міру, котра не змінювалась тисячу років і дорівнювала 16,38 кг. Так рахували за часів, коли ще не існувало десятинного позиційного запису цифр і десятинних дробів, тобто користувалися дробами простими.

Харчові (зернові) міри перейшли з Шумеру у Вавилон, а звідти розповсюдилися Ойкуменою. 60 вавилонських мін склали вавилонський талант. За уставами російської імперської армії повна викладка солдата, тобто вантаж, який він мав переносити в поході, складав 60 фунтів – півтора пуди, що дорівнює вавилонському таланту (60 мін) – 24,57 кг. Такий вантаж чоловік середніх фізичних можливостей (а російський солдат брався до лав просто за випадковостями рекрутського набору) може переносити протягом багатоденних походів.

Природно, що вимір ваги в талантах або пудах, які людина здатна переносити на великі відстані, і котрі поділяються на фунти (міни, лібри) зерна, хліба чи каші, в яких визначається денний раціон, властивий для осілих хліборобських народів. Для мисливців, рибалок, скотарів, які харчуються головним чином не збіжжям і свої вантажі перевозять на в'ючних тваринах, возах чи кораблях, такі вагові норми не актуальні. Хіба що як запозичені в землеробів.

В основі мір ваги землеробських народів була вага якоїсь кількості зерен пшениці, ячменю, або ж іншого злаку. Для прикладу, вавилонська міна дорівнює 60 сіклям, а сікль – 180 зернам [10, с. 32]. Зерна мають різну вагу, проте загальна вага сотен зерен одного сорту – величина відносно постійна.

Міри ваги різних систем, зазвичай, відносяться одна до одної у пропорціях простих дробів. Англійський фунт, який прийшов до нас в останні десятиліття з американськими товарами відноситься до російського фунта як 10 до 9 (Російський фунт – 0,4095 кг, англійський – 0,4545 кг). В тій же пропорції співвідносяться міри об'єму – російський четверик (26,21 л) та англійський бушель (28,94 л). («Наши меры веса и линейные меры, подобно мерам других европейских стран, ведут свое происхождение, по-видимому, с Востока через Грецию и Рим, а их происхождение является почти доисторическим» [5, с. 19].)

«Наряду с торговым фунтом, с XVIII века в России употреблялся аптекарский, или нюрнбергский фунт, равный римской либре (фунту) в 84 золотника» [4, с. 47]. Ще на початку XX століття для виготовлення ліків користувалися так званим аптекарським фунтом, який поділявся на 12 унцій, унція становила 8 драхм, драхма складалася з 3 скрупулів, у скрупулі було 20 гранів. В Російській імперії аптекарський фунт дорівнював нюрнбергському фунту, який широко відомий від середньовіччя. «В России аптекарский фунт равнялся 7/8 обычного торгового фунта. При выражении в метрических мерах получаем следующие приближенные значения: фунт – 358,5 г, унция – 29,9 г...» [5, с. 121].

Але ж 358,5 г – вага італійської міни, якою на початку нашої ери користувалося усе Середземномор'я. Шістдесят італійських мін складала ваговий талант «кіркар» – тобто «круглий» (можливо за формою гирь), який дорівнював 21510 грамів [10, с. 81].

Керамічний груз поряд з плімфою, знайденою на городищі «Сімь мечетей»

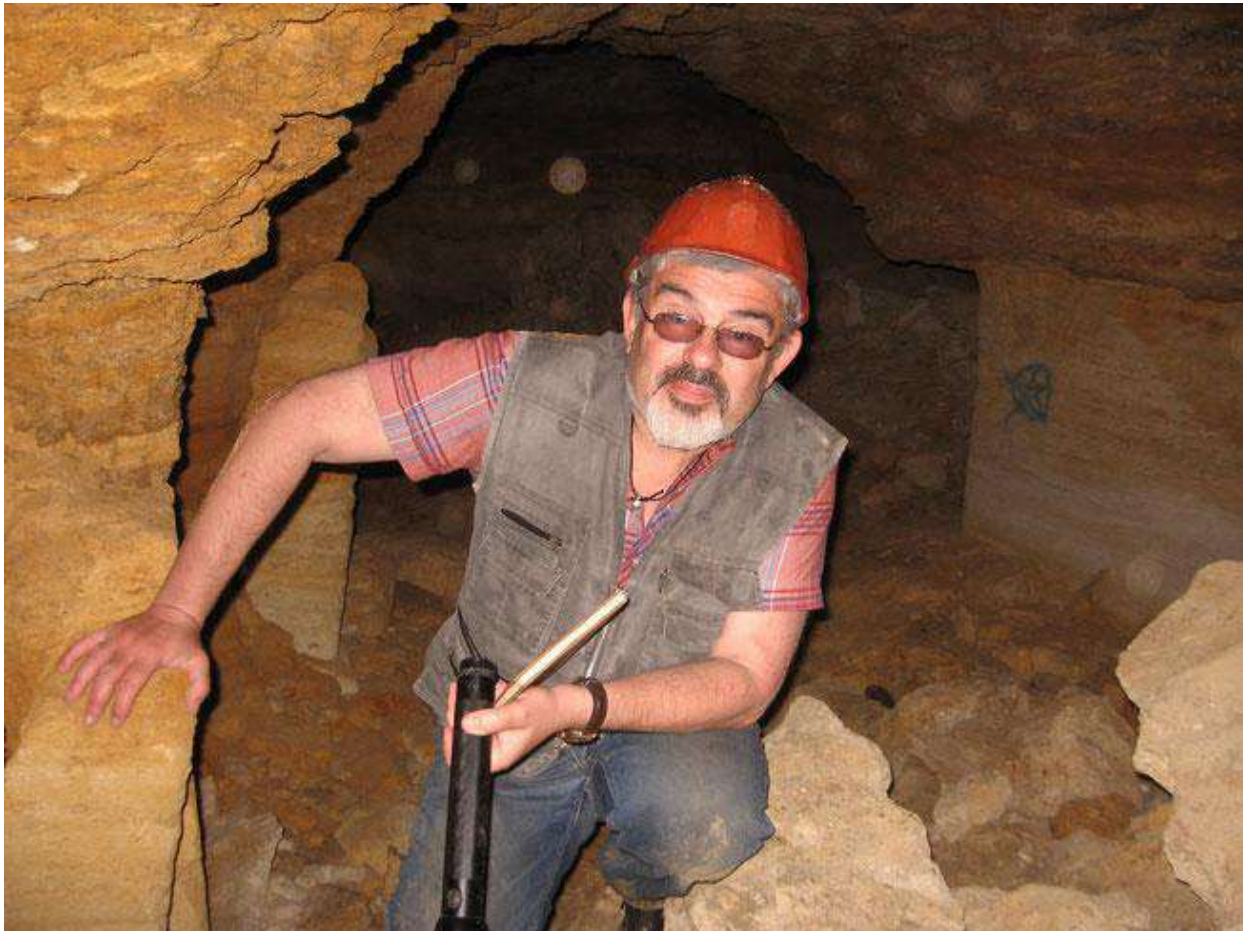
Важок, знайдений в березні 2016 року

Для підтвердження та уточнення факту масового використання в районі теперішнього берега Каховського водосховища імпровізованих, проте досить точних кам'яних мірних важків, а також хоч би відносного їхнього датування знадобилося дослідження аналогічних важків з інших зібрань. В експозиції кабінету археології Запорізького обласного центру туризму і краєзнавства виставлено три грузи, на жаль без вказівки на місця знахідок. Усі вони, на наш погляд, дещо не типові. Один важок (№ 15) колись був зламаний саме через отвір, а потім його переточили і заново просвердлили. Важок № 16 виготовлено взагалі з цегляного матеріалу, а № 17 – з пісковикової конкреції, просякнутої солями заліза.

При зважуванні виявилось, що усі три важки (і навіть використаний повторно № 15!) вписуються у розрахований нами модуль. Найбільше здивував важок № 16 – його вага з великою точністю дорівнює нюрнбергському фунту. Досі в нас гирьки такої ваги не було. При уважному вивченні виявилось, що цей важок зроблено не просто з цегли, а з пізносередньовічної татарської плінфи. Зразок плінфи, з якою важок № 16 співпадає товщиною і складом цегляної маси, є в експозиції того ж кабінету археології. Його

знайдено на розкопках городища другої половини XIV століття «Сім Мечетей» на річці Конці в околицях села Юрківки Запорізької області.

Щоб підтвердити нашу гіпотезу, 5-7 березня 2016 року ми пройшли відрізок берега Каховського водосховища від села Скельок до міста Дніпрорудного. Завданням було знайти ще хоча б один кам'яний важок, і бажано, щоб він «вписався» у модуль. Тільки наприкінці маршруту ми таки знайшли важок з вапняку, до того ще й дуже правильної форми. Його вага виявилася 364,5 г, тобто тільки на 1,6 % більше нюрнберзького фунта!

Вілінов Юрій Аркадійович під час краєзнавчих розвідок

Таким чином, 14 з 18 досліджуваних предметів відповідають кратному від третини нюрнберзького фунта, або ж італійської міни. З 14 гирь найбільше відхилення від теоретичної ваги – 5,9 % має один важок, ще три – від 3% до 2,5%. Похибка від теоретичної ваги 10 з 14 гирь, зібраних в різні роки на відрізку Каховського узбережжя більше ста кілометрів – менше 2 %!

Виникає питання – кому і навіщо знадобилася така велика кількість гирь, та ще в такому дивному наборі? Адже, якби йшлося про оптову торгівлю збіжжям, то його б вимірювали або мірами об'єму – четвериками (а в стародавні часи еквівалентними їм амфорами), або великими мірами ваги – пудами, талантами.

За Геродотом: «В Борисфені мешкають величезні риби без хребта, що зветься антакаями та йдуть на соління і багато іншого, що гідне уваги» (Геродот. Історія. Кн. IV, с. 53). У XIII-XIV століттях на Нижньому Дніпрі осетрову рибу виловлювали генуезці, а виготовлену з неї продукцію вивозили до Італії. Про це відомий італійський історик Скалігер пише в своїх листах до Кардана (Того самого Кардана, котрий винайшов «карданів вал»). Кав'яр осетрових з Дніпрового пониззя високо цінувався на європейському ринку [12, с. 26].

Так, цінну осетрову рибу та чорну ікру необхідно було зважувати з достатньою точністю, але для цього використовуються звичайні гирьки, та й потрібна кількість цих гирьок не така вже й велика – один набір на скупника риби. Такий набір можна сподіватися знайти при розкопках в одному місці. А тут купа важків у незвичайному наборі, до того ж розкиданих уздовж берега водосховища, яке, до речі, поглинуло природні береги річок – Кінські Води і Дніпра, а від їхнього давнього русла до теперішнього берега кілька сотень метрів.

Підказка знайшлася у зовсім несподіваному місці – стаття в радянській енциклопедії 1936 року: «ЕДОК... Е. взрослый – счетная единица в статистике питания. Для приведения норм потребления к этой единице приняты следующие соотношения: мужчина в возрасте 18-59 лет – 1,0; в возрасте 14-17 л. И свыше 59 лет, а также женщина в возрасте 16-54 лет – 0,8; женщина в возрасте 55 лет и старше – 0,6; дети в возрасте 7-13 лет – 0,55, от 6 лет вниз – 0,3, до 1 г – 0,1» [13, с. 217].

Навидовижу, але у «совєцькому» розподілі їжі зовсім не знайшлося місця для дівчат у віці 14-15 років! Однакові норми споживання їжі дітьми від 1 до 6, і від 7 до 13 років сьогодні щонайменше викликають подив, а тоді провокували хронічний голод у сиротинцях. Але загалом радянський підхід в розподілі продовольства на різні вікові та гендерні категорії підневільного населення (а все населення СРСР було саме таким) дуже показовий.

За деякими історичними даними та народними переказами, саме в районі Карайдубини у пізньому середньовіччі знаходився перевальний табір, в якому бранців, яких людолови захопили під час зимового набігу, тримали до весни – до приходу кораблів з Кафи. (Звідси й таке переосмислення тюркського топоніма Карайтабень). То може знайдені нами важки, зроблені з досить високою точністю але з підручного матеріалу, являють собою денні норми видачі їжі отим невільникам?

Джерела та література

1. Куликов А. В. Материалы к изучению древних морских промыслов // Древности Боспора. – М., 1998. – Т. 1.
2. Кругликова И. Т. Синдская гавань. Горгиппия. Анапа. – М.: Наука, 1975.
3. Черепинин Л. В. Русская метрология. – М., 1944.
4. Депман И. Я. Возникновение системы мер и способов измерения величин. – М.: Учпедгиз, 1956.
5. Шостьин Н. А. Очерки истории русской метрологии. – М., 1975.
6. Зварич В. В. Нумизматический словарь. – Львов, 1978.
7. Горячкин Е. Н. Из истории мер и весов. – М., 1953.
8. Жак Росси. Справочник по ГУЛАГу. – М.: Просвет, 1991. – Ч. 2.
9. Матюшин Г. И. У колыбели истории. – М.: Просвещение, 1972.
10. Біблійний атлас. – К.: СЕТЕКС-ЛТД, 1994.
11. Каменцева Е. И., Устюгов Н. В. Русская метрология. – М.: Высшая школа, 1965.
12. Авдальян М. М. Херсонщина: Збірник статей з краєзнавства на допомогу вчителю-краєзнавцю. – Херсон, 1974.
13. Малая Советская Энциклопедия. – Второе издание. – М., 1936. – Т. IV.

МУЗЕЙНЕ КРАЄЗНАВСТВО

Лисенко Т. М. (м. Запоріжжя)

Унікальні підводні дослідження Запорозжя

Історія підводних досліджень Дніпра в районі острова Хортиця та унікальність знахідок запорозьких гідроархеологів

З давніх часів острів Хортиця, розташований на перехресті водних та суходільних шляхів, привертав увагу людей своїм природним середовищем і багатими ресурсами. Як свідчать історики, на Хортиці і навколо неї були поселення, стоянки, броди, культові споруди, кургани і могильники, тут будували укріплення, верфі. Сліди цих подій зберігає ріка Дніпро у вигляді пам'яток матеріальної культури, що містяться в нашаруваннях донного ґрунту.

Матеріали, які можна датувати від періоду палеоліту і до XIX ст., були виявлені під час гідроархеологічних досліджень у Запорізькій області починаючи з осені 1967 року і тривають з того часу вже 45 років поспіль. Ці підводні археологічні дослідження було розпочато членами клубу любителів підводного спорту «Скіф». Ініціатива клубу була підтримана державним історико-культурним заповідником на о. Хортиця, Запорізьким обласним краєзнавчим музеєм, обласною організацією Українського товариства охорони пам'яток історії та культури [4, с. 5].

Рубен Обгарович Орбелі

Листівка із зображенням під час паводку на Дніпрі

В Україні на той час вже був 30-річний досвід гідроархеологічних досліджень (починаючи з червня 1937 року) і пов'язаний він з ім'ям професора Р. А. Орбелі. У своїй доповіді на ім'я начальника головного управління Червонопрапорної експедиції підводних робіт на морях і ріках СРСР (ЕПРОН) Р. А. Орбелі поставив питання про необхідність проведення систематичних підводних археологічних досліджень. 5 серпня 1937 року за наказом № 100 по ЕПРОНу до складу археологічної експедиції вперше було включено водолазів. У цьому наказі було сказано: «Надаючи виключне значення проведенню науково-дослідницьких робіт з метою вивчення знахідок під водою та у ґрунті які належали до старовини... приступити до обстежувальних робіт поблизу Керчі, Феодосії, Херсонесу і Ольвії протягом серпня-вересня поточного року». Одеський

військово-морський технікум надав необхідну кількість водолазів, підводну техніку і судна. Загальне керівництво роботами здійснював Р. А. Орбелі [23, с. 3]. Він також велику увагу приділяв розробці теоретичних питань підводної археології, охороні пам'яток археології, які знаходяться під водою.

Необхідність підводних археологічних робіт в районі острова Хортиця назріла вже давно і базувалась на історичних даних із письмових джерел стосовно Хортиці, а також багатьма випадковими підводними знахідками, які знаходили хортицькі жителі.

Відомий у Запорізькому краї історик, етнограф, фольклорист і краєзнавець Яків Новицький у своїй роботі «Острів Хортиця на Дніпрі, його природа, історія і старожитності» повідомляє, що «Днепр богат предметами глубокой старины» [8, с. 58] і уточнює: «... с северо-запада, в балке Музычиной и песчаном побережье, между Наумовою и Громушиною балками с запада, где заметны следы пребывания Миниховских войск и в то же время стоянки флотилии и построения судов, менониты и рыбаки находили железные заступы, топоры, штыки, оружейные замки, багры, крючья, подковы, стремена и проч., а в затопленных в Днепре лодках – в большом количестве бомбы и разные части артиллерийских орудий» [8, с. 27].

Крім того, після сильних паводків з піску відкривалися залишки стародавніх суден, які без жодних досліджень розбиралися, а знахідки здавалися на брухт на місцеві заводи. Навесні 1845 року, після великої повені, коли піщані береги було змито сильними потоками води, на березі Дніпра, вище балки Совутиної, виднілись три запорозькі чайки, які були наповнені кулями і бомбами різного розміру. Носи їх виходили на берег, а корма, замулена піском, залишалась у воді [8, с. 90].

У 1905 році в Дніпрі нижче Хортиці в урочищі Наливач, під час робіт із поглиблення русла було виявлено корабель, з якого було піднято декілька гармат та зразки дерев'яних корабельних конструкцій. Саме тоді і було вперше піднято питання про необхідність археологічного дослідження пам'яток, що знаходяться під водою.

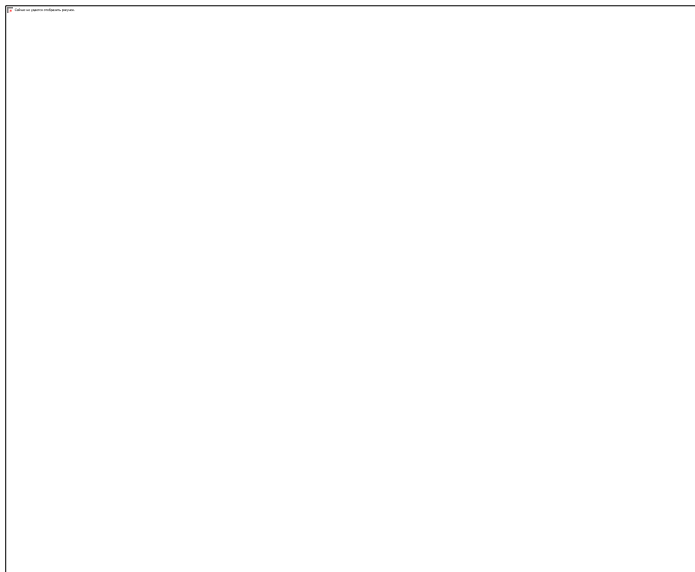
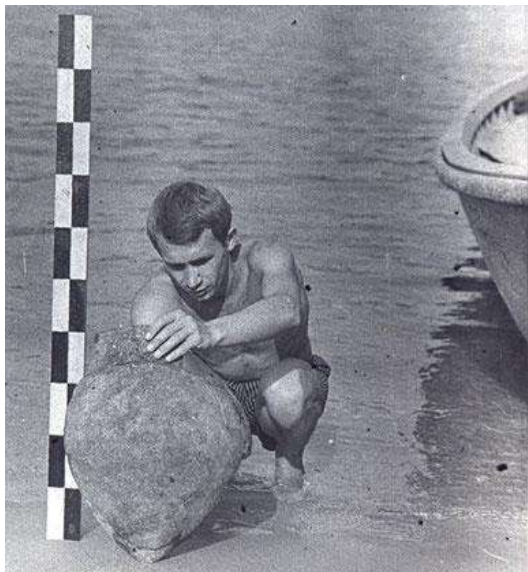
Необхідність підводних досліджень в районі острова Хортиця пов'язаний також і з існуванням у XVIII ст., в руслі Старого Дніпра на острові Мала Хортиця (Байда), Дніпровської флотилії, яку було збудовано для потреб російсько-турецької війни 1735-1739 рр. Нетривалий час цей район у післяпетровську епоху стає одним з центрів суднобудування [5, с. 3]. Складовою частиною армії тоді була Дніпровська гребна флотилія, якій віщували велике майбутнє і на яку покладали багато сподівань. До її складу входили судна регулярного флоту та дуби запорозьких козаків. По закінченню війни велика кількість суден лишилась біля Хортиці і з часом затонула. Меноніти, які заселили острів наприкінці XVIII ст., протягом ста років «... то там, то здесь находили сохранившиеся корпуса хорошо сколоченных кораблей» [8; 5, с. 4].

На початку XX століття у зв'язку із будівництвом Дніпрогесу, змінився і гідрорежим ріки Дніпро. Величезна маса піску була знесена вниз і русло стало більш глибоким. З-під піщаних наносів стали з'являтися корпуси та уламки старовинних кораблів. Саме тому розпочаті у 1967 році дослідження Дніпра в районі острова Хортиця дали швидкий результат – вже у 1971 році було піднято перший фрагмент судна. З цієї знаменної події і бере початок історія гідроархеології в районі острова Хортиця.

Гідроархеологічні дослідження були проведені **секцією підводної археології «Скіф» Запорізького обласного морського СТК** в руслі Старого Дніпра на відстані 50-ти метрів від берегової лінії в районі від гирла балки Куцої до нижнього кінця о. Канцерівського, де під керівництвом Г. І. Шаповалова 3 вересня 1971 року за допомогою 20-тонного крану, була піднята носова частина парусно-гребного судна XVIII ст. [14; 6, с. 22]. Завдовжки човен – 6,5 м, шириною – 3,7 м, висотою – 2,5 м. Борта були обшиті подвійною обшивкою: внутрішня – дубом, зовнішня – сосною. В середині човна знайшли ядра, кременеві рушниці, палаш з клеймом на лезу («1726» – рік виготовлення), судовий багор, ковану шрапнель, литі свинцеві кулі. Ця знахідка та значна частина предметів, піднятих на

поверхню у наступні роки, були пов'язані дослідниками з існуванням поблизу о. Хортиця, Запорізької верфі в 1736-1739 роках.

Програма робіт передбачала: проведення охоронної гідроархеологічної розвідки, виявлення та дослідження підводних археологічних пам'яток, розробку методів і засобів підводних археологічних досліджень в умовах Дніпра, включаючи підйом історичних пам'яток з метою їх подальшого дослідження. «Специфіка роботи в умовах відсутності видимості, сильної течії, складного рельєфу дна і майже повної відсутності досвіду проведення подібних робіт, вимагала підготовки по систематизації історичних даних на основі випадкових підводних знахідок, результатів аерофотозйомок та гідродинамічних процесів з метою визначення району підводних робіт і вибору відповідних технічних засобів» [14, с. 5].

Співробітники експедицій ставили за мету не тільки виявлення та дослідження археологічних пам'яток, прихованих водами Дніпра, але й створення певної методики підводного пошуку, фіксації та підйому матеріалу. Також гідроархеологи фіксували коливання рівня води, змін у швидкості течії ріки, що були пов'язані роботою Дніпрогесу-1 та будівництвом Дніпрогесу-2.

Як звітуються учасники цієї експедиції – в результаті робіт, враховуючи досвід попередніх експедицій, була розроблена методика підводного пошуку і виявлення археологічних пам'яток в умовах Дніпра, а також виявлена велика кількість знахідок з нанесенням їх на плани про що було знято документальний фільм. Група з підводних досліджень також в своїй роботі використовувала можливості підприємств і організацій м. Запоріжжя. Наприклад, саме Запорізький суднобудівний завод виділив експедиції той самий 20-тонний кран для підйому великої частини парусно-гребного судна, пов'язаного з подіями 1735-1739 рр.

Вже у 1971 році експедиція робить висновок, що «у р. Дніпро біля Хортиці є великі можливості для проведення систематичних гідроархеологічних досліджень» [14, с. 14].

Протягом 1972-1975 рр. проводились гідроархеологічні експедиції в руслі Старого Дніпра [15; 16; 17]. Керівником експедицій став Георгій Шаповалов – старший науковий співробітник Хортицького Державного історико-культурного заповідника запорозького козацтва на о. Хортиця. Робота експедицій, незважаючи на обмежене технічне забезпечення, дала багатий матеріал XVIII ст. і в котрий раз довела насиченість русла Дніпра пам'ятками різних епох.

Основні роботи експедиції 1979 р. проводились на правому березі Дніпра навпроти балки Наумової. Обстежувалась велика ділянка прибережної зони на глибині від 5-6 м до

23 м. В місцях скупчення знахідок проводились прокопи ґрунту та закладка шурфів для визначення культурного шару. Продовжені були дослідження цієї ділянки у наступному 1980 р. Цей рік відзначився пуском усіх агрегатів гідростанції «Дніпрогес – 2», і це значно збільшило силу течії, а також змінило гідрологічний режим Дніпра.

Попередні підводні дослідження показали зміни рельєфу дна – були виявлені промоїни, нанесення ґрунтів. Дослідження цієї ділянки тривали три роки і були відмічені цікавими знахідками: фрагменти кераміки, цілий посуд з плоским дном, висотою 250 мм. та Ø 230 мм, що відносяться до періоду бронзи, мідний котел Ø 210 мм, кинджал та предмети періоду Великої Вітчизняної війни – карабін, гвинтівка, стремено, вуздечка кінської зброї [18; 10]. По проведенню гідроархеологічних досліджень виконавці робіт прийшли до висновку, що підводні дослідження мають бути систематичними та планомірними. Це потребує ретельної підготовки особистого складу експедиції та її технічного оснащення – використання пневматичного ґрунтососу та гідроежекторної установки. Пропонують використовувати підводне телебачення, для більш ефективних пошуків.

У 1984 році ЕПАР (Експедиція підводно-археологічних робіт), яка працювала на той момент під егідою Запорізького обласного краєзнавчого музею, виявила на дні Старого Дніпра в районі балки Генералки човен-однодеревку, який знаходився на глибині 7,5 м і був повністю вкритий піщаним ґрунтом [24, с. 7]. Човен було видобано з цілого стовбура дерева, діаметр якого досягав 1 м, довжина човна досягала 5,2 м, висота бортів – 0,5 м, ширина – 0,6 м, у його верхній частині знаходилась невеличка площадка для якоря або сіток, в носовій частині – отвір для кріплення якоря, в кормі – площадка-сидіння для гребця. Методом радіо вуглецевого аналізу деревини було з'ясовано, що човен виготовили в період між 1395 та 1475 роками [7, с. 6].

Рішенням Запорізького обллісполкому № 354 від 23.10.1984 року дно ріки Дніпро біля острова Хортиця на ділянках від греблі Дніпрогесу до мостів Преображенського взято під охорону держави як комплекс пам'яників археології та історії II-ої половини IV тис. до н. е. – I пол. XVIII ст. [1, с. 16; 4., с. 5].

Шаповалов Георгій Іванович, 2012 р.

Нефьодов Валерій В'ячеславович, 2012 р.

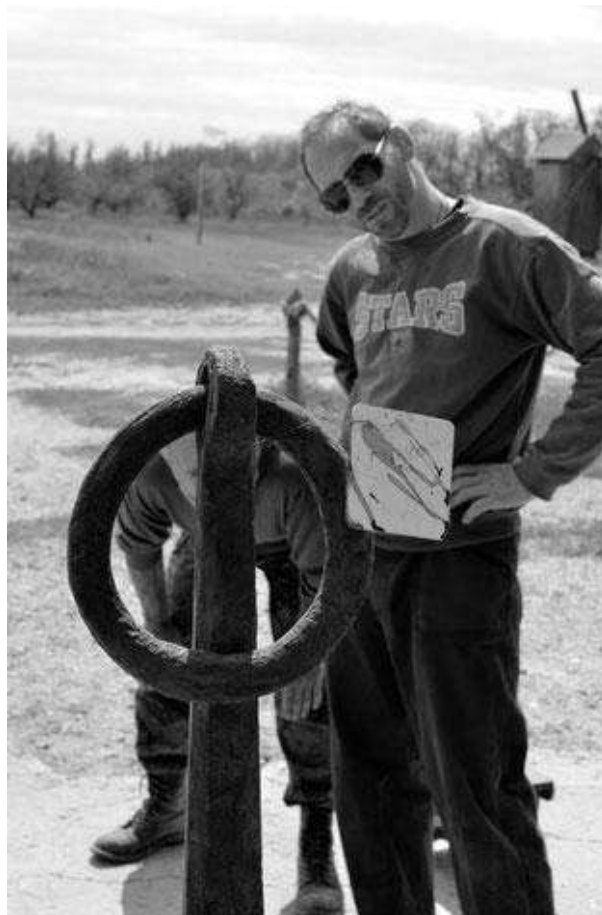
Наприкінці 80-х років у Запоріжжі працювали вже дві гідроархеологічні експедиції. Одна від Запорізького обласного краєзнавчого музею (керівники Шаповалов Г. І. та Нефедов В. В.), а друга від історико-культурного заповідника «Хортиця» (керівник Мазурик Ю.) [9, с. 22.].

У 1989 році було зроблено наступний крок з організації охорони Дніпра – рішенням Запорізького облвиконкому № 196 від 11 липня 1989 р. ріку Дніпро взято під охорону держави як стародавній корабельний шлях на протязі всієї течії Запорізької області (більше 160 км) [25, с.14]. Це рішення сприяло створенню навесні 1990 року центра

археології та історії Дніпра при Запорізькому обласному краєзнавчому музеї та його госпрозрахунковим підрозділом – Експедиції підводних археологічних робіт [7, с. 7].

Остапенко Максим Анатолійович, 2015 р.

Кобалія Дмитро Русланович, 2014 р.

Протягом 90-х років ядро ЕПАР склали наукові співробітники відділу охорони пам'яток історії та культури Національного заповідника «Хортиця»: В. Нефедов, М. Остапенко, Д. Кобалія. Вони об'єднали навколо себе краєзнавців та ентузіастів-підводників і організували проведення систематичних комплексних гідроархеологічних досліджень. Паралельно проводилась робота з консервації та реставрації підводних пам'яток.

З часом до цієї роботи долучились Інститут археології НАН України та охоронна археологічна служба цього інституту, Українське товариство охорони пам'яток історії та культури, громадські організації Інститут підводних досліджень та «Запорізька бригантину», запорізьке наукове товариство ім. Я. Новицького та ін. [7, с. 7].

Цінний матеріал з історії України та Дніпра було знайдено під час гідроархеологічних досліджень 1994-95 рр. русла Старого Дніпра. Серед цікавих речей: дворогий якор з штокком, ядра-бомби, картечні картузи, деталі рушничного кременевого замка, масивні чотирирогі судові якорі XVIII – XIX ст. Але серед усіх предметів, найціннішою є шабля XVI – XVII ст., характерна для шабельників Кавказу чи Передньої Азії, що має дуже великі розміри. Її довжина складає 1,24 м. Вона відноситься до рідкого типу шабель – зі багнетним закінченням вістря, пристосованим для пробивання кольчуги. Зараз ці предмети – експонати Музею історії запорізького козацтва [11].

Гідроархеологічні дослідження **1996 року** здійснювались при повній відсутності фінансування, нестатку плавзасобів і спорядження. Фіксація знахідок проводилась методом тріангуляції, тобто створення трикутників з тридцяти та п'ятидесятиметрових рулеток, що дозволило точно і зручно виконувати археологічні роботи під водою в умовах

поганої видимості. Основний об'єми робіт виконувався співробітниками відділу охорони пам'яток історії та культури – В. Нефедовим, М. Остапенком та Д. Кобалією [12].

Гідроархеологія 1997 року знову не фінансувалась. Спеціальне водолазне оснащення надала археологам група водолазів-рятивників. В результаті цих досліджень були підняті, а пізніше законсервовані і відреставровані цінні речі: якорі, срібний медальйон, деталі кормової частини невеликого гребного судна, латунна ложка, кружка тощо [13]. У цьому ж році археологами Остапенком М. А. та Кобалією Д. Р. були обстежені кілька хортицьких об'єктів: балка Совутина, Молодняга, Ушви́ва, Кості́на – Липова, Думна Скеля [2]. Археолог Пустовалов С. Ж. працював на скелі Рогоза з метою виявлення пам'яток козацького часу, в поселенні «Протовче» та на острові Мала Хортиця (Байда) [3].

В результаті гідроархеологічних обстежень акваторії р. Старий Дніпро у травні 1998 року було виявлене і досліджене затонуле стародавнє судно I пол. XVIII ст. – козацька «чайка», в 1999 році вона була піднята на поверхню і протягом 10 років проходила процес реставрації, консервації та музеєфікації.

Цей тип судна віднесений до морського козацького човна, який по конструкції відповідає «новоманерной казачьей лодке», креслення якого були зроблені в 1736 році А. Алатчаниновим. Розміри судна, що входило до складу Дніпровської флотилії, яка воювала проти турецького флоту, – 17,5 м в довжину і 3,5 м завширшки, висота кормової частини – 2,7 м, висота борту в середній частині не перевищує 1,7 м.

Наступний, 1999 рік, ознаменувався знахідкою судна «бригантини» біля скелі Наумової, яку було піднято на поверхню у листопаді 2004 року. На даний час судно знаходиться на території кінного театру «Запорозькі козаки», в реставраційному ангарі, де проводиться реставрація корпусу та його окремих деталей [20, с. 3]. «Бригантина» була виготовлена на Брянській корабельні у 1738 році та брала участь у російсько-турецькій війні 1736-1739 рр. Вона була побудована за кресленнями корабельних майстрів Склеяєва, Меньшикова та Петра І.

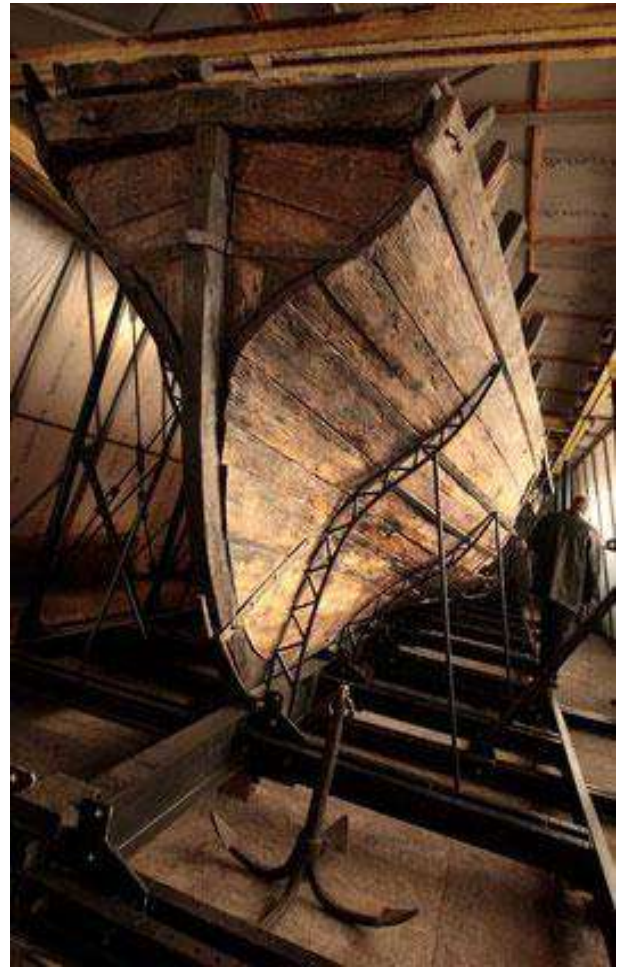
Пам'ятка представляє собою комплекс гідроархеологічних матеріалів, центральним з яких є дерев'яний корпус судна. Повна кількість предметів складає 203 одиниці. Судно має загальну довжину 20 м, його найбільша ширина – 4,2 м, висота кормової частини 3,7 м, а висота борту в середній частині не перевищує 1,8 м. Корпус має подвійну обшивку та палубу, із зовнішньої сторони борту судно має руслінь з юферсами для кріплення такелажу. Втрачено 60 % правого борту та пошкоджена носова частина.

Палуба збереглась фрагментарно. Настил виконано з прямих дощок товщиною 4 см. Пази і стики між дошками проконопачені. Корма збереглась в двох частинах від корпусу і одна з частин (нижня) була піднята раніше і деякий час була виставлена в музеї історії запорозького козацтва. Верхній фрагмент – виявлено в руслі Дніпра в 6 км. Вниз за течією. На судні збереглось 10 бімсів, але більшість з них обламані. Кіль судна виконаний з прямокутного дубового бруса. Також з дуба виконані найбільш важливі деталі – форштевень, степс, флортимберси, а решта деталей з сосни. Обшивка корпусу двостороння. Дощки, товщиною 3 см, довжиною 6-8 м, кріпилися великими кованими цвяхами. Внутрішня обшивка, крім цвяхів, фіксувалась дерев'яними шпильками.

Дослідниками пам'ятки була розчищена поверхня судна від забруднень і продуктів корозії, проведено антисептування та попередня консервація з використанням поліетиленгліколю.

Бригантини були суднами парусно-гребного типу, мали на озброєнні чотири легкі трифунтові гармати та перевозили 50-60 чоловік екіпажу. За період війни 1736-1739 рр. було побудовано декілька десятків бригантин для Дніпровської флотилії для протистояння турецькому флоту в акваторії Дніпро-Бузького лиману та Чорному морі.

На черзі у запорізьких фахівців реставрація ще двох човнів «Запорозький дуб» козацької доби, піднятих в акваторії Хортиці. Маневрені та вузькі «Запорізькі дуби» брали участь у російсько-турецькій війні, легко долали сто кілометрів порогів і при цьому вміщували багато козаків. Військові човни завдовжки з п'ятнадцять метрів більше трьох століть пролежали під шаром мулу та піску. Досі зберігся лише єдиний малюнок човна під назвою «Запорізький дуб». Дослідження цих унікальних знахідок триватиме надалі.

У 2011 році старший науковий співробітник Національного заповідника «Хортиця» Валерій Нефедов в руслі Старого Дніпра (в 2 км від о. Байда) виявив занесений піском човен-однодеревку.

У червні 2012 року, в рамках підводно-археологічної експедиції, керівником якої став кандидат історичних наук Дмитро Кобалія, розпочалося детальне дослідження цього затонулого об'єкту. Як виявилось, човен було зроблено з суцільної деревини – дуба. Довжина однодеревки становить близько 7,40 м, а ширина до 1 м.

За попередніми висновками, вік знахідки 500 років. Але про точну дату виготовлення такого човна можна буде говорити тільки після проведення радіовуглецевого аналізу.

Наразі, дослідники стверджують, що такими човнами користувалися в часи Київської Русі. Зображення подібних човнів-однодеревок часто можна зустріти на гравюрах XVI-XVII ст. [22].

Ще у 1998 році в районі Наумової скелі острова Хортиця на дні Дніпра була знайдена дупель-шлюбка і після тривалих досліджень у 2010 році її було піднято на поверхню та розміщено в реставраційному ангарі. Це військовий човен 1736-1739рр. довжиною до 20 м, шириною – 6 м. Зроблений з дуба та сосни. На палубі знаходилося 4 гармати – фальконети.

Оскільки підняті та розвідані судна є унікальними пам'ятками історії та культури, розкривають незайманий до сьогодні культурний пласт і є практично єдиними в Україні, а також мають велике наукове, навчальне та просвітницьке значення, то для їх експонування і збереження необхідно організувати окремий тематичний музей на території Національного заповідника «Хортиця» [19, с. 9].

В перспективі на території Хортиці, в районі балки Ганівка, між старим мостом Преображенського і новим мостовим переходом планується будівництво музею судноплавства з можливістю експонування кількох великих суден і кількох менших та значної кількості супутніх археологічних знахідок (корабельні якорі, ланцюги, зброя, речі побуту тощо). Сподіваємось, що цей музей стане ще однією перлиною Хортиці і надасть можливість багаточисельним відвідувачам острова ознайомитись з ще однією цікавою сторінкою його історії.

Джерела та література

1. Документи (тезиси, предписание, акты, договоры, планы, инструкции, протоколы) о гидроархеологических исследованиях, проводимых ГИКЗ 27 ноября 1987 г. – 04 февраля 1992 г. // НА НЗХ. – Спр. №556а.
2. Звіт за археологічну експедицію «Хортиця-97» // НА НЗХ, 1998. – Спр. №246.
3. Звіт за археологічні роботи Хортицької експедицію УТОПК в 1997 р. // НА НЗХ, 1997. – Спр. 232.
4. Калмукиди Л. Ю. Охрана и исследования подводных историко-археологических памятников в Запорожской области // Проблемы охраны и исследования подводных историко-археологических памятников Запорожья: Тезисы докладов. 27-28 ноября 1987 г. – Запоріжжя, 1987. – 25 с.
5. Кобаля Д. Р. Днепровская гребная флотилия в I пол. ХУІІІ в. – Запоріжжя: Дикое поле, 2010. – 204 с. + 24 с. илл.
6. Лисенко Т. М. Національний заповідник «Хортиця»: 45 років поступу. – Запоріжжя, 2010. – 62 с.
7. Нефьодов В. В. Роботи по проведенню першого етапу консервації кормової частини бригантини 1736-39 рр. // НА НЗХ. – Запоріжжя 2007. – Спр. № 584. – 37 с.

8. Новицький Я. Острів Хортиця на Дніпрі, його природа, історія, старожитності (за рукописом 1917 р.) – 2-ге видання, доповн. – Запоріжжя: Тандем-У, 2005. – 120 с., іл..
9. Остапенко М. А., Додонов Р. О. Наукова діяльність Інституту підводних досліджень у 2002-2003 роках // Культурологічний вісник: науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпряни. – Запоріжжя: Прем'єр, 2004. – Вип. 13. – 150 с.
10. Отчет о гидроархеологических работах в акватории о. Хортица в 1982 году // НА НЗХ, 1982. – Спр. № 499.
11. Отчет о подводных археологических исследованиях в реке Днепр у острова Хортица 1994-1995 годах // НА НЗХ, 1995. – Спр. № 186.
12. Отчет о проведении подводных археологических исследований в реке Днепр у острова Хортица 1996 г. // НА НЗХ, 1997. – Спр. № 247.
13. Отчет о продолжении гидроархеологических исследований ЭПАР в реке Днепр у о. Хортицы в 1997 г. // НА НЗХ, 1997. – Спр. № 248.
14. Отчет о работе Днепровской гидроархеологической экспедиции «Скиф – 71» // НА НЗХ, 1971. – Спр. № 21.
15. Отчет о работе Хортицкой гидроархеологической экспедиции 1972 года // НА НЗХ, 1972. – Спр. № 47.
16. Отчет о работе Хортицкой гидроархеологической экспедиции 1973 года // НА НЗХ, 1973. – Спр. № 66.
17. Отчет о работе Хортицкой гидроархеологической экспедиции 1974-1975 гг. // НА НЗХ, 1974. – Спр. № 73.
18. Отчет Хортицкой гидроархеологической экспедиции «ЭПАР – 80» // НА НЗХ, 1980. – Спр. № 231
19. Пам'ятка музейного фонду Національного заповідника «Хортиця». Археологічна знахідка «Козацька чайка 1736-1739 рр.». Програма подальших робіт по збереженню та музеєфікації пам'ятки. Київ 2005 // НА НЗХ. – Спр. № 398.1. – С. 4.
20. Пам'ятка ХУІІІ ст. – «Бригантина» російського типу. Програма науково-реставраційних досліджень, розробки проектної документації та виконання консерваційно-реставраційних робіт на пам'ятці. Київ 2005 // НА НЗХ. – Спр. № 399.2. – С. 3.
21. Режим доступу: <http://www.geocaching.su/?pn=101&cid=6948>
22. Режим доступу: <http://www.ostrov-hortica.org.ua/uk/kozack-choven.html>
23. Шаповалов Г. И. 50 лет подводных археологических исследований на Украине // Проблемы охраны и исследования подводных историко-археологических памятников Запорожья: Тезисы докладов. 27-28 ноября 1987 г. – Запоріжжя, 1987. – 25 с.
24. Шаповалов Г. И., Трипольский И. Л. О древних судах со дна Днепра у острова Хортица // Проблемы охраны и исследования подводных историко-археологических памятников Запорожья: Тезисы докладов. 27-28 ноября 1987 г. – Запорожье, 1987. – 25 с.
25. Шаповалов Г. И., Терентьев А. И. Древний водный путь. Река Днепр – уникальный памятник археологии и истории Восточной Европы // История Запорожского края в дооктябрьский период: Тезисы областной краеведческой конференции 16 апреля 1991 года. – Запорожье, 1991. – 71 с.

В статті використані фото «Хортиця-Скуба» (Дмитра Кобалія), Павла Данилюка, Максима Остапенка, Олени Денисенко

ОСВІТЯНСЬКЕ КРАЄЗНАВСТВО

Петроченко В. І. (м. Запоріжжя)

Краєзнавчі видання в системі позашкільної освіти Запорізької області

Центр туризму як потужний осередок краєзнавчої роботи, методичного забезпечення та підготовки наукових видань в Запорізькій області

Комунальний заклад «Запорізький обласний центр туризму і краєзнавства, спорту та екскурсій учнівської молоді» Запорізької обласної ради (далі – Центр) є позашкільним навчальним закладом, функціонально підпорядкованим Департаменту освіти і науки Запорізької обласної державної адміністрації.

Головною місією Центру є організація та координація туристсько-краєзнавчої роботи з дітьми і молоддю у Запорізькій області, що визначає основні напрями його діяльності:

- проведення масових туристсько-краєзнавчих заходів для учнівської молоді області;
- сприяння в організації туристсько-краєзнавчої роботи в районах і містах області;
- здійснення навчально-виховного процесу у туристсько-краєзнавчих гуртках Центру;
- підвищення кваліфікації педагогічних кадрів області у галузі позашкільної туристсько-краєзнавчої освіти.

Центр разом з рядом обласних навчальних закладів більше 20 років опікується також організацією роботи з обдарованою молоддю області, зокрема забезпечує проведення обласного етапу Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких учнівських робіт Малої академії наук України.

Крім того, у 2008 році Центр отримав повноваження координатора патріотично-виховної роботи з учнівською молоддю в Запорізькій області. З 2014 року на Центр покладені також певні функції з організації обласних фізкультурно-спортивних масових заходів [1; 12].

Традиційно Центр є головним осередком краєзнавчої роботи з учнівською молоддю Запорізької області. З метою методичного забезпечення цього напрямку діяльності Центром щорічно проводяться численні заходи з підвищення кваліфікації педагогічних кадрів області (семінари, практикуми, засідання фахових методичних та творчих об'єднань, конференції тощо). Складовою частиною роботи з педагогами області традиційно є забезпечення їх навчальною та методичною літературою, а також залучення їх до процесу підготовки подібних видань та науково-педагогічної діяльності.

Більш детально зупинимось на початково-методичних виданнях з краєзнавчого напрямку.

Основою будь-якого навчально-виховного процесу є навчальна програма. Саме тому основна увага протягом останніх років приділялась саме розробці сучасних авторських програм з краєзнавства, ряд з яких стали переможцями Всеукраїнського конкурсу навчально-методичної літератури туристсько-краєзнавчого напрямку і отримали гриф Міністерства освіти і науки України [14; 20; 22; 57].

Найефективнішою формою методичного забезпечення навчально-виховного процесу є створення так званих навчально-методичних комплексів (НМК) [32; 36]. До структури типового НМК повинні входити навчальна програма + підручник або навчальний посібник (для учнів, гуртківців) + методичний посібник (для педагогів) + навчальні наочні посібники. Подібний НМК з спеціального курсу «Рідкісні рослини, тварини, гриби і лишайники Запорізької області» було створено у 2005-2006 роках [36; 54; 55; 58]. В останні роки проводиться робота над створенням подібних НМК з природничого,

географічного, екологічного та історичного краєзнавства [2; 3; 5; 7; 13; 21-24; 35-41; 44; 57; 61; 64-66; 70-72].

У таблиці 1 представлені друковані та електронні видання, підготовлені співробітниками Центру у 2004-2015 рр. До таблиці увійшли як окремі друковані й електронні видання, так і статті педагогів Центру, опубліковані за ці роки у різноманітних наукових та педагогічних виданнях [19].

Таблиця 1

Друковані та електронні краєзнавчі видання, підготовлені співробітниками Центру у 2004-2015 рр. за видами видань

№ з/п	Види видань	Кількість видань			
		Роки			Всього (у дужках – краєзнавчих)
		2004-2007	2008-2011	2012-2015	
Друковані видання					
1.	Інформаційно-методичні видання	6	8	10	24 (7)
2.	Бібліографічні видання	-	-	4	4
3.	Наукові статті	9	4	18	31 (23)
4.	Педагогічні статті	42	17	12	71 (51)
5.	Навчальні програми	14	15	23	52 (26)
6.	Підручники	4	-	-	4 (4)
7.	Навчальні посібники	8	8	5	21 (13)
8.	Довідники	-	3	4	7 (5)
9.	Навчально-наочні посібники	1	5	19	25 (15)
10.	Навчально-методичні посібники	1	16	19	36 (24)
11.	Методичні посібники	2	10	8	20 (13)
12.	Методичні рекомендації	12	29	28	69 (32)
13.	Збірки, альманахи	2	6	5	13 (11)
14.	Науково-популярні видання	-	2	3	5 (5)
15.	Науково-популярні статті	23	-	-	23 (15)
	Всього друкованих видань	116	123	158	404 (233)
Електронні видання					
1.	Мультимедійні посібники	-	5	7	12 (10)

На основі даних таблиці видно, що в останні 12 років відбувався процес поступового зростання загальної кількості навчальних видань, підготовлених співробітниками Центру. Ця тенденція спостерігалась за багатьма видами видань.

Переважає більшість навчально-методичних видань стосується безпосередньо краєзнавчої роботи (58,4% від загальної кількості видань). Всі інші видання (загальні, зі спортивного туризму, патріотичного виховання та роботи з обдарованою молоддю) займають значно меншу долю (41,6%).

У 2006-2007 роках співробітники Центру брали участь у підготовці двох видань підручників з екологічного краєзнавства для основної школи [15-18]. Також, за період з 2004 по 2015 рік педагогами Центру видано 13 навчальних посібників з краєзнавства, головним чином з природничого краєзнавства [6; 31; 34; 51; 54; 63; 70; 71]. По вказаних двох видах навчальних видань, на жаль, в останні роки спостерігалась тенденція до зменшення їх кількості, що частково компенсувалось підготовкою значної кількості навчально-наочних посібників та довідників [2; 3; 6; 8; 11; 13; 33; 37; 38; 43; 47; 50; 53; 68].

Зі створенням у структурі Центру методичного відділу (2008-2014 рр.) значно зросла кількість методичних видань, зокрема навчально-методичних посібників, методичних посібників та методичних рекомендацій з краєзнавства [4; 7; 35; 36; 39; 40; 42; 44; 46; 49; 55; 56; 59-61; 64; 65; 67].

Рис. 1. Краєзнавчі видання, підготовлені співробітниками Запорізького обласного центру туризму і краєзнавства, спорту та екскурсій учнівської молоді у 2004-2015 рр.
Навчальні програми, підручники, навчальні посібники, довідники

Рис. 2. Краєзнавчі видання, підготовлені співробітниками Запорізького обласного центру туризму і краєзнавства, спорту та екскурсій учнівської молоді у 2004-2015 рр.
Навчально-методичні комплекси з екологічного та природничого краєзнавства

Протягом 2004-2015 років співробітниками Центру підготовлено 2 альманахи з гуманітарного краєзнавства та 9 збірок краєзнавчих статей [9; 10; 25-30].

В останнє десятиріччя значно знизилась кількість педагогічних статей, переважна більшість яких датуються 2004-2007 роками [73; 74]. Це частково можна пояснити тим, що єдиний сплеск кількості педагогічних статей відбувся лише в 2006 році, коли було проведено обласну педагогічну конференцію. За підсумками останньої було підготовлено відповідну збірку статей [30]. На жаль, педагогами області з цією метою зовсім не використовуються ресурси Інтернету.

З 2010 року у педагогічну практику з метою підвищення ефективності навчально-виховного процесу у краєзнавчих гуртках області почали упроваджуватись мультимедійні посібники, підготовлені педагогами Центру [5, 45, 48, 52, 72].

Розглянемо структуру та динаміку видавничої діяльності Центру за напрямками краєзнавства (табл. 2).

Таблиця 2

Друковані та електронні краєзнавчі видання, підготовлені співробітниками Центру у 2004-2015 рр. за напрямками краєзнавства

№ з/п	Напрями краєзнавства	Кількість видань			
		Р о к и			Всього
		2004-2007	2008-2011	2012-2015	
1. КРАЄЗНАВЧІ ВИДАННЯ					
1.1.	ПРИРОДНИЧО-КРАЄЗНАВЧІ	38	57	54	149
1.1.1.	Природничо-краєзнавчі (загальні)	-	12	8	20
1.1.2.	Географо-краєзнавчі	6	17	8	31
1.1.3.	Геолого-краєзнавчі	-	2	2	4
1.1.4.	Еколого-краєзнавчі	32	26	36	94
1.2.	ГУМАНІТАРНО-КРАЄЗНАВЧІ	3	10	27	40
1.2.1.	Гуманітарно-краєзнавчі (загальні)	-	3	2	5
1.2.2.	Історико-краєзнавчі	2	4	14	20
1.2.3.	Етнологіко-краєзнавчі	-	1	6	7
1.2.4.	Філолого-краєзнавчі	-	-	2	2
1.2.5.	Музезознавчі	1	2	2	5
1.2.6.	Екскурсознавчі	-	-	1	1
1.3.	КРАЄЗНАВЧІ (Загальні)	8	17	29	54
1.	КРАЄЗНАВЧІ (РАЗОМ)	49	84	108	243
2-3. ВИДАННЯ ІНШИХ СУМІЖНИХ НАПРЯМІВ					
2.	НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКІ	-	3	3	6
3.	ПАТРІОТИЧНО-ВИХОВНІ	1	7	18	26

Найбільш розвиненим напрямом краєзнавчої діяльності у Центрі залишається природничо-краєзнавчий, що знайшло своє вираження і у кількості підготовлених видань (61,3% від загальної кількості краєзнавчих видань). Значно менше підготовлено загальних краєзнавчих (22,2%) та гуманітарно-краєзнавчих (16,5%) видань, хоча їх питома вага в останні роки почала зростати.

Протягом багатьох років беззаперечно лідерство у серед природничо-краєзнавчих видань тримається за екологічним краєзнавством (38,7% від загальної кількості краєзнавчих видань). Значно менше підготовлено географо-краєзнавчих (12,5%), загальних природничо-краєзнавчих (8,2%) та історико-краєзнавчих (8,2%) видань.

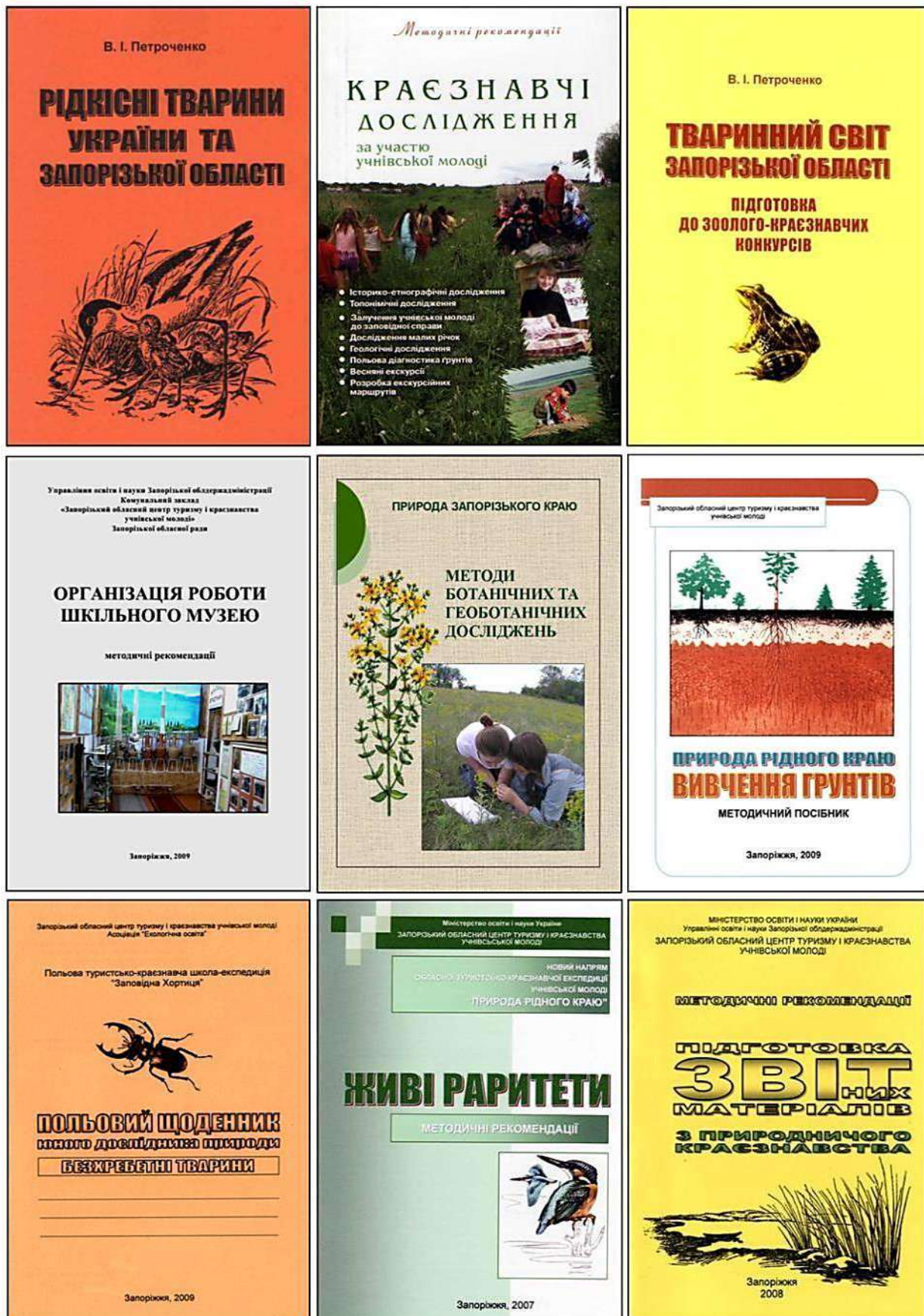

Рис. 3. Краєзнавчі видання, підготовлені співробітниками Запорізького обласного центру туризму і краєзнавства, спорту та екскурсій учнівської молоді у 2004-2015 рр. Навчально-методичні посібники, методичні посібники, методичні рекомендації

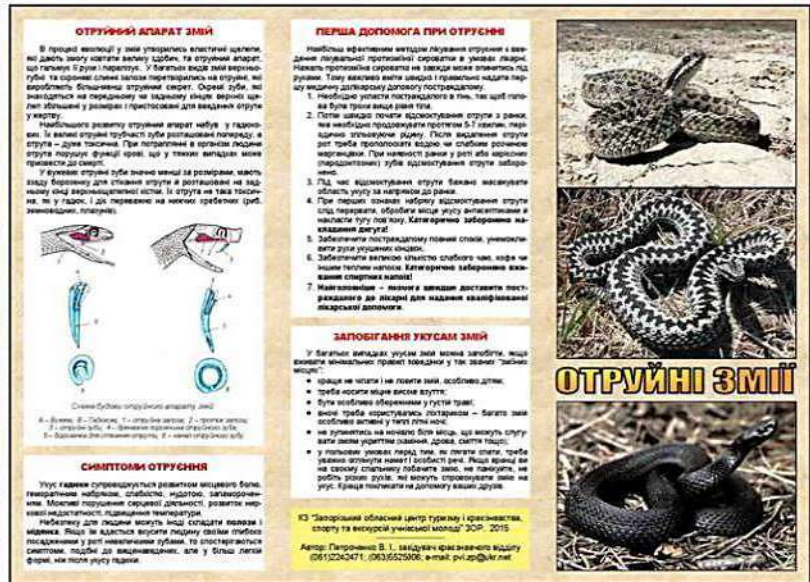
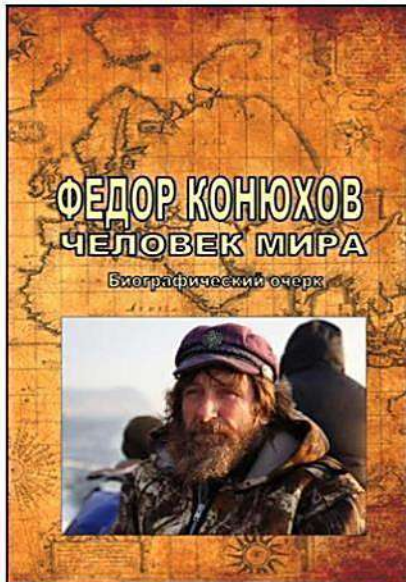
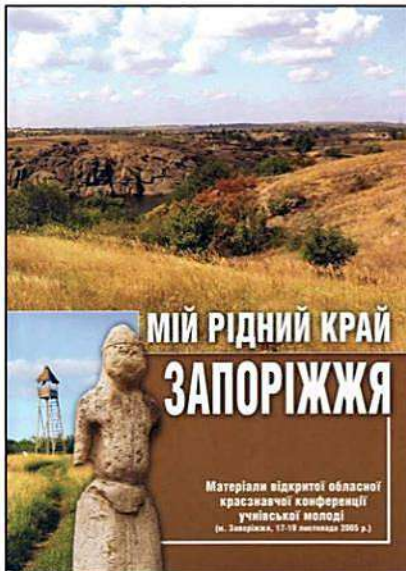

Рис. 4. Краєзнавчі видання, підготовлені співробітниками Запорізького обласного центру туризму і краєзнавства, спорту та екскурсій учнівської молоді у 2004-2015 рр. Збірки статей, навчально-наочні посібники, буклети, мультимедійні посібники

На завершення аналізу вважаємо за потрібне зупинитись на персональній видавничо-краєзнавчій діяльності співробітників Центру (табл. 3).

Таблиця 3

Друковані та електронні краєзнавчі видання, підготовлені співробітниками Центру у 2004-2015 рр.

№ з/п	П. І. Б	Кількість видань*			
		Роки			Всього
		2004-2007	2008-2011	2012-2015	
1.	Бородін Сергій Едуардович	-	4(5400)	-	4(5400)
2.	Волков Анатолій Володимирович	-	2(16500)	-	2(16500)
3.	Гуленко Ким Сергійович	-	12(34500)	15(21900)	27(56400)
4.	Доценко Анна Володимирівна	4(10700)	1(2000)	-	5(12700)
5.	Жаков Олександр Володимирович	10(29800)	9(3300)	3(2500)	22(35600)
6.	Ніколаєв Олексій Сергійович	-	-	2(3600)	2(3600)
7.	Петроченко Віктор Іванович	27(390200)	20(209400)	21(82100)	68(691900)
8.	Похилько Світлана Павлівна	-	-	3(6400)	3(6400)
9.	Савельєв Олександр Герольдович	3(8000)	11(29800)	9(13300)	23(42100)
10.	Скипенко Анна Григорівна	3(2700)	-	-	3(2700)
11.	Тубольцев Олег Валентинович	2(11800)	-	-	2(11800)
12.	Шелегеда Віталій Іванович	40(220500)	8(56600)	18(35800)	56(312900)
13.	Шелегеда Олена Романівна	4(39400)	4(27800)	4(2700)	12(69900)
14.	Янущенко Дмитро Вікторович	-	-	8(8300)	8(8300)

* - у дужках вказана авторська видавнича продуктивність (видавнича продуктивність = кількість сторінок, підготовлених автором × тираж видання)

Найбільш результативною за період 2004-2015 рр. слід вважати видавничу діяльність у галузі краєзнавства співробітників Центру Петроченка В. І., Шелегеди В. І., Шелегеди О. Р., Гуленка К. С., Савельєва О. Г. та Жакова О. Г.

Крім того, аналіз матеріалів в останньому аспекті виявив чітку тенденцію до різкого скорочення в останні роки кількості друкованих краєзнавчих видань у Центрі і збільшення кількості електронних видань, що, очевидно, пов'язано із загальними видавничими процесами у світі та економічною ситуацією в Україні.

ВИСНОВКИ

На основі аналізу видавничої діяльності Центру у 2004-2015 роках можна зробити наступні висновки, а також окреслити пріоритети методичного забезпечення краєзнавчої роботи з учнівською молоддю Запорізької області у найближчі роки:

1. Методичне забезпечення навчально-виховного процесу у краєзнавчих гуртках позашкільних навчальних закладів Запорізької області залишається неповним, а по окремих напрямках – явно недостатнім. Це, у першу чергу, стосується геологічного, етнологічного, музейного та екскурсійного краєзнавства. Задля вирішення цієї проблеми доцільно більше уваги приділити підготовці таких видів видань, як підручники, навчальні посібники, довідники, словники та навчальні наочні посібники, у тому числі із застосуванням сучасних мультимедіа- та інших інформаційних технологій.

2. Процес залучення учнівської молоді Запорізької області до краєзнавчої роботи відбувається не досить ефективно внаслідок недостатньої поінформованості про природу, історію та культуру рідного краю. Вкрай необхідно збільшення кількості довідкових та наочних видань, зокрема путівників, буклетів, комплектів листівок та науково-популярних видань про рідний край.

3. Педагоги, які працюють у галузі краєзнавства, досить рідко публікуються у фахових періодичних виданнях. З метою підвищення кваліфікації педагогів області доцільне активне залучення їх до підготовки педагогічних та краєзнавчих статей, у тому числі у краєзнавчих часописах та мережі Інтернет.

Джерела та література

1. Аналіз туристсько-краєзнавчої роботи з учнівською молоддю у районах/містах Запорізької області за 2014-2015 н. р.: Інформаційно-методичне видання / За ред. Т. Г. Митрофанової. Запоріжжя, 2015. – 28 с.
2. Ботанічна естафета: Дидактична медіа-гра / Укл. Петроченко В. І. – Запоріжжя, 2011. – 42 с.
3. Геологічна естафета: Дидактична медіа-гра / Укл. Бородін С. Е., Петроченко В. І. – Запоріжжя, 2011. – 30 с.
4. Гуленко К. С. Організація роботи шкільного музею: Навчально-методичний посібник. – Запоріжжя, 2010. – 40 с.
5. Гуленко К. С. Заняття з історичного краєзнавства. Початковий рівень: Медіапосібник. – Запоріжжя, 2010. – 50 с.
6. Гуленко К. С. Древние изделия из кремния (Исторические объекты Запорожской области): Справочник-определитель. – Запоріжжя, 2012. – 24 с.
7. Гуленко К. С. Методика історико-краєзнавчих досліджень (Історичне краєзнавство. Початковий рівень): Методичний посібник. – Запоріжжя, 2012. – 44 с.
8. Гуленко К. С. Історична географія Олександрівська: Довідник. – Запоріжжя, 2014. – 84 с.
9. Гуманітарне краєзнавство: Альманах / За ред. К. С. Гуленка. – Запоріжжя, 2011. – Вип. 1. – 42 с.
10. Гуманітарне краєзнавство: Альманах / За ред. К. С. Гуленка. – Запоріжжя. – Вип. 2. Шкільні музеї Запорізької області. – 48 с.
11. Заповідне Запоріжжя: Збірка нормативних і методичних матеріалів / За ред. Жакова О. В. – Запоріжжя, 2004. – 106 с.
12. Запорізький обласний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді. Сторінки історії 1948-2008 роки / Укл. Шелегеда В. І., Гуленко К. С., Волков А. В. – Запоріжжя: Кераміст, 2008. – 92 с.
13. Зоологічна естафета: Дидактична медіа-гра / Укл. Петроченко В. І. – Запоріжжя, 2011. – 54 с.
14. Екологічне краєзнавство і туризм. Основний рівень: Навчальна програма / Укл. В. І. Шелегеда. – Запоріжжя, 2012. – 48 с.
15. Екологія рідного краю: Підручник для 7 кл. загальноосвіт. навч. закладів / Корж О. П., Волох А. М., Петроченко В. І. та ін. – Запоріжжя: Прем'єр, 2006. – 112 с.
16. Екологія рідного краю: Підручник для 8 кл. загальноосвіт. навч. закладів / Петроченко В. І., Шелегеда В. І., Корж О. П. и др. – Запоріжжя: Прем'єр, 2006. – 144 с.
17. Екологія рідного краю: Підручник для 7 кл. загальноосвіт. навч. закладів / Корж О. П., Волох А. М., Петроченко В. І. та ін. – Запоріжжя: Прем'єр, 2007. – 2-е видання. – 132 с.
18. Екологія рідного краю: Підручник для 8 кл. загальноосвіт. навч. закладів / Петроченко В. І., Шелегеда В. І., Корж О. П. и др. – Запоріжжя: Прем'єр, 2007. – 2-е видання. – 176 с.
19. Каталог друкованих та електронних видань співробітників КЗ «Центр туризму» ЗОР. 2004-2015 роки. / Укл. В. І. Петроченко. – Запоріжжя, 2016. – 60 с.
20. Край, в якому я живу. Початковий рівень: Навчальна програма / Укл. В. І. Шелегеда. – Запоріжжя, 2013. – 24 с.
21. Мандрівник-краєзнавець: Вісник ЗОЦКУМ. – 2005. – Вип. 3. Зліт-форум юних екологів-краєзнавців. – 56 с.
22. Мандрівник-краєзнавець: Вісник ЗОЦКУМ. – 2005. – Вип. 5. Навчальні програми для туристсько-краєзнавчих гуртків. – 132 с.
23. Мандрівник-краєзнавець: Вісник ЗОЦКУМ. – 2005. – Вип. 6. Шкільний музей. – 62 с.
24. Мандрівник-краєзнавець: Вісник ЗОЦКУМ. – 2006. – Вип. 8. Географічне краєзнавство. – 88 с.
25. Матеріали Першої конференції молодих вчених з археології, етнографії та мистецтвознавства «Нова археологічна школа»: Збірка дитячих краєзнавчих статей. – Запоріжжя, 2006. – 56 с.
26. Матеріали обласної краєзнавчої конференції учнівської молоді «Мій рідний край – Запоріжжя». Запоріжжя, 17-19.11.2005 р.: Збірка краєзнавчих статей. – Запоріжжя: Тандем, 2006. – 300 с.

27. Матеріали обласної краєзнавчої конференції учнівської молоді «Мій рідний край – Запоріжжя». Запоріжжя, 15-17.11.2007 р.: Збірка краєзнавчих статей. – Запоріжжя, 2008. – Ч. 1. Туризм. Гуманітарне краєзнавство – 64 с.
28. Матеріали обласної краєзнавчої конференції учнівської молоді «Мій рідний край – Запоріжжя». Запоріжжя, 15-17.11.2007 р.: Збірка краєзнавчих статей. – Запоріжжя, 2008. – Ч. 2. Природниче краєзнавство. – 56 с.
29. Матеріали обласної краєзнавчої конференції учнівської молоді «Мій рідний край – Запоріжжя». Запоріжжя, 17-19.11.2005 р.: Збірка краєзнавчих статей. – Запоріжжя: Тандем, 2006. – 300 с.
30. Матеріали обласної педагогічної конференції «Сучасний стан і проблеми розвитку дитячого туризму і краєзнавства у Запорізькій області: Збірка статей. Запоріжжя, 13-14.03.2008. – Запоріжжя: Тандем, 2008. – 96 с.
31. Мусіхіна Г. П. Рідний край. Веселівський район: Навч. посібник. – Веселе, 2011. – 92 с.
32. Наказ Міністерства освіти і науки України від 02.06.1993 р. №161 «Про затвердження Положення про навчально-методичний комплекс». – К., 1993. – 10 с.
33. Ніколаєв О. С. Мінерали та гірські породи Запорізької області: Довідник. – Запоріжжя, 2012. – 36 с.
34. Васильєва Т. Н. Перші квіти (Екологія для дошкولят і молодших школярів): Навч. посібник. – Запоріжжя: Прем'єр, 2009. – 32 с.
35. Петроченко В. І. Природоохоронне законодавство. Екологія. 11 клас: Методичний посібник // Екологічна освіта. 11 клас. – Запоріжжя: ЛППС, 2005. – С. 85-102.
36. Петроченко В. І. Рідкісні рослини, тварини, гриби і лишайники Запорізької області: Методика викладання курсу. – Запоріжжя: Поліграф, 2006. – 76 с.
37. Петроченко В. І. Природа Запорізького краю: Довідник. – Запоріжжя: Тандем Арт Студія, 2009. – 200 с.
38. Петроченко В. І. Ландшафти Запорізької області: Довідник. – Запоріжжя, 2009. – 48 с.
39. Петроченко В. І. Раритетні види тварин Запорізької області: Навчально-методичний посібник. – Запоріжжя, 2010. – 80 с.
40. Петроченко В. І. Фізико-географічна характеристика Запорізької області (Природниче краєзнавство. Початковий рівень): Методичний посібник. – Запоріжжя, 2010. – 44 с.
41. Петроченко В. І. Фізико-географічна характеристика Запорізької області (Природниче краєзнавство. Початковий рівень): Робочий зошит. – Запоріжжя, 2010. – 72 с.
42. Петроченко В. І. Тваринний світ Запорізької області. Підготовка до зоолого-краєзнавчих конкурсів: Навчально-методичний посібник. – Запоріжжя, 2011. – 68 с.
43. Петроченко В. І. Рідкісні тварини України і Запорізької області: Довідник. – Запоріжжя, 2011. – 76 с.
44. Петроченко В. І. Біорізноманіття Запорізької області: Навчально-методичний посібник. – Запоріжжя, 2011. – 90 с.
45. Петроченко В. І. Фізико-географічна характеристика Запорізької області (Природниче краєзнавство. Початковий рівень): Медіапосібник. – Запоріжжя, 2011. – 118 сл.
46. Петроченко В. И. Ядовитые растения Украины: Учебно-методическое пособие. – Запорожье, 2012. – 84 с.
47. Петроченко В. І. Тваринний світ Запорізької області. Риби. Земноводні. Плазуни: Атлас. – Запоріжжя, 2013. – 50 с.
48. Петроченко В. І. Отруйні та небезпечні рослини: Медіапосібник. – Запоріжжя, 2014. – 48 с.
49. Петроченко В. І. Риби Запорізької області: Навчально-методичний посібник. – Запоріжжя, 2014. – 54 с.
50. Петроченко В. І. Природа України. Тваринний світ. Земноводні. Плазуни: Біогеографічний атлас. – Запоріжжя, 2014. – 32 с.
51. Петроченко В. І. Охорона ландшафтів (на прикладі Запорізької області): Навчальний посібник. – Запоріжжя, 2015. – 60 с.
52. Петроченко В. І. Хребетні тварини Національного природного парку «Великий Луг»: Медіапосібник. – Запоріжжя, 2015. – 20 с.
53. Петроченко В. І. Фауна Національного заповідника «Хортиця»: Серія буклетів. – Запоріжжя, 2015. – 1. Кісткові риби. – 6 с. – 2. Амфібії. Рептилії. – 6 с. – 3. Ссавці. – 6 с.
54. Петроченко В. І., Шелегеда В. І., Жаков О. В. Рідкісні рослини, тварини, гриби і лишайники Запорізької області: Робочий зошит. – Запоріжжя: Поліграф, 2006. – 68 с.

55. Петроченко В. І., Шелегеда В. І., Жаков О. В. Рідкісні рослини, тварини, гриби і лишайники Запорізької області. Експурсії: Навчально-методичний посібник. – Запоріжжя: Поліграф, 2006. – 32 с.
56. Підготовка до природничо-краєзнавчого зльоту: Навчально-методичний посібник / Петроченко В. І., Шелегеда О. Р., Савельєв О. Г., Бородін С. Е. – Запоріжжя, 2009. – 52 с.
57. Природниче краєзнавство з основами експурсознавства: Навчальна програма / Укл. В. І. Петроченко. – Запоріжжя, 2015. – 56 с.
58. Рідкісні рослини, тварини, гриби і лишайники Запорізької області: Навчальний посібник / Петроченко В. І., Шелегеда В. І., Жаков О. В. и др. – Запоріжжя: Поліграф, 2005. – 224 с.
59. Савельєв О. Г. Метеорологічні дослідження: Навчально-методичний посібник. – Запоріжжя, 2010. – 28 с.
60. Савельєв О. Г. Гідрологічні дослідження: Навчально-методичний посібник. – Запоріжжя, 2011. – 40 с.
61. Савельєв О. Г. Методи географічних досліджень (Географічне краєзнавство. Початковий рівень): Методичний посібник. – Запоріжжя, 2012. – 52 с.
62. Федор Конюхов – Человек Мира: Биографический очерк / Под ред. А. Г. Верозубова. – Запоріжжя, 2013. – 24 с.
63. Шелегеда В. І. Древесно-кустарниковая флора Запорожской области: Определитель. – Запорожье: Тандем, 2006. – 88 с.
64. Шелегеда О. Р. Методи ботанічних та геоботанічних досліджень: Навчально-методичний посібник. – Запоріжжя, 2010. – 28 с.
65. Шелегеда О. Р. Методика проведення практичних занять з екологічного краєзнавства. Вивчення флори і рослинності: Методичний посібник. – Запоріжжя, 2011. – 48 с.
66. Шелегеда О. Р. Флора Запорізької області (Екологічне краєзнавство. Початковий рівень): Навчальний посібник. – Запоріжжя, 2012. – 32 с.
67. Шелегеда О. Р. Рослинний світ острова Хортиця: Навчально-методичний посібник. – Запоріжжя, 2014. – 52 с.
68. Шелегеда В. І., Шелегеда О. Р. Рідкісні і зникаючі рослини Запорізької області: Довідник. – Запоріжжя: Тандем Арт Студія, 2008. – 96 с.
69. Шелегеда В. І., Шелегеда Е. Р., Природа острова Хортиця. Знакомые незнакомцы: Научно-популярное издание. – Запорожье, 2011. – 250 с.
70. Шелегеда В. І., Шелегеда О. Р., Петроченко В. І. Польовий щоденник юного дослідника природи (Національний заповідник «Хортиця»). – Запоріжжя, 2007. – 60 с.
71. Шелегеда В. І., Шелегеда О. Р., Петроченко В. І. Польовий щоденник юного дослідника природи (Запорізька область). – Запоріжжя, 2007. – 74 с.
72. Янущенко Д. В. Кам'яна доба на території Запорізького краю: Медіапосібник. – Запоріжжя, 2014. – 32 сл.
73. Vita-Жизнь. Экологическое образование. – Запорожье, 2004. – Вып. 10. – 48 с.
74. Vita-Жизнь. Экологическое образование. – Запорожье, 2007. – Вып. 11. – 60 с.

Палійчук О. В. (м. Запоріжжя)

Історія рідного краю для найменших

Досвід створення та реалізації програми «Світ музею для дошкільнят» із залучення дітей до предметного світу історії, культури та мистецтва

У цей складний і суперечливий час, коли у багатьох людей зростає національна свідомість, інтерес та повага до національної культури, історії свого народу, мови, однією з важливих педагогічних задач, визначених законом України «Про дошкільну освіту», є виховання у дітей любові до батьківщини, рідного краю, шанобливого ставлення до родини, поваги до народних традицій та звичаїв, державної мови, національних цінностей українського народу, а також цінностей інших націй і народів, свідомого ставлення до себе, оточення та довкілля. Державним стандартом дошкільної освіти є Базовий компонент дошкільної освіти. Його мета – забезпечення життєвої компетенції дитини, до змісту якої входить і поняття «бути громадянином своєї країни, патріотом свого народу, любити і поважати рідний край» [1].

Актуальність питання виховання любові до рідного краю дошкільників обумовлюється тим, що формування свідомого українця має полягати в активному обстоюванні традиційних для нашого менталітету чеснот: любові до рідної землі, товариськості, розумної достатності, цінності родинного життя, духовного повсякденного буття, уважного ставлення до людей. З раннього дитинства, з перших років життя дитини починається плекання національної свідомості й самосвідомості, прищеплення моральних ідеалів та ціннісних орієнтирів.

Музейний простір, музейні експонати мають унікальну здатність впливати на інтелектуальні, вольові та емоційні сторони особистості дитини водночас. Кожна виставка, кожна експозиція є, власне, програмою передачі через експонати знань, навичок, суджень, оцінок, почуттів. Саме музей дає змогу донести до дітей надбання культури, сформувати у них стійку потребу отримувати естетичну насолоду від творів мистецтва, поповнювати свої знання про видатних людей, історичні події тощо.

У процесі споглядання та взаємодії з музейним предметом у свідомості людини відбуваються певні зміни, її природа визначає та виявляє з глибин підсвідомості приховані до певного часу естетичні відчуття та поняття, що набувають для неї цілком нового значення та смислу. Відповідно виникає ефект причетності до експонату, «занурення» до певної історичної епохи та нове розуміння її значення, трансформація цього розуміння у дійсність. Такий перехід визначають нові умови, що оточують людину (музейні предмети, урочиста атмосфера та взаємодія з іншими відвідувачами музею). Такий ефект має найбільшу значущість у ранньому віці, коли в дитини розвинута вразливість, а сприймання емоційно забарвлене. Це сприятливий вік для формування почуття прекрасного, моральних норм та виховання смаку, пробудження патріотичних почуттів. Музейні експонати, можуть слугувати для дитини об'єктом такого естетичного переживання, через що вона стане емоційно багатою, здатною глибоко, сильно і тонко відчувати і переживати. Полюбивши і освоївши цінності музейного простору надалі діти стануть вдячними відвідувачами музейних залів, культурних заходів, а отже – інтелегентними, добре вихованими освіченими людьми.

Почуття патріотизму багатогранне і не може бути визначене кількома словами. Це і любов до рідних місць, і гордість за свій народ, і відчуття своєї нерозривності з усім оточуючим. Любов маленької дитини починається з відношення до найближчих людей — батька і матері, любові до свого будинку, вулиці, дитячого садочка, міста. Діти повинні

зрозуміти, що їх місто, ліс, річка, поле, пам'ятники, музеї – частинка Батьківщини. На це спрямована програма «Світ музею для дошкільнят», розроблена на базі Національного заповідника «Хортиця» та апробована на вихованцях дошкільного навчального закладу № 55 «Калиновий цвіт» та учнях початкової школи загальноосвітніх шкіл м. Запоріжжя № 31, № 2, № 79 та декількох інтернатних закладів.

Програму укладено відповідно до вимог програми розвитку, навчання та виховання дитини дошкільного віку «Дитина в дошкільні роки» та Базового компоненту дошкільної освіти. Дана програма враховує вікові особливості дітей середнього та старшого дошкільного віку, містить регіональний компонент ознайомлення дітей з особливостями Запорізького краю та укладена, виходячи з особливостей експозиції Музею історії запорозького козацтва та історико-культурного комплексу «Запорозька Січ» у Національному заповіднику «Хортиця».

Програма курсу розрахована на дітей старшого дошкільного віку, має загальний обсяг 30 занять, з яких 29 занять проводяться на виїзді у навчальному закладі та одне у вигляді екскурсії в Музеї історії запорозького козацтва та історико-культурному комплексі «Запорозька Січ» на острові Хортиця. Заняття у навчальному закладі містять теоретичну і практичну частину, де дітям пропонується різноманітна діяльність: малювання, розфарбовування, робота з шаблонами, ігри та вправи: рухливі, дидактичні, конструктивні, сюжетно-рольові, а також театралізації та пісенна творчість. Крім того, програма містить рекомендації для вихователів та батьків щодо закріплення матеріалу програми. Тривалість занять – 25 хв. Заняття проводяться один раз на тиждень. Кожне включає в себе організацію провідних видів діяльності: комунікативної, пізнавальної, перетворювальної, оцінно-контрольної.

В процесі розробки програми ми користувались дослідженнями з музейної педагогіки таких вчених як Т. Ю. Белофастова, С. М. Зоніна, Е. Ю. Караманова, О. В. Лаврова, Б. А. Столяров, М. Ю. Юхневич та ін. [2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9].

Реалізація програми, спрямована на залучення дітей до предметного світу культури, мистецтва, історії, потребує від педагога глибокої обізнаності у сфері історичної минувшини, високої загальної культури, володіння методикою музейної педагогіки та досвіду роботи з дітьми дошкільного віку. Об'єктами емоційного переживання служать оригінальні експонати Музею історії запорозького козацтва та об'єктів історико-культурного комплексу «Запорозька Січ», новоробні музейні предмети, художня література, витвори мистецтва, а також у дошкільному навчальному закладі № 55 є музей історії., в якому представлені оригінальні експонати різних епох: кам'яний вік – крем'яні

знаряддя праці давніх людей, бронзовий вік – уламки кераміки, епоха Скіфії (I тис. до н. е.) – уламки кераміки, фібули, предмети XIX ст. – рушник, розбитий горщик, а також реконструкції: зменшені копії половецької скульптури XIII ст., предмети-реконструкції періоду козаччини – курильні трубки – люльки, булави, дерев'яна шабля і ніж, козацькі пояси, шапка, паперовий макет Запорозької Січі, зменшені копії гармат тощо. Крім того, колекція містить картини, фотографії, колажі, герб Запоріжжя, створений майстром по дереву, роботи дітей та батьків дошкільного закладу. Для успішної роботи створена фільмотека – документальні фільми, мультфільми, а також презентації у Power Point, багатий ілюстративний, дидактичний та ігровий матеріал.

В розвитку історичної свідомості та розвитку історико-географічної компетенції, творчої активності дошкільників велику роль відіграє предметне розвивальне середовище, що оточує дітей. Тому у всіх групах дошкільного закладу були створені міні-музеї, що покликані закріпити знання дітей. Міні-музеї різноманітної тематики: «Писанкарства», «Кераміки», «Петриківський розпис», «Музей живопису», «Дерев'яної іграшки», «Обрядових свят» тощо. Це один з найважливіших напрямів патріотичного виховання – прилучення дітей до народознавства – вивчення культури, звичаїв рідного народу, шляхом ознайомлення з народними ремеслами, традиціями і обрядами. Залучення дітей до підготовки і відзначення свят народного календаря пробуджує в них любов до рідної землі, повагу до людей праці, інтерес до історії своєї країни. Виховання любові до Батьківщини, гордості за свою країну має поєднуватися із формуванням доброзичливого, толерантного ставлення до культури інших народів, до кожної людини окремо, незалежно від кольору шкіри та віросповідання.

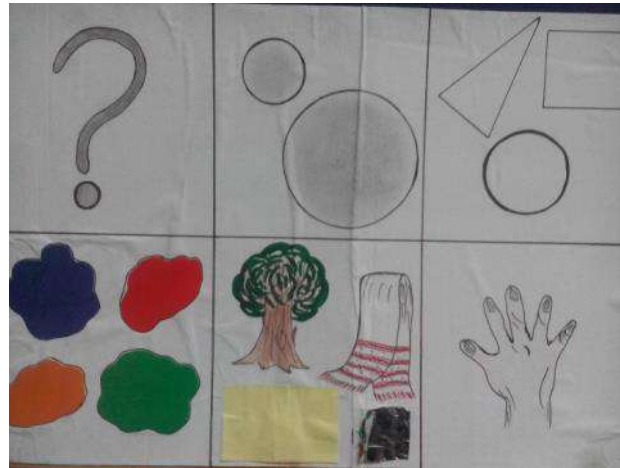
Значні потенційні можливості щодо патріотичного виховання дітей дошкільного віку мають спостереження у природному, культурному, соціальному довіллі, екскурсії вулицями рідного міста, до історичних пам'яток, визначних місць, читання художньої літератури та слухання народної, класичної, сучасної музики, розглядання творів образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва, а також бесіди на різні теми, самостійне складання дітьми розповідей-міркувань відповідної тематики з метою вироблення у них власних ставлень і оцінок, суджень, цінностей, що стануть підґрунтям для подальшого формування переконань і світоглядної позиції особистості.

Унаочненню і кращому засвоєнню навчального матеріалу сприяють розглядання картинок, фотографій, перегляд відеофільмів, ілюстрування подій і явищ, причин і наслідків дій та вчинків людей, моделей поведінки, варіантів розв'язання морально-етичних ситуацій засобами анімації на інтерактивній дошці. Не менш ефективною

формою освітньої роботи з патріотичного виховання дошкільників є проведення спільних з батьками заходів (проектна діяльність, свята, розваги, виставки, конкурси).

Визнаючи ставлення дітей до духовного надбання українського народу, крім занять, передбачаємо звертати увагу на використання віртуальних та просто екскурсій, спеціальних дидактичних завдань, вправ, читання додаткової літератури, роздивляння фотоальбомів, відвідування пам'ятних місць, збір експонатів для міні-музею та Музею історії у дошкільному закладі.

Специфіка навчально-виховного процесу на матеріалах історичного музею полягає в тому, щоб допомогти дитині навчитися сприймати музейні експонати, розуміти мову експозиції, розбудити потребу до створення прекрасного у своєму побуті, сформувати почуття патріотизму. Мова йде про прилучення дітей до історії; знайомство з музеєм,

музейними професіями, музейними експонатами; про оволодіння словниковим запасом на дану тематику; засвоєнні навичок стійкого історичного сприйняття.

Ознайомлення зі специфікою музейної роботи дозволило дітям зрозуміти, яку важливу роль відіграють музейні професії в збереженні історичних артефактів, наскільки відповідально треба ставитись до музейних експонатів, дізнаватися про історію давніх предметів, зберігати їх у певних умовах. Це розвивало у дітей інтерес до музею і музейної справи, вони характеризували предмети, описували їх самостійно і за схемою. Паралельно йшла робота щодо збагачення мовлення дітей виражальними засобами (метафорами, епітетами) розвитку умінь будувати промову, використовуючи речення різних типів, дотримуючись структури. Навчання включає розвиток умінь бачити головне й деталі в історичних предметах, розуміти їх значенні, уміти розповісти про них.

Ознайомлення з історією України дало можливість дітям відчувати часовий історичний простір, зрозуміти, що наша історія насичена різноманітними подіями та постатями. Діти із задоволенням сприймали інформацію про давніх людей, по специфіку їх життя у давнину, способи здобуття вогню, полювання тощо.

Найбільш значний розділ з вивчення історії запорозького козацтва викликає у дітей не тільки пізнавальний інтерес, а й естетичні враження, бажання пройти козацькі випробування і бажання змагання.

Для проведення занять підібрано й використовувалися фотографії історичних та природних пам'яток острова Хортиця, карти Хортиці (археологічна, природна та туристична), а також карта Дніпровських порогів, міні-скульптури половецької доби, предмети побуту періоду козаччини (миска, ложки, кружки, кружка-михайлик, відерце, рушник), зброя: дерев'яні шаблі, кинджали, маленькі копії гармат, булави), макет Запорозької Січі, одяг (шапка, козацькі пояси), предмети кінця XIX та XX ст. Створено каталог відеофільмів, презентацій, слайд-шоу. На заняттях використовується художнє слово.

Особливу увагу ми приділяли добору презентацій, історичних артефактів, відомостей про історію рідного краю відповідних віковим особливостям дітей, добору ігор – основному чиннику розвитку всіх психічних і пізнавальних процесів дитини.

Протягом навчального року відповідно до плану діти мали можливість розширити свої знання про музей, музейні професії, музейні експонати, правила поведінки в музеї, отримати певні знання з історії України, дізнатись як жили давні люди, чим цікавий період бронзи, слов'янський період, Київська Русь, познайомитись з життям і діяльністю київських князів — Олега, Ігоря, Ольги, Святослава Хороброго, Володимира Великого, Ярослава Мудрого, сформувані уявлення про життя козацького загалу, козацькі традиції, побут, військову справу, а також дізнатись про історію заснування міста Запоріжжя, його пам'ятні місця і розширити знання про острів Хортиця, як пам'ятки історії та природи. Діти старшого дошкільного віку мали можливість відвідування Музею історії запорозького козацтва та історико-культурного комплексу «Запорозька Січ» на острові Хортиця та ознайомлення з експозиціями даних об'єктів.

Діти з нетерпінням чекали музейних занять, що викликали у них позитивні емоції, інтерес, естетичну насолоду. Також проводилися постійні заняття, спрямовані на систематизацію й узагальнення засвоєного матеріалу. Батькам рекомендовано планувати сімейне дозвілля, відвідувати музеї, виставки, галереї, обговорювати бачене в музеї.

На даному етапі акцент робився на активізацію творчої і пізнавальної діяльності дошкільників, прояв їхніх інтересів, переваг. Своєрідним девізом етапу було вираження «До педагога з питанням». Діти відправлялися до дорослого, щоб добути інформацію, необхідну для виконання творчого завдання, або знайти відповідь на поставлене питання

(«А скільки років цьому предмету?», «Як зробили цей предмет?», «За допомогою чого його прикрашали?», «А для чого був потрібен цей предмет?»).

Таким чином, музей та музейна педагогіка сприяли вирішенню освітніх завдань художньо-естетичного, історико-географічного і пізнавального розвитку дітей, став основою пізнання історії рідного краю і сприйняття краси.

Системна робота педагога дозволила сформувати у дошкільників емоційно-ціннісне сприйняття навколишнього світу, збагатити історичний досвід, зрозуміти мову експонатів, експозиції історичного музею, залучила дітей до культури свого народу та інших народів світу, навчила бачити, відчувати, дивуватись, захоплюватись цікавим світом історичної науки; привчила до здатності концентрувати увагу, уяву, образне мислення, розвивала пам'ять, творчу фантазію, навички творчого пошуку, розширила асоціативні зв'язки, дозволила виробити своє особисте ставлення до предметів експозиції, сформувати свою особисту думку на історичні події та сформувати стійкі патріотичні почуття.

Використання оригінальних артефактів, новоробних предметів різних історичних епох обумовило підвищення рівня історичної обізнаності, естетичної культури дітей, вироблення ціннісного ставлення до культурного надбання, предметів старовини, прищеплення бажання до спілкування з музейними експонатами, виховання свідомого патріота свого краю. Діти старшого дошкільного віку більш зацікавленіше сприймали інформацію про історичні події минувшини, відгукувались на сучасні події та сприймали культурне надбання як частину сьогодення і усвідомлювали свою відповідальність не тільки за його збереженість.

Джерела та література

1. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція). – К., 2012. – 30 с.
2. Белофастова Т. Ю. Педагогічні засади діяльності музею як соціальнокультурного центру: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – К.: КНУКіМ, 2003. – 17 с.
3. Зонина С. Н. Эстетическое воспитание школьников средствами музейной экспозиции. Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – М.: Институт общего образования, 1999.
4. Караманов О. В., Ласкій І. В. «Педагогічний марафон» як форма ефективної організації взаємодії з учнями у музейному просторі / Роль музеїв у культурному просторі України й світу: стан, проблеми, перспективи розвитку музейної галузі: Збірник матеріалів Загальноукраїнської наукової конференції з проблем музеєзнавства, присвяченої 160-річчю заснування Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького. – Випуск 11. – Д.: АРТ-ПРЕС, 2009. – С. 553-558.
5. Караманов О. В. Роль музейної педагогіки у процесі соціалізації особистості / Вісник Львівського університету. Серія педагогічна. – 2007. – Вип. 22. – С. 58-64.
6. Лаврова Е. Ю. Эстетическое воспитание учащихся в системе взаимодействия «школа – художественный музей». – М.: Принт-Плюс, 2007. – 141 с.
7. Столяров Б. А., Бойко А. Г. Концепция педагогического взаимодействия художественного музея и системы образования. Художественный музей в образовательном процессе. – СПб.: Специальная Литература, 1989.
8. Столяров Б. Детский сад и музей: проблемы и перспективы взаимодействия в культурном пространстве. – режим доступу: <http://www.obrazpress.ru/index>.
9. Юхневич М. Ю. Я поведу тебя в музей: Учебное пособие по музейной педагогике. – М., 2001. – 224 с.

БІБЛІОТЕЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО

Нагорна Г. М. (м. Запоріжжя)

Відділ краєзнавства: сторінки історії і сучасність

Досвід та сучасні напрямки краєзнавчої роботи Запорізької обласної універсальної наукової бібліотеки ім. О. М. Горького

*Хто зберіг любов до краю
І не зрікся роду,
Тільки той віддав всю душу,
Все що зміг народу.
О. Олесь*

Історія людства всіх країн і народів свідчить про те, що міцність кожної нації ґрунтується на патріотизмі, духовності, на любові народу до власної історії і культури.

Збереження і пропаганда історичної та культурної спадщини краю – одна з найважливіших функцій головної регіональної бібліотеки. Бібліотечне краєзнавство – один з напрямків краєзнавства, який співпрацює з іншими напрямками – історичним, географічним, літературним тощо.

Однією з причин виникнення писемності, а пізніше і бібліотек було бажання людей зберегти для нащадків історію свого роду, здобуті знання про навколишній світ, важливі для них події, звичаї, обряди. Про це свідчать наскельні малюнки первісних людей, тексти на глиняних табличках, на бересті, а пізніше – в книгах – одному з найвидатніших досягнень людства. З появою книг з'являються і бібліотеки, в яких друковані видання з історії краю займають особливе місце.

Бібліотечне краєзнавство в нашому краї має давні традиції. Бібліотеки навчальних закладів, науково-просвітницьких товариств та приватних осіб завжди, поруч із навчальною, науковою, художньою, церковною літературою, збирали та зберігали хроніки місцевих подій, статистичні матеріали.

Одне з перших приміщень бібліотеки

Бібліотека на вул. Лепіка

Продовжила цю традицію і наша бібліотека, створена у 1904 р. Краєзнавча робота проводилась в ній від часу її заснування, тоді ще на рівні збирання місцевих матеріалів.

В 20-ті роки в Україні виникає масовий краєзнавчий рух. В містах і селах виникають краєзнавчі гуртки, товариства, осередки, а в Запоріжжі в цей час розпочинається будівництво Дніпрогесу, Запорізького індустріального комплексу. На зустріч з його будівельниками приїздять відомі письменники як Радянського Союзу, так із-за кордону, (ці зустрічі часто відбувалися в Центральній міській робітничій бібліотеці (нині – КЗ «ЗОУНБ імені О. М. Горького» ЗОР). В результаті з'являється багато літератури, на сторінках якої висвітлюються ці події і бібліотека стає осередком її пропаганди.

30-ті роки – час згортання українізації та посилення репресій. Засуджувалося прагнення людей цінувати рідний край, рідний дім, згодом розпочалися масові репресії в середовищі дослідників рідного краю. Звинувачені в українському буржуазному націоналізмі, ідеалізації патріархальщини і старовини, у зв'язках з міфічними контрреволюційними організаціями, найактивніші діячі краєзнавчого руху стали жертвами терору. Було скалічено тисячі життів людей, єдиною «провиною» яких була щира любов до рідного краю, міста чи села, де вони народилися. Серед них – Дмитро Іванович Яворницький, який у 1927-1932 рр. керував Дніпрогесівською археологічною експедицією Наркомосу УРСР у зоні затоплення; археолог Феодосій Тимофійович Камінський, який працював у тій самій комісії; поет, художник, археолог, геолог, краєзнавець, директор музею історії Дніпробуду Микола Григорович Філянський та багато інших прекрасних людей.

Під час Великої Вітчизняної війни, тимчасової фашистської окупації, фонди бібліотек області фактично перестали існувати: вони були знищені чи пограбовані, вивезені.

У повоєнні роки всі зусилля були спрямовані, в першу чергу, на відновлення фондів бібліотек, у тому числі і краєзнавчих. Працівники ЗОУНБ уже 16 жовтня 1943 р., в перші ж дні після визволення м. Запоріжжя, приступили до відродження закладу. Вони йшли від будинку до будинку з проханням подарувати для бібліотеки книги. Чотири тисячі книг, зібраних серед населення та добутих у руїнах будинків, – ось той скромний фонд, з яким бібліотека відновила свою роботу. Скільки з них було краєзнавчих – сказати важко, але вважаємо, що вони були.

Цінні краєзнавчі видання бібліотека отримала від бібліотек Росії, – від обласних – Одеської, Херсонської, Томського університету. Певна частина літератури була придбана через букіністичні магазини.

Приміщення Запорізької обласної бібліотеки на вул. Лобановського

І тільки у 50-ті роки минулого століття бібліотечне краєзнавство почало відроджуватися по-справжньому. Імпульсом його розвитку стало створення фундаментального 26-ти томного видання «Історія міст і сіл Української РСР», у тому числі і Запорізької області. Це викликало інтерес і привернуло велику увагу до вивчення місцевої історії, до пошукової, науково-дослідницької краєзнавчої діяльності значною кількістю професіоналів і любителів.

У зв'язку з цим поставала грандіозна робота, котра полягала у створенні бази документальних джерел, літератури, різноманітних друкованих матеріалів про населені пункти і забезпечення авторів нарисів бібліографічною інформацією. Усе це дало позитивні результати для розвитку бібліотечного краєзнавства в області. Активну участь у підготовці видання взяли співробітники ЗОУНБ С. Я. Вільчек, Л. І. Удовиченко, В. І. Жук, за що були відзначені Грамотами Міністерства культури УРСР і облвиконкому.

Працівники довідково-бібліографічного відділу, 1982 р.

На початку 80-х років виникла потреба ще більше розширювати і поглиблювати краєзнавчу діяльність в області. З метою налагодження цілеспрямованої систематичної роботи у цьому напрямку керівництво Бібліотеки у 1979 р. створило при відділі довідково-бібліографічної роботи сектор краєзнавчої літератури. Штат сектору на той час складався з двох бібліографів. Очолила його на короткий термін Л. І. Удовиченко.

Із створенням структурного підрозділу краєзнавча робота значно активізувалася. Якщо до цього вона проводилася силами різних відділів Бібліотеки (формування фонду, організація книжкових виставок, масова робота), то тепер ця робота планувалася і координувалася.

У 2002 р. створено самостійний відділ краєзнавчої літератури. Відтоді минуло 15 років і можна провести аналіз зробленого, підвести підсумки, накреслити шляхи подальшого розвитку.

Основа основ роботи кожного відділу обслуговування – його фонд. Найбільш значна його частина зберігається в підсобному фонді відділу. Він є унікальним за своєю сутністю. Це документи, безпосередньо пов'язані змістом із Запоріжжям (незалежно від тиражу, мови, місця видання, політичної чи ідейної спрямованості). Маючи історичну, культурну та джерелознавчу спрямованість, вони ніколи морально не застарівають, а тому підлягають постійному зберіганню.

Ми можемо пишатися тим, що незважаючи на всі трагічні події ХХ століття нашої книгозбірні вдалося сформувати достатньо *повноцінний фонд краєзнавчої літератури*, почасти вже і раритетний.

Це: «Памятная книжка Таврической губернии» (1889) під редакцією К. А. Вернера, книга В. Е. Постнікова «Южно-русское крестьянское хозяйство» (1891), «Опыт статистического описания Новороссийского края» А. Скальковського та багато інших.

У нашому регіоні свого часу досліджувалося місце розташування майбутньої греблі Дніпрогесу, заводів Запорізького промислового комплексу, пізніше – Каховського водосховища. І наявність у фонді таких видань як «Материалы к проекту И. Г. Александрова» (1925), Александров И. «Днепрострой: проект» (1929), Соколов Д. В. «Геологическое строение Александровского уезда Екатеринославской губернии по буровым материалам и условия его артезианского водоснабжения (1929)» тощо, є безумовно, надбанням Бібліотеки.

Гордістю відділу є рідкісні книги з історії Запорізького козацтва, будівництва Дніпрогесу, про розвиток літературного руху на Запоріжжі, його історію та сьогодення, які збиралися Бібліотекою по «крихтах».

Крім постійних джерел комплектування, в Бібліотеці практикується ксерокопіювання цінних і рідкісних видань.

Саме тут зосереджено більшість літературних дарунків авторів з автографами та ширими словами вдячності працівникам відділу. 2002 року у видавництві «Хортиця» не без нашої безпосередньої участі, на що є посилання у виданні, вийшла фундаментальна праця «Письменники Запорізького краю», кожний нарис якої завершується бібліографічним списком творів автора та літератури про його життя та діяльність. Базою для них слугував Краєзнавчий каталог Бібліотеки.

І сьогодні саме в нашій Бібліотеці відбуваються *презентації книг запорізьких літераторів*, засідання членів обласного літературного об'єднання імені М. Гайдабури.

Важливим джерелом поповнення фонду краєзнавчої літератури став *обов'язковий примірник документів*. В останні роки виробники друкованої продукції області все відповідальніше ставляться до виконання Закону України «Про обов'язковий примірник документів» і зараз щорічно до Бібліотеки в середньому надходить близько 500 примірників видань.

Про зростаючий авторитет відділу у середовищі знавців історії краю свідчать факти передачі до бібліотеки ними чи їх родинами на довічне зберігання рукописів. Серед таких неопублікованих документів особливе місце займають рукописи В. Г. Фоменка та Л. І. Адельберга. Враховуючи підвищений попит користувачів до цих незвичайних документів, Запорізьке видавництво «Тандем-У» за сприяння обласного благодійного фонду «Натхнення» підтримало ініціативу бібліотеки, і у 2005 році побачила світ книга Л. І. Адельберга «Мосты Запорожья», а в 2006 році надрукована книга В. Г. Фоменка «Днепровская линия крепостей». Отже, зі своїми читачами означені ці видання вперше зустрілися відповідно через 25 і 38 років.

У структурі фонду 21,7% складають періодичні видання: обласні, міські, районні газети, часописи підприємств, вузів, журнали різної тематики. Всього понад 100 назв. Зберігаються вони у підсобному фонді протягом 3-х років, а потім передаються до основного книгосховища.

Обслуговування читачів з краєзнавчої тематики здійснюється, в основному, у відділі краєзнавства, де знаходиться довідковий апарат, довідкові фонди. Провідна роль у багатоаспектному розкритті змісту краєзнавчого фонду належить краєзнавчому каталогові. До речі, він створювався в ЗОУНБ як зведений, що відображає всі виявлені матеріали про край незалежно від виду друку та місця їх зберігання.

У його створенні брали активну участь і колишні (нині покійні) місцеві краєзнавці В. Г. Фоменко, О. К. Жигалов, Б. Ф. Пешанов, використовуючи власні багаті архіви.

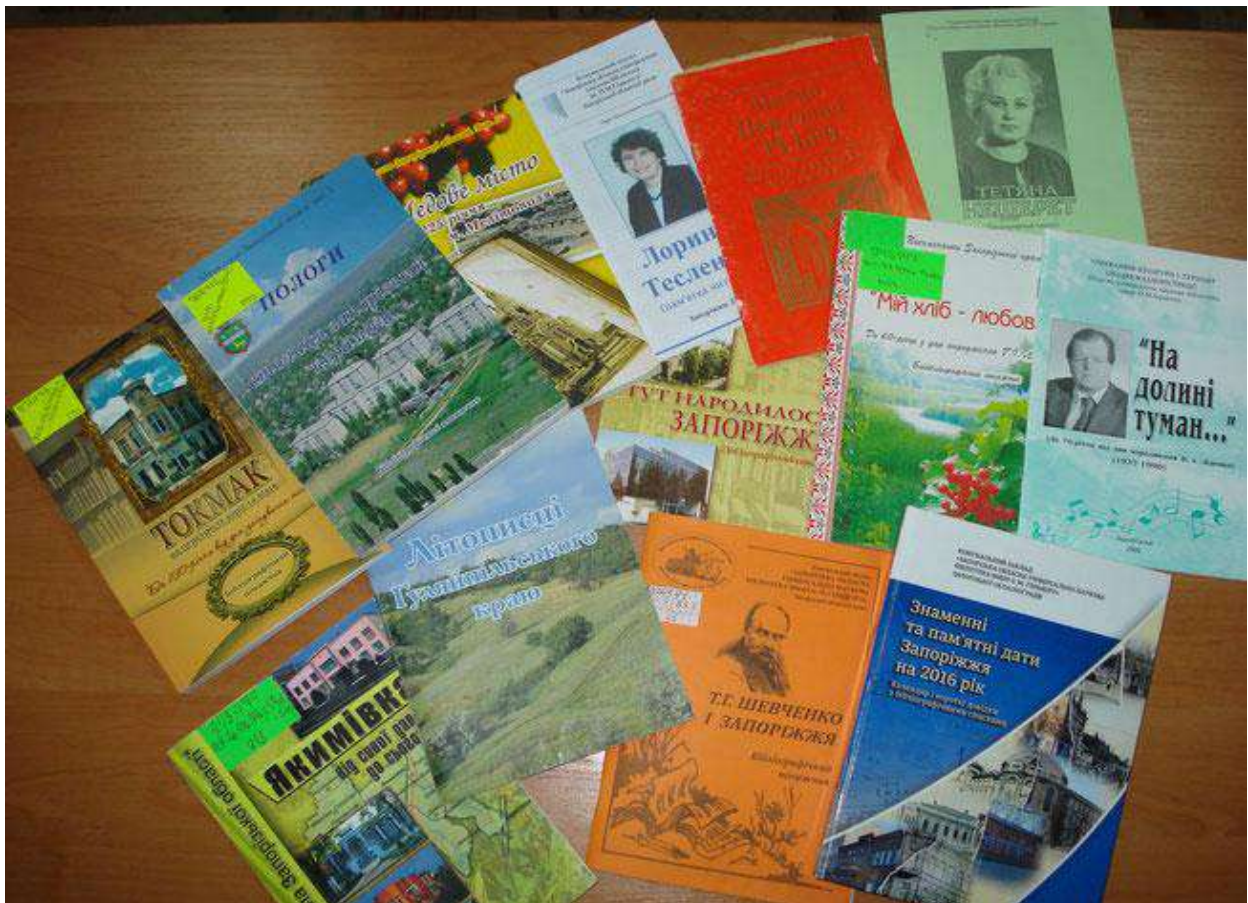
Зведений краєзнавчий каталог (існує з 1948 р.) зараз ведеться у 2-х варіантах – традиційний (292 тисячі карток) і електронний (7 тис. записів), електронна база даних – 13 тис. Сюди також включена інформація про краєзнавчу літературу, яка знаходиться у великих бібліотеках країни з конкретними помітками.

Полегшують пошук джерел складові довідково-бібліографічного апарату: каталог місцевих видань, топографічний, алфавітний, картотеки «Знаменні та пам'ятні дати Запоріжжя». Частина видань представлена на сайті бібліотеки. Створено банк найбільш актуальних і часто запитуваних виконаних довідок.

Пріоритетним напрямком краєзнавчої діяльності ЗОУНБ є популяризація знань про край, його історію і сьогодення. З цією метою використовується цілий комплекс форм і методів роботи. У центрі уваги відділу – бібліотечно-інформаційне обслуговування користувачів. Щороку до нас звертається в середньому 1700 читачів, яким видається понад 35 тис. примірників видань при загальній відвідуваності 7 тис. Варто враховувати специфіку краєзнавчої літератури та особливості обслуговування користувачів, які звертаються до неї.

Однією з форм пропаганди краєзнавчої літератури є підготовка і видання бібліографічних посібників. Характер і тематика видань визначаються потребою суспільства та територіальної громади на тому чи іншому етапі розвитку країни і регіону. При підготовці окремих посібників консультантами виступають науковці, історики, працівники музеїв, письменники, представники місцевих органів влади.

Бібліографічні покажчики серії «Дослідники рідного краю» видаються у співпраці з працівниками обласного краєзнавчого музею, краєзнавцями, покажчики серії «Письменники Запорізького краю» – з місцевою організацією Національної Спілки письменників України. Розпочався випуск бібліографічних покажчиків серії «Герої України – наші земляки». Вже надруковані списки, присвячені В. Сацькому, В. Богуслаєву, Ф. Муравченку.

Вже 25 років Україна є незалежною і суверенною державою. Стали доступними нові джерела інформації, які зберігалися у архівах, з'явилися нові погляди на події, що відбувалися в історії нашої країни, тому виникла необхідність перевидання енциклопедичного довідника «Історія міст і сіл України».

Наша бібліотека розпочала підготовку до цього видання, 2008 року започаткувавши серію бібліографічних покажчиків «Міста і села Запорізької області».

Вже підготовлено і видано бібліографічні покажчики:

- «Якимівка: від сивої давнини до сьогодення»;
- «Медове місто: до 225-річчя м. Мелітополя»;
- «Вільнянськ: до 170-річчя від дня заснування міста»;
- «Кам'янка-Дніпровська: до 225-річчя від дня заснування»;
- «Чернігівці – 230»;
- «Пологи – столиця запорізької кераміки: до 125-річчя від дня заснування міста»;
- «Токмак на перехресті доріг та віків».

Та найбільшою популярністю у читачів користується календар «Знаменні та пам'ятні дати Запоріжжя на ... рік». Видання 2010-2013 рр. стали переможцями регіонального конкурсу у номінації «Краще бібліографічне видання» публічних бібліотек Півдня України. У його підготовці приймають участь працівники інших відділів бібліотеки, бібліотекарі районних бібліотек, працівники музеїв, науковці, краєзнавці, що надає виданню ще більшу цінність.

Яскравим свідченням популярності відділу краєзнавства є наша участь (на замовлення організаторів) у загальноміських і загальнообласних заходах. Безумовно, така публічна демонстрація різнопланової краєзнавчої колекції, можливостей головної книгозбірні, культурного і інтелектуального надбання краю, сприяє зростанню іміджу ЗОУНБ в цілому і краєзнавчого відділу зокрема.

Активно репрезентуємо відділ і серед колег на загальноукраїнському рівні. Зокрема, наші працівники були учасниками Всеукраїнських науково-практичних конференцій: «Бібліотечне краєзнавство у культурному просторі України» (м. Київ, 2015); «Рекомендаційна бібліографія в столітті знань» (м. Одеса, 2015); «Історичні витоки козацького роду в Україні» (м. Вінниця, 2004 р.); «Краєзнавча робота: новітні технології» (м. Харків, 2005) та ін.

Характерна особливість нашого відділу – сталі міцні зв'язки із переважною більшістю регіональних ЗМІ. Журналісти газет, радіомовлення, телебачення звертаються до нас за інформацією, на їх замовлення добирається література для підготовки різноманітних проєктів, авторських програм: «Город Z» (ТРК «Алекс»), «Мій рідний край», «Контекст», «Люди и судьбы» (ТРК «Запоріжжя») та ін.

Серед наочних форм популяризації краєзнавчої літератури значне місце займають книжкові виставки. Про них читачі інформуються по обласному радіомовленню або ж в телевізійній обласній хроніці.

Для більш повного розкриття тем активно долучаємося до друкованої продукції та предметів з приватних колекцій наших користувачів. Так, при підготовці предметно-документальної виставки «Шлях до зірок», присвяченої нашим землякам, льотчикам-космонавтам Г. Нелюбову, П. Колодіну, О. Скрипочці, були використані документи та речі з особистих архівів науковців О. Варяника та О. Лютого. Виставка мала великий успіх користувачів бібліотеки, школярі з багатьох шкіл міста приходили на екскурсії.

Не меншою популярністю користувалася і виставка «Запоріжжя у стилі ретро» підготовлена разом з працівником читального залу суспільно-політичної літератури Т. Черних.

Великим успіхом користувалася і виставка «Дворяни Попови на Запорізькій землі» підготовлена разом із співробітниками історико-архітектурного музею-заповідника «Садиба Попова», особливо із сьогодишнього директора музею В. Стойчева.

Останнім часом у Виставковій залі експонуються великі виставки, у підготовці яких беруть участь декілька відділів Бібліотеки. Звісно ж, завжди там представляємо і краєзнавчу літературу. Так нещодавно були підготовлені виставки «Запоріжжя туристичне», «Запоріжжя православне», «Книги, подаровані відділу краєзнавства».

Серед масових заходів особливою популярністю користуються презентації книг місцевих авторів (К. Сушка, П. Ребра, В. Супруненко, Г. Лютого, О. Виженка, та багато ін.). В них беруть участь представники місцевих органів влади, науковці, керівники установ культури. Варто зазначити, що автори взагалі із задоволенням проводять у нас презентації своїх книг, будучи впевненими у їх змістовності, якості, ефективності.

Співпрацює відділ і з науковими установами. Нам приємно, що саме у нас у жовтні 2002 р. відбулися Перші Новицькі краєзнавчі читання, присвячені відомому краєзнавцю Я. П. Новицькому. Багато років замовчувалося його життя, його праці. У читаннях взяли участь науковці ЗДУ, обласного краєзнавчого музею, облдержархіву. До співпраці були запрошені ми і при підготовці фундаментального видання ЗНУ «Славетні запорожці». Співробітники краєзнавчого відділу брали участь у написанні статей до «Енциклопедії сучасної України».

Характерною рисою сьогодення є повернення до минулого, вивчення своїх коренів. Люди хочуть знати хто вони і звідки. Вчені, краєзнавці, приватні особи звертаються до нас з метою виявлення матеріалів з історії населених пунктів, вулиць, окремих будівель. При відділі працює **генеалогічний клуб «Родовід»**, учасники якого збираються один раз на два місяці для того, щоб поділитися своїми знахідками, планами на майбутнє.

Обласною науково-практичною конференцією з питань історії бібліотечної справи на Запоріжжі (2001) розпочато новий етап бібліотечного краєзнавства. Цю тему продовжили

вже традиційні краєзнавчі читання, які з 2002 р. щорічно проводяться на базі кращих бібліотек області. Матеріали цих заходів узагальнені у збірниках «Історія бібліотечної справи на Запоріжжі».

Таким чином, сьогоднішні дослідники історії бібліотечної справи на Запоріжжі продовжили роботу, розпочату колишнім директором ЗОУНБ А. І. Бальцером. Він підготував видання книги «На службі народові: нарис з історії Запорізької обласної універсальної наукової бібліотеки імені О. М. Горького: 1905-1999 (Запоріжжя: Поліграф, 2002. – 81 с.). Значення цього нарису для нинішнього і майбутніх поколінь бібліотекарів ЗОУНБ неоціненне, бо то біографія не тільки Бібліотеки, а й її працівників. Гідним продовжувачем справи А. І. Бальцера стала і директор бібліотеки І. П. Степаненко. Вона є автором чотирьох збірок нарисів та фотодокументів, присвячених історії ЗОУНБ, під назвою «Бібліотека, роки, люди, долі». Мета проекту – висвітлення етапів історичного розвитку головної книгозбірні краю та ролі особистостей у її зародженні.

Ми розуміємо, що новий час ставить перед нами нові завдання. Користувачі чекають від нас нових послуг, нових можливостей для себе. Процес інформатизації, який охопив всі сфери життєдіяльності людини, потягнув за собою зміну основних цілей, функцій і принципів життєдіяльності бібліотек. Електронні технології впливають на бібліографічні процеси, які інтенсивно змінюються під їх дією. Перш за все, це знаходить своє відображення на зміні складу якості, доступності краєзнавчих бібліографічних ресурсів. На сучасному етапі в бібліотеці створюється електронна краєзнавча база даних, регіональний інформаційний портал, на якому розміщується інформація краєзнавчого характеру, присвячена визначним історичним подіям регіону, суспільно – політичному та культурному життю, знаменним та пам'ятним датам.

Книжковий фонд відділу вже внесено до «Електронного каталогу бібліотеки». Це робить його не тільки частиною національного репертуару, а також світової культури.

На сайті бібліотеки виставлені деякі повнотекстові рідкісні видання відділу:

- Россия. Полное географическое описание нашего Отечества. Т. 14 (1910);
- Макаревский Ф. Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии: Церкви и приходы прошедшего XVIII столетия (1880) (репринт. видання);
- рідкісні видання з історії будівництва Дніпрогесу;
- Отчеты Александровского городского общественного управления та ін..

Виконуємо ми і віртуальні довідки. Читач, не завітавши до бібліотеки, може отримати відомості про наявність в Бібліотеці тієї чи іншої літератури.

Ми не зупинимося на досягнутому, ми йтимемо вперед – у пошуках цікавих практичних знахідок. Своєрідним заповітом для нас є слова відомого українського краєзнавця П. Т. Тронька: «Сучасного краєзнавець уявляю унікальним енциклопедистом, у якого завжди є вичерпні відповіді на всі питання з історії рідного краю. Це людина з високою ерудицією, глибокою духовністю і шляхетною інтелігентністю, з бездоганним знанням мови, традицій історії та культури власного народу, з непоборною вірою у незалежність і соборність суверенної української держави».

ЕКОЛОГІЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО

Шелегеда В. І. (м. Запоріжжя)

Екологічне краєзнавство – новий напрямок краєзнавства в системі позашкільної освіти

Історичний ракурс, шляхи та перспективи розвитку екологічного краєзнавства в Запорізькій області

Зародження нового напряму краєзнавства – «екологічного» – в системі позашкільної освіти Запорізької області відбулося на початку 80-х років 20 століття і тісно пов'язано з історією Запорізького обласного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді.

15 квітня 1983р. на Запорізькій обласній станції юних туристів (стара назва центру) відкриваються два перші в області еколого-краєзнавчі гуртки під керівництвом випускника біофаку Дніпропетровського держуніверситету Анатолія Льовіна.

В той час екологія, як нова біологічна наука «Про взаємодію живих організмів та їх угруповань між собою і з навколишнім середовищем», тільки розпочала свій розвиток на теренах СРСР, а популярність серед населення здобула у зв'язку з громадським рухом за охорону природи [9].

Льовін А. С., 1984 р.

Форми і методи туристсько-краєзнавчої роботи гурток використовував традиційні: походи, лекції і екскурсії в природі, польові практикуми і експедиції. Але їх тематичне наповнення було новим – екологічним.

Провідною проблемою пошуково-дослідної роботи гуртка стало «Вивчення впливу відпочиваючих на заплавні ліси о.Хортиця і узбережжя р. Дніпро».

Ось деякі еколого-краєзнавчі теми, які розроблялися гуртківцями у середині 80-х років:

- «Вплив рекреації на норну діяльність лисиць»;
 - «Вплив стежкової мережі на рослинний покрив плавневих лісів»;
 - «Щільність дупло-гніздових птахів в місцях рекреації»;
- «Відстань полохання водно-болотних птахів рекреантами» та інші [9].

У 1988 році до А. Льовіна приєдналися Олександр Жаков (випускник ЗДІА) і Віталій Шелегеда (ХДУ), в центрі сформувалася команда однодумців з трьох педагогів і шести еколого-краєзнавчих гуртків. Районом проведення досліджень визначається о. Хортиця, провідна тема досліджень трохи змінюється: «Вивчення різноманіття тваринного і рослинного світу Хортиці, вплив рекреації на стан природних комплексів острова».

Свої наукові нароби учні еколого-краєзнавчих гуртків представляють на Міжнародних і Всесоюзних форумах і конференціях, де постійно стають переможцями.

Ось деякі теми дослідницько-пошукових робіт 1988-1993 років:

- «Очищення внутрішніх проток плавнів о. Хортиця від топляка, соціологічні опитування рибалок-підлідників та облік виловленої ними риби» (Виставка ВДНХ СРСР, м. Москва, бронзова медаль);

- «Стан штучних лісів північної частини о. Хортиця» (Всесоюзна науково-практична конференція учнів «Юність, наука, культура» (м. Обнінськ, Росія),
- «Структура і сучасний стан фітоценозів Чилима дніпровського в плавнях о.Хортиця» (Міжнародний конкурс наукових робіт учнівської молоді «Вода на Землі» (м. Москва, Росія);
- «Вплив промислових стоків на безхребетну гідробіоту русла Дніпра в районі м. Запоріжжя» (Всесоюзний форум юних екологів, м. Москва);
- «Динаміка рослинних угруповань порушених ландшафтів о.Хортиця» (Всесоюзна туристсько-краєзнавча експедиція «Моя Батьківщина – СРСР») та інші.

Жаков О. В., 1991 р.

Шелегеда В. І., 1991 р.

У цей же період еколого-краєзнавчими гуртками започатковується **програма «Екологічний практикум»** – навчальна практика гуртківців в польових біостаціонарах Харківського і Дніпропетровського університетів, виступи на студентських конференціях з доповідями:

- «Рудеральна рослинність заплавної частини острова і динаміка її чисельності залежно від ступеня рекреаційного навантаження»;
- «Динаміка заростання вогнищ в різних біогеоценозах Хортиці»;
- «Вплив засміченості на різноманіття флори рослинних угруповань о. Хортиця»;
- «Пірогенні сукцесії степових ділянок о. Хортиця»;
- «Добова активність і конкурентні відносини між окремими видами водно-болотної авіфауни плавнів о. Хортиця» і так далі [15].

У 1991р. на базі гуртківців і випускників еколого-краєзнавчих гуртків ОСЮтур створюється Запорізький дитячо-юнацький екологічний клуб – одна з перших громадських екологічних організацій Запорізької області (голова клубу Льовін А. С.). Члени клубу беруть участь у міжнародній молдавсько-українсько-румунській екологічній експедиції «Дністер» з підготовки рекомендацій по створенню біосферного заповідника «Дністровські плавні», розробляють проект «Лукомор'є» по створенню Національного природного парку на острові Хортиця, який на першій радянсько-американській конференції громадських екологічних організацій в Москві визнається одним з найперспективніших.

У 1992-1993 роки проходять під девізом Аппалачського Гірського клубу (США), з яким підписана домовленість про обмін делегаціями. Учні і педагоги еколого-краєзнавчих гуртків Центру, члени Запорізького дитячо-юнацького екоклубу, здійснюють візит в США, де знайомляться з досвідом неформальної екологічної освіти і громадського природоохоронного руху цієї країни. В цей же 1993 рік екоклуб за підтримки Центру проводить на о. Хортиця Міжнародну польову конференцію-зліт з питань екологічної освіти і виховання молоді, на яку приїжджають педагоги і юні екологи з Прибалтики, Росії, центральних, західних і східних районів України. За підсумками роботи конференції

її учасники виходять з ініціативою до органів місцевої влади про необхідність створення на базі Центру профільного відділу «Екологічне краєзнавство і туризм».

Наприкінці 1993 року на базі центру відкривається профільний відділ «Екологічне краєзнавство і туризм» (зав. відділом Шелегеда В. І., співробітники Жаков О. В., Шелегеда О. Р.), діяльність якого спрямована на об'єднання учнів і педагогів-екологів області навколо проблем вивчення і збереження природної спадщини рідного краю.

У 1994 році відділом ініціюється створення громадського об'єднання педагогів «Асоціація «Екологічна освіта», в основу діяльності якої пропонується нова педагогічна технологія – «екологічний проект», а головним принципом пошукової роботи: концентрування зусиль педагогічної і учнівської громадськості навколо вирішення актуальних національних і місцевих проблем збереження біологічного і ландшафтного різноманіття. Засновниками асоціації стали учні, педагоги і випускники центру і навчальних закладів області: Шелегеда В. І., Жаков О. В., Льовін А. С., Шелегеда О. Р., Гуріна Н. Г., Корзун С. А., Гаврюшина Л. В., Колиганова Н. А., Донченко С. М., Рожковський С. П., Хілько Л. Ф., Лебедева Н. А., Святенко О. М., Самарська С. В., Чорноморець В. С., Васильєва Т. М., Мішкіна Р. Б. та інші.

Перший комплексний еколого-краєзнавчий проект «Три щогли» (1994-1996 рр.) – відновлення порушених природних ландшафтів о.Хортиця, став початком системної роботи по узгодженню теорії і практики охорони природи, реалізації комплексних екологічних проектів з дітьми. Проект мав значний резонанс в Запорізькому регіоні, сприяв підвищенню інтересу державних і громадських організацій до проблем вивчення і збереження біологічного і ландшафтного різноманіття, екологічної освіти і виховання підростаючого покоління.

Активну участь в реалізації проекту, у сприянні подальшому розвитку екологічного краєзнавства нашого регіону взяли:

- наукові співробітники заповідника «Хортиця» Святенко О. М., Фурманова Ю. Г., Петрова І. О., Лазько В. Г., Петроченко В. І.;
- інспектор Держуправління з питань екології у Запорізькій області Карасьов О. М.;
- співробітники управління з питань екології Запорізької міськради Ткалич О. М., Бройде І. Л., Дубіль Н. В.;
- начальник Управління освіти і науки Тетерятник Б. Г.;
- начальник Управління екології і природних ресурсів в Запорізькій області Добровольський А. В. та інші [2; 3].

В рамках проекту асоціація «Екологічна освіта» та відділ «Екологічне краєзнавство» започатковують журнал «Vita – Життя», який на наступні 13 років, до 2007 року, стає головним інформаційним вісником для учнівської і педагогічної громадськості Запорожжя з питань екологічного краєзнавства і туризму.

Делегація екоклубу в США (м. Бостон, 1993)

Педагоги і випускники центру і навчальних закладів області – засновники АсЕКО (1995 р.)

Зліт-форум екологів-краєзнавців (о. Хортиця, 1994 р.)

Паралельно з реалізацією проекту «Три щогли» відділом започатковуються і реалізуються довготривалі еколого-краєзнавчі проекти і програми для учнівської молоді «Позеленення нашого Я», польовий зліт-форум екологів-краєзнавців «Екологічне краєзнавство – крок у 21 століття», польова школа-експедиція «Заповідна Хортиця» (з 1998 року – «Заповідне Запорожжя»), «Природна спадщина» (екотури в унікальні природні куточки рідного краю і України), «Кращий юний еколог-краєзнавець року» тощо.

У 1994-1996 рр. в Україні публікується нове видання «Червоної книги України», на сторінках якої інформація про стан рідкісних видів рослин і тварин у Запорізькій області майже відсутня. Це спонукає відділ «Екологічне краєзнавство і туризм» до розробки обласної довготривалої пошукової еколого-краєзнавчої програми «Червона книга Запоріжжя» [4].

Проміжним етапом програми стає проект «Первоцвіти Запоріжжя» (1998-2001 рр.), до реалізації якого залучилися більше 40 учнівських екооб'єднань з різних куточків області під керівництвом педагогів Сайгак О. П., Гуріна Н. Г., Корзун С. А., Петроченко В. І. (м. Запоріжжя), Беляєв А. С., Решетов С. О. (Василівський р-н), Бадіон О. П., Стародубцева В. В., Хлепитько В., Сапальова Л., Корякова О. А., Самойленко С. (Чернігівський), Василега Н. П. (Запорізький), Волчанова С. В., Івко С. О. (м. Токмак), Застрожніков В. Л., Боярчук В. В. (Гуляйпільський), Мусіхіна Г. П. (Веселівський), Зеленська В. В. (Розівський), Зинухова Н. М. (К-Дніпровський), Іващенко Є. П. (Мелітопольський), Тимченко Л. М. (м. Бердянськ), Єрмолова Г. Г., Дородня Н. М. (Вільнянський) та інші.

Підсумком роботи стає науково-популярне видання «Експедиція Первоцвіти Запоріжжя» (автори Шелегеда В. І., Шелегеда О. Р., 2001), в якому зібрана і систематизована унікальна наукова і природоохоронна інформація про поширення і сучасний стан 10 видів рідкісних ранньоквітучих рослин Запорізького краю, занесених до Червоної книги України [7].

У 2000 році Державне управління екології і природних ресурсів у Запорізькій області затвердило список рідкісних і зникаючих рослин Запорізької області, який нараховував 139 видів і сприяв розширенню завдань експедиції.

У наступні роки (2002-2006) до пошукової програми «Червона книга Запоріжжя. Рослинний світ» приєдналися нові краєзнавці-дослідники і нові учнівські еколого-

краєзнавчі об'єднання області: керівники Доценко А. В., Смотрицька І. Г., Черьомухіна А. О., Галуза Т. С. (м. Запоріжжя), Безкаравайна Є. В. (К-Дніпровський р-н), Непайда С. М. (Гуляйпільський), Качан А. В., Кравець Г. В. (Новомиколаївський), Черних М. А. (м. Мелітополь), Похилько П. М., Солоха С. О., Солоха А. В. (Чернігівський), Стаднікова Л. А., Шевченко О. В. (Василівський), Івченко Н. Д. (Михайлівський), Черемісін В. М. (м. Бердянськ) та інші. У 2008 році за підсумками пошукової роботи був підготовлений кольоровий атлас-довідник «Рідкісні і зникаючі рослини Запорізької області» (автори Шелегеда В. І., Шелегеда О. Р.), до якого була включена наукова інформація про поширення і сучасний стан 79 рідкісних видів судинних рослин, знайдених і досліджених на території Запорізької області [12].

Обласна краєзнавча конференція «Червона книга Запоріжжя» (ОСЮТур, 1996 р.)

У 1995 році в Софії Конференцією міністрів охорони навколишнього середовища 55 європейських країн була схвалена Всеєвропейська стратегія збереження біологічного і ландшафтного різноманіття, яка передбачала в період 1996-1999 рр. розробити програму створення Всеєвропейської екологічної мережі або «ECONET», та її подальшу реалізацію протягом наступних 20 років. Таким чином, акцент у природоохоронній справі зміщувався на збереження значних за площею природних територій або екологічних ядер, з'єднаних між собою екологічними коридорами. Основою еконету розглядалися, перш за все, природно-заповідні території. У 1997 році Міністерство Екології України представило на розгляд громадськості і Верховній Раді України проект «Національної стратегії збереження біологічного і ландшафтного різноманіття та створення національного еконету» [5; 11].

У 1998 році відділ «Екологічне краєзнавство» Центру туризму за підтримки АсЕкО й Управління екології та природних ресурсів у Запорізькій області започатковує довготривалу програму «Заповідне Запоріжжя», спрямовану на вивчення існуючих заповідних територій, а також на пошук і дослідження територій, перспективних до

включення у природно-заповідний фонд Запорізької області, в майбутній національний еконет.

Підсумком тільки першого року реалізації проекту стає виявлення і опис природного комплексу в долині р. Велика Білозерка площею близько 400 га з унікальною популяцією рідкісного виду рослин – цимбохазми дніпровської загальною чисельністю біля 100 тисяч особин, підготовка наукового обґрунтування по створенню заказника загальнодержавного значення «Великобілозерський» (Кам'яно-Дніпровський район), видання збірки дослідницьких робіт юних екологів-краєзнавців «Заповідне Запоріжжя» [1].

У 1999 році відділ «Екологічне краєзнавство» разом з АсЕкО, ЗНУ і Національним екологічним центром України реалізує проект «Дніпровська Лука» з вивчення природних комплексів берегової смуги Дніпра і підготовки наукового обґрунтування зі створення Національного природного парку на території Запорізької області площею більше 30 тис. га (кер. проекту Шелегеда В. І., учасники Шелегеда О. Р., Жаков О. В., Вілінов Ю. І., Корзун С. А., Прудкий В. І., Васильєва Т. М., Єрмолова Г. Г., Решетов С. О., Лебедева Н. А., учні еколого-краєзнавчих гуртків центру туризму). Проект був схвалений Міністерством екології України, але за пропозицією Держуправління екології і природних ресурсів у Запорізькій області поділений на етапи: I етап – створення Національного природного парку «Великий Луг» нижче о. Хортиця (2006) [6].

У 2000 році Верховною Радою України приймається закон «Про Загальнодержавну програму формування екологічної мережі України на 2000-2015 роки». Екологічний відділ активно включається у діяльність з реалізації цієї програми на регіональному рівні, програма «Заповідне Запоріжжя» змінює назву на проект «Зелена мережа Запоріжжя». За період 2000-2004 роки цей проект об'єднав більше 1000 осіб – учнів, студентів, педагогів шкіл і позашкільних закладів освіти, було обстежено в польових умовах більше 70 існуючих заказників і пам'яток природи, проведений науковий опис і підготовлені клопотання зі створення більше 10 нових природно-заповідних об'єктів, в тому числі: заказники «Крутосхили Каховського водосховища» (550 га, Василівський р-н), «Урочище Скелі» (65 га, Чернігівський р-н), «Водоспади Конки» (220 га, Пологівський), «Білі Глини» (600 га, Оріхівський), «Долина річки Нижня Хортиця» (1,5 тис. га, Запорізький р-н), регіональний ландшафтний парк «Муравський шлях» (1,5 тис. га, Токмацький р-н) та інші [11].

У 2001 році відділом за підтримки Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти створюється обласна творча група педагогів «Екологічне краєзнавство» (28 осіб), щорічно проводиться 3 навчальних семінари і конференція з питань екологічного краєзнавства і туризму, у складі делегації Запорізької області здійснюється навчальна поїздка в США для вивчення досвіду неформальної екологічної освіти (Шелегеда О. Р., Бадіон О. П., Гуріна Н. Г., Хілько Л. Ф., Прудкий В. І.). У 2003 році делегація педагогів-екологів обласної творчої групи «Екологічне краєзнавство» (Шелегеда В. І., Шелегеда О. Р., Жаков О. В., Бадіон О. П., Решетов С. О., Івко С. О., Гуріна Н. Г., Хілько Л. Ф., Васильєва Т. М., Прудкий В. І.) – учасники Національного семінару «Мир-Європа-Київ-2003» в рамках П'ятої всеєвропейської конференції міністрів охорони навколишнього середовища процесу «Навколишнє середовище для Європи» (Київ, 2003). Одне з ключових питань конференції – обговорення нової стратегії екологічної освіти «Освіта для сталого розвитку ООН» (Київ, 2003) [10].

У 2004 році відділ «Екологічне краєзнавство» виходить з ініціативою до Департаменту освіти і науки (дир. Ульянова О. І.) створити на базі відділу з урахуванням нової стратегії «Екологічної освіти для сталого розвитку» Природний центр нового типу «КЕП –

краєзнавство, екологія, подорожі», розширити напрямки роботи, збільшити кількість еколого-краєзнавчих гуртків у навчальних закладах області [8].

Учасники творчої групи педагогів і учнів «Екологічне краєзнавство», 2001 р.

Однак реагування Департаменту і нової адміністрації Центру (дир. Ревков О. В.) були повністю протилежні наданій пропозиції: восени 2005 року відділ «Екологічне краєзнавство» був реорганізований у краєзнавчий відділ (зав. відділом Жаков О. В., методист Петроченко В. І.), тобто, фактично, закритий.

За наступні 5 років (2004-2009) поступово закриваються всі попередні пошуково-дослідні і еколого-просвітні програми, переривається зв'язок з учнівськими екологічними об'єднаннями області, органами влади, профільними еколого-краєзнавчими установами і закладами освіти: у 2007-2008 рр. на обласний конкурс «Живі раритети Запоріжжя», започаткований краєзнавчим відділом, приходиться одна (!) творча робота-звіт. Екологічний напрямок краєзнавства продовжує своє існування по інерції, за рахунок активної діяльності педагогів і учнівської громадськості за межами Центру (додаток 1). У 2014 році на обласний тур Всеукраїнської експедиції «Моя Батьківщина – Україна», напрямок «Жива природа Запоріжжя», приходиться всього 7 творчих робіт-звітів, серед яких 5 – реферативного типу; у 2015 році і цей, останній, напрямок екологічного краєзнавства в центрі закривається.

Таким чином, у 2016 році, через 30 років після заснування в центрі нового напрямку краєзнавства – «Екологічного», ми повернулися до початкової точки: два керівники (Шелегеда В. І., Шелегеда О. Р.) і два гуртки «Екологічного краєзнавства», які зберігають і продовжують традиції еколого-краєзнавчого руху КЗ «Центр туризму» ЗОР на фоні відсутності, як такої, системи роботи з питань екологічного краєзнавства і туризму з учнівською молоддю в області.

За участю і підтримки співробітників НЗ «Хортиця» Охрименко С., Василенко С., Муленко М., Козодавова С. еколого-краєзнавчими гуртками КЗ «Центр туризму» ЗОР (кер. Шелегеда О. Р., Шелегеда В. І.) реалізується довготривала програма «Заповідна Хортиця», метою якої є інвентаризація рослинного і тваринного світу острова.

Проміжними етапами програми стали науково-популярні видання для учнівської молоді і широких верств населення: «Книга природи о.Хортиця. Знайомі незнайомці» (Шелегеда В. І., Шелегеда О. Р., 2013), присвячена трав'янистим рослинам острова і комахам, які пов'язані з ними трофічними зв'язками, «Змії о. Хортиця» (Шелегеда В. І., 2014), «Синиці і дятли о. Хортиця» (Шелегеда В. І., 2015), збірка учнівських пошуково-дослідних робіт «Природа о. Хортиця» (Шелегеда В. І., 2014, 2016) [13, 14, 15, 16, 17].

Підготовлені наукові описи і обґрунтування створення нових природно-заповідних об'єктів «Балка Таволжанська» (45 га, Вільнянський район) і «Балка Канцерівська» (90 га, Запорізький район).

Учасники наукової екологічної експедиції «Кам'яні Могили – 2012»

За підтримки адміністрації природного заповідника «Кам'яні Могили» (дир. Сиренко В. О.) проведені наукові експедиції з вивчення природних комплексів буферної зони заповідника, підготовлені обґрунтування з розширення його площі на 100 га (Розівський р-н). Обстежені ділянки узбережжя Азовського моря та Утлюкського лиману Національного природного парку «Приазовський» (Якимівський район) тощо.

Тож які кроки, на нашу думку, необхідні, щоб активізувати екологічний напрямок краєзнавства, відновити активну участь педагогів і учнівської молоді у вивченні та збереженні природи рідного краю?

1. Відновити у структурі КЗ «Центр туризму» ЗОР профільний підрозділ «Екологічне краєзнавство і туризм», як центр розвитку і координації цього напрямку краєзнавства в системі середньої і позашкільної освіти.

2. Визначити провідною проблемною темою підрозділу «Вивчення і збереження біологічного і ландшафтної різноманіття рідного краю, України».

3. Розробити і затвердити міжвідомчі обласні еколого-краєзнавчі програми і проекти, спрямовані на залучення учнівської і педагогічної громадськості на вирішення місцевих проблем Запорізького регіону відповідно до проблемної теми підрозділу.

4. Системно, послідовно приступити до роботи з відновлення кадрової бази екологічного краєзнавства, розширення мережі гуртків і учнівських клубів еколого-краєзнавчого напрямку, сприяти їх організаційному та професійному розвитку.

Іншими словами, знову пройти весь шлях становлення і розбудови цього напрямку краєзнавства, але з урахуванням сучасних економічних, соціальних і нормативно-правових проблем, які накопичилися в Україні і Запорізькому регіоні. Це можливо тільки за умови тісної взаємодії, співпраці та підтримки органів влади, підприємств і установ, всієї громади міста й області.

Джерела та література

1. Заповідне Запоріжжя: Збірка дослідницьких робіт юних екологів-краєзнавців / Ред. Шелегеда В. І. – Запоріжжя: АсЕкО, 1998. – 132 с.
2. Шелегеда В. І. Проект «Три щогли». // Вестник АсЭкО. – 1995. – № 2/3 – С. 2-9.
3. Шелегеда В. І. А воз и ныне там // Vita – Жизнь. – 1997. – № 4-5. – С. 17-23.
4. Шелегеда В. І. Проект для учащихся «Красная Книга Запорожья» // Vita-Життя. – 1997. – № 4/5. – С. 5-9.
5. Шелегеда В. І. Міжнародна концепція національного парку // Vita-Життя. – 1999. – № 7. – С. 5-9.
6. Шелегеда В. І. Національний природний парк «Дніпровська Лука», яким йому бути?» // Vita-Жизнь. – 1999. – № 7. – С. 21-32.
7. Шелегеда В. І., Шелегеда О. Р. Експедиція Первоцвіти Запоріжжя. – Запоріжжя: Друк-Уніон, 2001. – 92 с.
8. Шелегеда В. І. Про необхідність створення в Запоріжжі навчально-виховного природного центру нового типу в умовах перебудови системи позашкільної екологічної освіти. // Vita-Жизнь. – 2003. – № 9. – С. 15-17.
9. Шелегеда В. І. Історія розвитку одного гуртка. // Vita-Жизнь. – 2003. – № 9. – С. 14, 38-39.
10. Шелегеда В. І. По пути к образованию по устойчивому развитию. // Vita-Жизнь. – 2003. – № 9. – С. 1-6.
11. Зелена мережа Запоріжжя. // Vita – Жизнь, № 10, 2004 – 48 с.
12. Шелегеда В. І., Шелегеда О. Р. Рідкісні і зникаючі рослини Запорізької області. – Запоріжжя: Кераміст, 2008 – 90 с.
13. Шелегеда В. І., Шелегеда О. Р. Книга природи о. Хортиця. Знайомі незнайомці. – Запоріжжя: КЗ «Центр туризму», 2013. – 242 с.
14. Шелегеда В. І. Книга природи о. Хортиця. Змії. – Запоріжжя: КЗ «Центр туризму», 2014. – 52 с.
15. Шелегеда В. І. Природа о. Хортиця. Збірка учнівських пошуково-дослідних робіт, присвячена 40-річчю створення на о. Хортиця геологічного заказника «Дніпровські пороги». – Запоріжжя: КЗ «Центр туризму» ЗОР, 2014. – 147 с.
16. Шелегеда В. І. Книга природи о. Хортиця. Синиці і дятли. – Запоріжжя: КЗ «Центр туризму», 2015. – 44 с.
17. Шелегеда В. І. Природа о. Хортиця. Збірка учнівських пошуково-дослідних робіт, присвячена 50-річчю надання острову Хортиця статусу «Заповідник». – Запоріжжя: КЗ «Центр туризму» ЗОР, 2016. – 54 с.

ГЕОЛОГІЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО

Янущенко Д. В. (м. Запоріжжя)

Перспективи розвитку геологічного краєзнавства в Запорізькій області

Характеристика геологічних пам'яток на території Запорізької області, перспективи їх залучення до туристичних маршрутів та відродження геологічного краєзнавства

Геологічні пам'ятки – це унікальні ділянки території, які дозволяють зрозуміти історію природи краю і є геологічною спадщиною України. Та ці пам'ятки мають цінність не тільки для науки. Більшість з них являються цікавими і привабливими екскурсійними та туристичними об'єктами, що беруть участь у формуванні специфічного мальовничого, привабливого для місцевих жителів і туристів образу Запорізького краю.

В ході розвитку туризму і курортів в Запорізькій області до туристичних маршрутів постійно включаються нові туристичні об'єкти, особливо активно розвиваються історичний, спортивний, зелений, сільський, дитячий, молодіжний, діловий, етнотуризм та інші види внутрішнього та зовнішнього туризму. Але в цьому списку немає геологічного туризму. Проте, сприйняття геологічних пам'яток, як цікавих туристичних об'єктів, є сьогодні досить актуальним питанням, як обласного, так і Всеукраїнського рівня, особливо у зв'язку з тимчасовою втратою Криму і його туристичних багатств.

Попри те, що сьогодні в Україні спостерігається помітне зближення краєзнавства з туризмом, який сприяє поширенню результатів краєзнавчих пошуків, останні роки спостерігається мала кількість публікацій, відносно геологічних пам'яток Запорізької області. Це пов'язано, насамперед, з малою кількістю науково-дослідницьких робіт, та краєзнавчих публікацій.

Видані путівник-довідник «Геологические памятники Украины» (1985) та 2-й том «Геологічні пам'ятки України» (2007) фактично залишаються єдиними джерелами інформації про геологічні пам'ятки області [1; 2]. Але слід зазначити, що вищезазначені видання орієнтовані, насамперед, на фахівців з геології та спеціалістів з охорони природи. Для сприйняття ж читачами, що мають культурно-пізнавальний інтерес до геологічних пам'яток, як до об'єктів туризму, дані видання є досить важкими, в першу чергу через складну геологічну термінологію.

При тому, що територією області проводиться достатньо багато пішохідних та велосипедних походів та екскурсій, серед яких особливою популярністю користується район Приазовської височини та р. Берди (цей район отримав в народі назву Приазовської Швейцарії), геологічним об'єктам на маршрутах приділяється достатньо мало уваги [3].

Низький рівень розвитку геологічного туризму, як і культурно-пізнавального туризму в цілому, є також наслідком;

- відсутності нормативно-правового забезпечення питань використання культурної спадщини в туризмі;
- обмеженою транспортною доступністю більшості об'єктів;
- невідповідним станом об'єктів пам'яток та прилеглих територій до туристичних відвідувань;
- невідповідністю музейних експозицій до сучасних умов.

Таку ситуацію також можна пояснити загальним зниженням інтересу до геології. Так, у школі сьогодні геології приділяється лише 4 сторінки підручника. У позашкільній освіті, що покликана розширити уяву школярів про цей предмет, геологічне краєзнавство на сьогодні не є популярним напрямом. Хоча раніше, у 1979-1991 рр., проводились щорічні

обласні зльоти та змагання юних геологів, розроблялись маршрути геологічних походів [4; 5].

Слід також зазначити, що в даний час дуже слабо налагоджена система охорони геологічних пам'яток. Відбувається їх руйнування і знищення внаслідок ерозійних, обвальних-зсувних, та інших природних явищ, а також в результаті негативних антропогенних впливів.

Складність геологічної будови території Запорізької області визначає різноманіття та унікальність тих геологічних об'єктів, які можна віднести в розряд геологічних пам'яток природи. На території області представлені майже всі групи пам'яток: стратиграфічні, петрографічні, мінералогічні, геоморфологічні, тектонічні, магматичні та палеонтологічні. Грунтуючись на власних і літературних даних, нижче наведено коротку характеристику пам'яток на території області.

Острів Хортиця являє собою чудовий за відслоненістю фрагмент великого Хортицького гранітного масиву, який об'єднує поля розвитку плагіогранітів дніпропетровського комплексу палеоархею у м. Запоріжжя, ділянки в районі південно-західного борту Конкської зеленокам'яної структури та Щербаківського масиву гранітів.

Хортиця має величезний, але поки що не до кінця використований потенціал для екологічного, історичного, науково-пізнавального туризму. Геологічні пам'ятки представлені, насамперед, як історичні об'єкти.

Це такі об'єкти як скелі Верхня голова, Чорна, Думна, Савутина, еверзійні котли (відомі як «козацькі миски») на скелі «Три стоги», Змієва печера та інші.

Кам'яні Могили в Розівському районі очима фотохудожника Сергія Лаврова

Гранітний масив «Кам'яні Могили», розташований на території однойменного степового заповідника, є найбільшою інтрузією Донбасу і Приазов'я, що піднімається над рівниною грядкою, вершини якої сягають тут відносної висоти біля 100 м.

Район урочища «Кам'яні Могили», складений рожевими порфіровидними біотитовими гранітами кам'яномогильського комплексу палеопротерозою, у геологічному, біологічному, художньо-емоційному та історичному аспектах є водночас унікальним і

репрезентативним. Більшість виходів граніту, елементів рельєфу урочища мають власні назви – Гостра, Вітязь, Лягушка, Долина Масок, Панорами, Гостра, Ворота Сонця.

Кам'яні Могили відомі також, як одне з ймовірних місць, де відбувалася битви на р. Калці у 1223 р., та урочистостями, що проходять з цього приводу.

В північній частині території заповідника «Кам'яні Могили», в відслоненнях можна спостерігати північно-східний контакт рожевих порфіробластових гранітів кам'яномогильського комплексу з породами західноприазовської серії палеоархею.

На території Національного історико-археологічний заповідника «Кам'яна Могила» (Мелітопольський район), у звивині річки Молочної, розташований унікальний, безумовно світового значення, об'єкт геологічної спадщини, у вигляді нагромадження велетенських валоподібних брил пісковиків.

Після відкриття верхньопалеолітичних петрогліфів у гроті Колдуна, печери Кози та Бізона з рисунками плейстоценової фауни (мамонти, птахи, змії, бізони, носороги, олені тощо) та петрогліфи доби бронзи, Кам'яна Могила стала всесвітньовідомою, насамперед, як археологічна пам'ятка. Цей геологічний об'єкт – неординарне явище, аналогії якого в неогенових товщах порід України невідомі і належного тлумачення подібному скупченню брил, на жаль, не дивлячись на статус, не існує [6].

У Більмацькому районі розташований горб-останець Бельмак-Могила (Могила Горіла). Його абсолютна відмітка (324 м над рівнем моря) є найвищою у Запорізькій області.

Пам'ятка являє собою релікт пізньомезозойської поверхні вирівнювання, що утворилася на місці зруйнованих гір в ході тривалих процесів вирівнювання рельєфу. Гора є вододілом річок басейну Дніпра (р. Конка, р. Гайчур, р. Вовча) та басейну Азовського моря (р. Молочна, р. Берда, р. Обитічна).

Вершина гори в давнину слугувала своєрідним межовим знаком між багатьма народами. Навіть назва «бельмак» в перекладі з тюркської означає «розділяю». Штучний курганний насип, вік якого понад 5 тис. років, збільшив її природну висоту, а в товщах кургану знайдені сліди багатьох народів.

Біля підніжжя гори розташований Трудівський гранітний кар'єр, який веде розробку Царекостянтинівського родовища сірих гранітів. Пам'ятка зараз знаходиться у незадовільному стані, до того ж, постійні вибухові та скришні роботи прискорюють руйнівні процеси.

Біля с. Ланцево (Більмацького район), розташований пагорб Ланцева Могила, який являє собою відпрепарований денудацією останець інтрузивних і ультраметаморфічних порід, що відрізняються більш високою щільністю порівняно з вміщуючими їх породами.

Також у Більмацькому районі, в верхів'ї р. Суха Конка біля с. Гусарка знаходиться група мальовничих скель висотою до 30 м. Рельєф в цьому місці успадковує Гусарську куполовидну структуру докембрійського фундаменту, ускладнену численними диз'юнктивними порушеннями.

У Чернігівському районі розташована геологічна пам'ятка Токмак-Могила (Синя Гора), що являє собою складений гранітами анadolського комплексу палеопротерозою горб-останець з відміткою поверхні 307 м.

Останець належить фрагменту великого Лозоватського антиклінарію, який простягається від с. Зеленівка на р. Лозоватка до Токмак-Могили. Розріз, що відслонюється на схилах Токмак-Могили, суттєво доповнюється розрізом розташованого поруч, подібно до Бельмак-Могили і з тими ж наслідками, Новополтавського кар'єру.

Також у Чернігівському районі біля с. Верхній Токмак на території ландшафтного заказника місцевого значення знаходиться «Урочище Скелі». Поверхня території всієї місцевості складена різновіковими докембрійськими осадовчо-метаморфічними, магматичними породами, які представлені кристалічними сланцями, гранітами, гнейсами. Їх фундамент залягає на різних рівнях, утворюючи виступи та западини. Виходи цих порід вважаються одними з найдревніших в Україні.

У Приморському районі, біля с. Мануйловка, в 20 км від Азовського моря розташовані 6 кам'янистих пагорбів з унікальною степовою рослинністю, що зветься Корсак-Могила (тюркською корсак – живіт).

На цих горбах розміщений покинутий кар'єр, в якому на початку минулого століття видобували багаті залізні руди. Пасма складені породами дем'янівської світи центрально-приазовської серії, нижня частина світи складена безрудними неясносугастими кварцитами.

Також у Приморському районі біля с. Єлисеївка розташований відпрацьований кар'єр, що являє собою одну з найбільш мальовничих пам'яток, не схожу на будь-які інші не тільки в Приазов'ї, але й в Україні – Зелена Могила (Єлисеївське пегматитове поле). Єлисеївське рудне поле належить до західного металогенічного району Приазовської області. Воно розташоване в межах Салтичанської куполоподібної структури в басейні р. Чокрак і складається з родовищ Зелена Могила, Балка Великого Табору та інших. В районі родовища зафіксовано більш як 150 різновидів порід та мінералів (колумбіт, танталіт, циркон, берил, монацит, вольфрамід та інші).

У Приазовському районі біля с. Новоспаське розташована Могила Куксунгур (з тюркської перекладається як Голуба Могила біля річки), яка піднімається над місцевістю пагорбом висотою 5 м, що складений залізистими кварцитами центрально-приазовської серії нижнього протерозою.

Природні виходи відсутні, але відслоєння кварцитів можна спостерігати у невеликих відвалах та стінках гірничих виробок. Пам'ятка являє собою найпівденніший вихід залізистих кварцитів докембрію в межах Східноєвропейської платформи.

З 1972 р. геологічна пам'ятка мала статус пам'ятки природи місцевого значення. У 2006 р. рішенням Запорізької обласної ради ця територія була виключена з природно-заповідного фонду. Підстави скасування у рішенні не зазначені, але, ймовірно, це пов'язано з існуванням планів щодо промислової розробки родовища залізних руд.

У 10-ти кілометрах на захід від Могили Куксунгур, серед степу, розташована Новоспаська Кам'яна Могила, що являє собою невеличку скельну ділянку з відслоєннями залізистих кварцитів.

Особливо слід сказати пропам'ятки у Бердянському районі, які відносно компактно розташовані вздовж р. Берда та р. Берестова.

У районі р. Берестова – це протерозойські безрудні кварцити, які можна спостерігати у відпрацьованому кар'єрі поруч із дорогою до с. Троїцьке, Мігматитові скелі у селі Карла Маркса, пасмо скель вздовж лівого берега р. Берестова у тому ж селі, Висока скеля над р. Берестова в центральній частині с. Троїцьке висотою до 20-30 м.

Вздовж р. Берда – це насамперед Кварцитова скеля («Вуха віслюка») біля с. Радионівка. Це – одна з найбільш відомих геологічних пам'яток природи в південно-східній частині Запорізької області. Пам'ятка представляє собою гребенеподібні стінки, що височіють над оточуючим рельєфом, створені селективною денудацією кристалічних порід центральноприазовської серії.

Поруч розташована скеля Кристал являє фрагмент численних скельних виходів архейських порід західно- та центральноприазовської серій і гранітів анадольського комплексу, що прикрашають береги Берди. Форма скельного виходу зумовлена як структурно-текстурними особливостями порід, так і особливостями ерозійної діяльності річки Берди та характером денудаційних процесів на схилах долини.

Мальовнича Скеля Сич біля с. Калайтанівка представляє собою ерозійно-денудаційний останець порід неглибоко залягаючого докембрійського фундаменту.

Новосолдатські скелі с. Новосолдатське, у виді смуги відокремлених невисоких скельних виходів (до 10 м) по правому берегу р. Берда, також являють собою ерозійні останці неглибоко залягаючого докембрійського фундаменту, розкритого ерозією та змінених процесами вивітрювання.

На лівому березі Берди, нижче с. Новосолдатське, простежується майже безперервним пасмом мальовнича група Миколаївських гранітних скель. Скелі підвищуються над рівнем долини на 20-25 м, прорізаються невеликими бічними ярами, в яких спостерігаються порожисті ділянки, утворені різноманітними формами вивітрювання та ерозійної діяльності струмків.

У скельних відслоненнях лівого борту водосховища р. Берда біля с. Осипенко розташоване урочище Блакитні скелі. У відслоненнях висотою до 20 м і довжиною біля 150 м спостерігається унікальний вихід на поверхню фрагменту розрізу метакоматітових та metabазальтових потоків з кульово-подушковими лавами. З протилежного берега скелі практично завжди, при будь-якому освітленні, мають характерний блакитний колір (за рахунок присутності окремих різновидів ультрабазитів у розрізі).

Також по лівому борту Бердянського водосховища, на північ від околиці с. Осипенко, можна спостерігати представлений скельними виходами Шевченківський комплекс мезоархею – Осипенківський плагіогранітоїдний масив.

По правому ж борту Бердянського водосховища можна спостерігати широко відомі розріз крутобалківської світи в Сорокінській структурі у балці Крутій та золоторудні залізисті кварцити балки Собача.

В Запорізькій області також широко представлені палеонтологічні пам'ятки.

У Василівському районі в урочищі Лиса Гора, в берегових прямовисних уступах відслонюються чудові розрізи морських неогенових відкладів. У балці Широкій біля с. Підгірне того ж району є встановлене місцезнаходження викопної фауни пізнього міоцену.

У Приазовському районі на узбережжі Азовського моря, між селами Степанівка Перша і Миронівка, у береговому уступі відслонюється досить повний розріз субаеральних четвертинних відкладів – Миронівський розріз четвертинних відкладів.

У Бердянському районі геологічною пам'яткою природи є ділянка узбережжя Азовського моря (балка Кам'яна) біля с. Приморське.

У Запорізькому районі біля с. Григорівка на правому схилі долини р. Конка здіймається горб-останець Саур-Могила, складений вапняками-черепашниками сарматського регіоярису верхнього міоцену. У балці Барановій Запорозького району були знайдені глини з відбитками флори нижньосарматської трансгресії. В уступі лівого схилу р. Конка та в невеликих несанкціонованих кар'єрах у балці Скотоватій між селами Веселянка і Запорожець, відслонюється досить повний розріз сарматського ярусу – Веселянський стратотипконкського ярусу. Також у Запорізькому районі, біля с. Бабурка, в глибокому яру балки Середня Хортиця, під потужним шаром четвертинних суглинків залягають відслоєння томаківських верств міоцену.

Поблизу північно-західної околиці м. Токмак, в невеликому кар'єрі з видобутку пісків, на правому схилі р. Чингул був знайдений кістяк південного слона.

У Токмацькому районі біля с. Лугівка, на лівому схилі долини р. Токмачка, між селами Фабричне і Лугівка, розташований покинутий кар'єр, де в пісках були знайдені фрагменти кістяків великих ссавців, в тому числі південного слона.

В Оріхівському районі є місцезнаходження сарматської флори між м. Оріхів і с. Новоданилівка, де по балці Велика Кам'янка можна простежити стратиграфічний розріз від верхнього сармату до конкського ярусу міоцену.

Необхідно враховувати, що Запорізька область є розвинутим промисловим регіоном з потужними мінеральними ресурсами. Це зумовило появу в ньому великої кількості кар'єрів. Проте, сьогодні більшість кар'єрів Запорізького краю вже не діючі, часто перетворені на штучні водойми.

В цілому в Запорізькій області налічується більше 50 кар'єрів у різному стані, які представляють собою в основному доступні для дослідження цікаві геологічні об'єкти. Це, насамперед, Запорізький Правобережний, Мокрянський, Наталівський, Коларівський, Одарівський гранітні кар'єри, Єлєсіївський пегматитовий кар'єр та Пологівський кар'єр з видобутку каолінів.

Кар'єри відносяться до техногенних геологічних пам'яток природи, а деякі з них, які характеризують найбільш повні стратиграфічні розрізи, виразні риси геотектонічної будови, особливості петрографії або мінералогії, розглядаються як комплексні об'єкти геологічної спадщини. Важко зберегти для нащадків окремі кар'єри, бо існування їх тимчасове і відпрацьовані виробки потребують рекультивациі з метою відновлення у першому наближенні природних умов, які існували до початку кар'єровидобування. Проте, в світі існує досвід заповідання окремих ділянок кар'єрів і навіть цілих кар'єрів, за умов, що вони відкривають виключно важливі фрагменти геологічної історії Землі [7].

Таким чином, на основі вищенаведеного можна зробити наступні висновки:

по-перше, Запорізька область має велику кількість геологічних об'єктів, що відносяться до різних періодів її геологічної історії,

по-друге, пам'ятки розташовані на території заповідників і широко відомі за межами області, насамперед, не як геологічні об'єкти, а, як історичні та археологічні,

по-третє, значна кількість геологічних об'єктів розташована у Бердянському районі відносно компактно, недалеко від Азовського узбережжя та м. Бердянськ. Цей район відноситься до Азовського природно-рекреаційного району з лікувально-оздоровчою функцією, а значить є привабливим для туристів та організаторів туристичної індустрії.

Основними напрямками заходів щодо розвитку краєзнавства та туризму на базі об'єктів геологічної спадщини на території Запорізької області повинні стати наступні:

1. Складання, супровід, перманентний аналіз бази даних геологічних пам'яток області з урахуванням їх адміністративно-географічної прив'язки, шляху під'їзду, типу пам'ятки, юридичного статусу, характеру візуалізації на місцевості, геологічного опису, цікавої краєзнавчої інформації пов'язаної з об'єктом та його фотографій. Проведення цих заходів доцільне у співпраці з УкрДГРІ, одним з завдань якого є моніторинг геологічних пам'яток України [8], а також у співпраці з департаментами культури, туризму, національностей та релігій, освіти і науки, а також екології та природних ресурсів.

2. Заходами, спрямованими на популяризацію геологічних пам'яток, повинні стати створення довідника-путівника «Геологічні пам'ятки Запорізької області», серії відкриток, картографічного матеріалу, публікація серій статей у популярних виданнях для широкого кола громадськості. Також до необхідного заходу можна віднести створення в місцевих краєзнавчих музеях експозицій, присвячених геологічним пам'яткам з інформацією про шляхи під'їзду, режим відвідування, що включали б якісні фотографії, відеоматеріали, інтерактивну карту області з посиланнями на пам'ятки.

3. Особливу увагу слід приділити перспективному включенню геологічних пам'яток до планів розвитку курортно-туристичної інфраструктури області у Бердянському районі. До таких заходів можна віднести створення окремих маршрутів автобусних екскурсій по об'єктам геологічної спадщини та включення відвідування їх до вже існуючих маршрутів.

4. Стосовно розвитку спортивного туризму, то актуальним є складання збірки маршрутів пішохідних та велосипедних походів різного ступеня складності, що включатимуть відвідування геологічних пам'яток. В збірці також необхідно викласти коротку довідкову та цікаву інформацію про вказані геологічні об'єкти.

5. Необхідно спонукати більш широке використання потенціалу громадських спілок у створенні геологічних туристичних об'єктів в області. До таких заходів можна віднести створення геологічної комісії в Обласному осередку Національної спілки краєзнавців, посилення співпраці з природоохоронними та екологічними організаціями, федерацією спортивного туризму.

6. Окремим важливим кроком є сприяння виділення геологічної складової у вже наявних туристичних об'єктах. Це можливо через розширення екскурсійної програми та включення до неї розгляду цікавих об'єктів не лише, як об'єктів історичної та

археологічної спадщини, а й геологічної. Даний пункт особливо актуальний для НЗ «Хортиця», НЗ «Кам'яна Могила», природного заповідника «Кам'яні Могили».

7. Необхідно застосовувати творчі підходи до створенні нових, цікавих та оригінальних туристичних об'єктів, на основі використання відпрацьованих та покинутих гранітних кар'єрів. Такі кар'єри можуть стати місцями проведення змагань зі скелелазіння, тренувань з дайвінгу тощо. Крім того, на кар'єри можна організовувати пізнавальні екскурсії, розробляти екологічні стежини.

8. Залучення органів освіти, особливо позашкільної, повинно стати одним з напрямків роботи з розвитку геологічного краєзнавства. До цих заходів можна віднести розробку та впровадження учбової програми з геологічного краєзнавства у позашкільній освіті, в якій необхідно враховувати регіональні особливості Запорізької області. Необхідно також зробити в програмі акцент на вивчення геологічних пам'яток, організацію і проведення експедицій та екскурсій з дослідження геологічних об'єктів, проведення природоохоронних акцій.

9. Повинне продовжуватись комплексне вивчення і охорона геологічних пам'яток при залученні ширшого кола спеціалістів. До таких заходів можна також віднести встановлення охоронних знаків на пам'ятках та інформаційних стендів, а також виявлення нових пам'яток та оформлення їх юридичного статусу.

Дані заходи необхідні для виявлення і збереження геологічних об'єктів Запорізької області, що є не лише важливими геологічними пам'ятками природи, а й потенційними туристичними та екскурсійними об'єктами як Запорізького краю, так і України в цілому.

Джерела та література

1. Геологические памятники Украины: Справочник-путеводитель / Коротенко Н. Е., Щирица А. С., Каневский А. Я. и др. – К.: Наукова думка, 1985. – С. 44-47.
2. Геологічні пам'ятки України. Geological landmarks of Ukraine: у 4 т. (укр. та англ. мовами) / Колектив авт. – 2007. – Т. 2. – С. 150-197.
3. Бадіон О. П., Дігтяр Ю. М. Стежками північного Приазов'я: Путівник. – Запоріжжя: Полиграф, 2002. – 253 с.
4. Запорізький обласний центр туризму і краєзнавства – сторінки історії (1948-2008). – Запоріжжя: Кераміст, 2008. – С. 56-57.
5. Скипенко А. Г. Геологические походы по Запорожской области. – Запорожье, 1992. – Вып. 1. – 26 с. – 1995. – Вып. 2. – 26 с.
6. Манюк В. В. Палеонтологічні пам'ятки природи Дніпропетровської та Запорізької областей: сучасний стан і проблема збереження // Палеонтологічний збірник. – Дніпропетровськ. – 2010. – № 42. – С. 108-117.
7. Манюк В. В. Об'єкти геологічної у природно-заповідному фонді України // Вісник ДДАЕУ. – Дніпропетровськ. – 2014. – № 1 (33). – С. 88.
8. Клочков С. В. Интеграция цифровых геологических материалов в тематические информационные системы и геопространственных данных // Матеріали V науково-виробничої наради геологів-зйомщиків України. – Київ: УкрГГРИ, 2010. – 245 с.

САКРАЛЬНЕ КРАЄЗНАВСТВО

Пашник С. Д. (м. Запоріжжя)

Сакральне краєзнавство Запорозжя та перспективи його розвитку

Основні сакральні об'єкти Запорозької землі, напрямки дослідницької діяльності місць сили та перспективи такого нового напрямку, як сакральне краєзнавство

Сакральні місця привертати увагу людей протягом всього періоду існування. Особливі сплески такої зацікавленості спостерігають зараз в Україні. Не обійшла ця участь і нашого Запорозького краю, адже у нас багато об'єктів насичених міфологією і образами. Численні групи як прочан, так і просто туристів радо відвідують відомі священні місця, особливо ті, що були в ушануванні наших предків. Переважно такі об'єкти є під охороною Держави, що забезпечує їм збереження від техногенного знищення.

Термін «сакральне» (священне, присвячене Богам) набув широкого поширення в гуманітарних науках, зокрема, завдяки роботам відомого дослідника міфології і релігієзнавства Мірча Еліаде.

За ініціативою Правління Запорізької обласної організації Національної спілки краєзнавців України з початку 2016 року створена комісія з сакрального краєзнавства, яка покликана зробити перелік і опис об'єктів, що мають сакральне значення для Запорозького краю. Робота комісії направлена на дослідження об'єктів стародавніх, як природних, так і штучних, які стали місцями прочанства для сповідників звичаєвої віри України і просто шанувальників сакральних місць.

В першу чергу до переліку сакральних місць Запорозького краю внесені найбільш відомі об'єкти, що мають постійну увагу краєзнавців і стали заповідними територіями. Поступово цей перелік буде поповнюватися менш відомими об'єктами і нововідкритими, які можуть відкрити своє сакральне значення, а разом із тим і туристичну привабливість, що буде сприяти популяризації нашого краю. Окремо відзначатимуться об'єкти, в різні часи знищені внаслідок людської діяльності.

Маємо надію, що дана стаття допоможе краще усвідомити духовне призначення сакральних міст і посприє розвитку зеленого туризму, шанобливому ставленню до рідної Землі, історії предків та їхнього духовного пошуку.

Острів Хортиця та його сакральні об'єкти

Особливим місцем для Запорозького краю є священна Хортиця – найбільший острів на Дніпрі. Він став відомим далеко за межами України, в першу чергу завдяки тому, що став заповідною територією з численними об'єктами туристичного призначення. Весь острів є сакральним місцем, а через свої величезні розміри має малі об'єкти, які потребують окремого дослідження.

Відомий філософ-краєзнавець, Юрій Завгородній пише: «Археологічні дослідження 1990-х років докорінно змінили існуюче уявлення про Хортицю. Якщо раніше острів вважався історичною пам'яткою, пов'язаною головним чином із запорозьким козацтвом, то після археологічних досліджень, завдяки яким на Хортиці було виявлено і реконструйовано низку святилищ доби бронзи, він став сприйматися островом-святилищем, сакральним топосом, витоки якого сягають щонайменше III-II тис. до н. е.» [1].

Острів Хортиця мав сакральне значення з давніх часів. Для нас важливо визначити, які міфологічні сюжети можуть бути пов'язані з Хортицею. Навіть, якщо вони не збереглися з

прямою вказівкою, то потрібно побічними відомостями відтворити уявлення наших Предків щодо знаменитого острова. Звернімося до свідчень різних часів, міфів та до записів дослідників з цього приводу.

Із цих невеличких свідчень, ми маємо чудову картинку, яка допоможе нам визначити сакральне призначення острова. В першу чергу пояснимо чому острів саме пов'язується із Хорсом. Іноді помилково вважають, що Хорс є Богом Сонця, а насправді він уособлює Місяць. Такої думки дотримуються багато дослідників. А Місяць (особливо молодий чи старий) ототожнюється із човном.

За нашим тлумаченням острів має значення священного човна, який розсікає Дніпро на дві частини. Дуб, що ріс на ньому, відіграє роль щогли, а його листя – вітрила. Вражає велика кількість курганів, які можна порівняти з насінням-сім'ям. Саме в цьому острові-човні наші померлі предки переправляються до Раю, яким треба вважати жіноче лоно, а воно знаходиться за перепорою – Дніпровими порогами. Пороги можна ототожнювати з Воротарем-Врітрою, з ним вступає в битву Індра (Ядро), який побиває Змія фалічною палицею [3].

Завдяки археологічним розкопкам НЗ "Хортиця" було відтворено кілька святилищ доби бронзи. Переважно ці культові об'єкти складаються із нанесеного каміння у вигляді різноманітних образів. Деякі з цих об'єктів мали астрономічне призначення. Громади рідновірів допомагали відтворити ці святилища, і зараз вони стали об'єктами їхнього ушанування. Починаючи з 90-х років рідновірами різних течій постійно проводяться обряди на стародавніх святилищах. Також завдяки краєзнавчим дослідженням рідновірами проводяться прочанства святими місцями заповідної Хортиці. Ці дії тут мають постійних характер і сприяють шанобливому ставленню до Предків та збереженню пам'яток історії.

Серед окремих сакральних об'єктів острова Хортиця слід згадати святилище-обсерваторію на вис. Брагарня, святилища-яйця біля балки Велика Молодняга та ДТ "Чайка", святилища біля балок Музичина, Наумова, Генералка, а також на Кам'яному острові в плавневій частині. Священним місцем став Меморіально-туристичний комплекс "Скіфський стан" ("Зорова Могила"). Також серед рідновірів є пошанованими дуби острова Хортиця, які знаходяться в різних місцях.

Святкування Івана Купала на острові Хортиця

Особливими сакральними об'єктами зі складним доступом є Січові Ворота, Зміїна печера, Три Стовпи, кожен із них має свої міфологічні розповіді. Незважаючи на перенесення до двору Музею Чорних каменів, інтерес до них не зник, але Національному заповіднику слід подбати про вільний доступ до цього об'єкту.

Кам'яна Могила

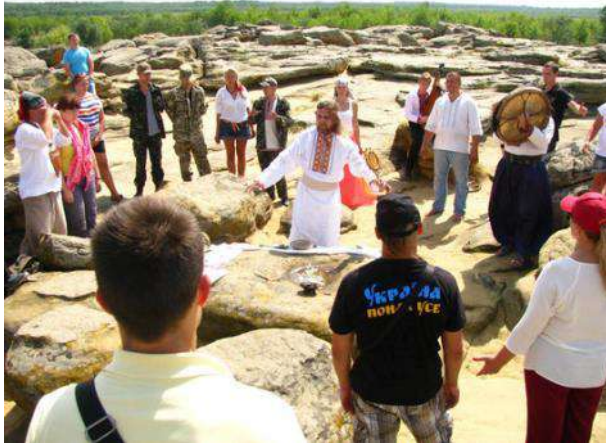
Іншим відомим місцем історичного і сакрального призначення є Кам'яна Могила на річці Молочній. Завдяки давнім малюнкам і надписам цей об'єкт отримав захист від Держави і наразі є Національним заповідником. Як свідчать археологічні дослідження людина облюбувала це місце і зробила його сакральним ще в епоху пізнього палеоліту. Сучасні рідновіри також не забувають відвідувати цю святиню і проводити тут обряди. Особливо людно тут стає на літнє сонцестояння. Відзначити свято Купали сюди приїждять з багатьох куточків України.

Генеральний директор НІАЗ «Кам'яна Могила» Ярослав Михайлов у передмові до книги свого батька і одного з ініціаторів заснування заповідника «Кам'яна Могила» Бориса Дмитровича писав: «Кам'яна Могила – унікальний петрографічний комплекс, що має особливе значення у вивченні давньої духовної культури Євразії. Гроти і печери великого пагорба використовувалися людьми протягом багатьох тисячоліть як святилища, де відбувалися культові обряди і де до нинішнього дня збереглися наскельні рисунки, що відображають первісні релігії: тотемізм, магію, анімізм, фетишизм, культ предків.» [2].

Відомий археолог і популяризатор давніх святинь Юрій Шолов зазначив, що «Найдавнішим прообразом коли не всіх, то багатьох курганів можна вважати Кам'яну Могилу». Для нас важливо визначити символізм пагорбів-могил, які також вважаються сакральними об'єктами. Для пояснення обряду поховання скористаємося відомими міфосюжетами і безпосередньо слов'янським світоглядом.

Люди уявляли Всесвіт у вигляді величезного Світового Яйця. Все Яйце називаємо Родом Всевишнім. Люди на Землі представляють Рід земний, він є відображенням Всевишнього. Рід поділяється на чоловіка і жінку та їхніх дітей. З верхньої частини Світового Яйця твориться Твердь Небесна – Батько-Сварог, з нижньої постає Твердь Земна – Мати-Рожаниця, з жовтка породжується їхній син – Сонце-Дажбог, а з білка донька – Вода-Мокоша.

Батько-Сварог запліднює Матір-Землю, вона випускає Води і Сонце. Світило проходить Небом, як життєвим шляхом, і вмирає, заходячи до лона Матері-Землі, а зранку знову воскресає. Так постала віра в непереможне і вічне життя. Людина повторювала рух Сонця. Померлого клали до Землі у зігнутому вигляді, наче дитину в утробу Матері, зверху насипали могилу – символ вагітності Землі, на могилі ставили образ Батька Неба з ознаками чоловічого начала, який мав запліднити Матір-Землю і відродити життя. Людина мала воскреснути у наступних поколіннях [4].

Тому будь-яка Могила для нас є не тільки місцем поховання, але й місцем священного світотворення. А сама Кам'яна Могила хоч і не була могилою в прямому значенні, але слугувала місцем відпочинку (сну) Бога Сонця. Всі інші могили і священні пагорби нашого краю мають аналогічне призначення. Ми тут згадаємо найбільш відомі: Савур-Могила, Мамай-Сурка, Солоха, Більмак-Могила, Токмак-Могила, Кам'яні Могили, Лісі Гори: лисогорська, василівська, юрківська.

Окремим ушануванням користуються **Джерела і Дуби-Велетні**, що розташовані по всьому Запорозькому краю.

За нашою давньою вірою Боги обдарували нас священною Землею, а на ній є особливі місця, які з покон віків вражали своєю красою. Багато ми вже втратили через своє недбальство до рідних святинь. Та Боги знову покликали своїх внуків берегти пам'ятки нашої культури, як для себе, так і для наших нащадків.

Дослідження рідних святинь дасть можливість віднайти відповідники відомих міфологічних сюжетів на території Запорозького краю. І будуть священні вогні горіти на рідних святинях, і не шукатимуть українці щастя по всьому світу, а саме тут, де ми народилися і де жили наші предки – тут є наші святині. Ширячи відомості про наші сакральні місця, краєзнавці скріплюють нашу віру і творять духовну могутність нашого Роду і його Боже призначення.

Джерела та література

1. Завгородній Ю. Ю. Передмова // Хортицький семінар: Сакральна географія і феномен паломництва: вітчизняний і світовий контекст. Зб. наук. пр. – Запоріжжя: Дике Поле, 2012. – С. 8-11.
2. Михайлов Я. Передмова / Михайлов Б. Д. Кам'яна Могила – світова пам'ятка давньої культури. – Запоріжжя: Дике Поле, 2011. – 180 с.
3. Пашник С. Д. Духовне значення острова Хортиця / Священний острів Хортиця. – Запоріжжя: Руське Православне Коло, 7524 (2016). – С. 4-23.
4. Пашник С. Д. Руська Православна Віра у питаннях і відповідях. – Запоріжжя: Руське Православне Коло, 7524 (2016). – 68 с.

ТУРИСТИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО

Брацило Л. Ф. (м. Запоріжжя)

Перспективні напрямки розвитку туристичного краєзнавства в Запорізькій області

Історичні традиції Запорозького туризму, проблеми та перспективи розвитку туристичного потенціалу регіону, роль в цьому процесі громадських організацій

Історична традиція запорозького туризму та оздоровлення сягає своїми витокami початку ХХ ст. (санаторій «Олександрабад») [1, с. 4] та курорт «Бердянськ» [2, с. 7].

На сьогодні Запорізька область, розташована у південно-східній частині України, яка є також і південною частиною Східноєвропейської рівнини та володіє найродючішими чорноземами степової зони, окрім потужного промислово-енергетичного потенціалу має достатньо цінні природні та історико-культурні ресурси для сталого розвитку туристичної та курортно-рекреаційної сфери.

Південь області омивається водами Азовського моря, берегова лінія якого в межах області складає понад 300 км. Акваторія р. Дніпро, залишки колишніх плавнів історичного Великого луку є стабілізуючим рекреаційним фактором індустріального осередку регіону. Територія області займає 27,2 тис км² із населенням близько 1860 тис. чол. та має розвинуту систему транспорту: залізничного, автомобільного, водного та авіаційного.

Сприятливий клімат, чудові прибережні пейзажі Дніпра, джерела мінеральної води і лікувальні грязі, ласкаве, тепле Азовське море приваблюють туристів. Міста Бердянськ, Приморськ, смт Кирилівка користуються великою популярністю, як курортні, у відпочиваючих. Більше того, Верховною Радою України 11.01.2005 р. прийнято Закон України «Про оголошення лікувально-оздоровчої місцевості м. Бердянськ Запорізької області курортом державного значення». У межах області розвідані та використовуються мінеральні води та лікувальні грязі практично всіх відомих бальнеологічних типів. В оздоровчих і лікувальних цілях широко використовується озокерит та спелеотерапія. В цілому курортні та рекреаційні території складають майже 15 % площі області. Всього ж на Азовському узбережжі та в акваторії р. Дніпро в регіоні функціонує більше 500 оздоровчих закладів. В ряді районів області створено садиби зеленого туризму.

Своєрідністю запорозького краю є унікальне поєднання природних умов, ландшафтів, різноманітних рекреаційних ресурсів із рядом емоційно потужних пам'яток історії, археології, монументального мистецтва та архітектури (зокрема, в області перебуває на обліку більше 8 тис. об'єктів історико-культурного надбання) [3, с. 3].

Розвиток курортно-рекреаційної сфери вдавалося просувати в рамках щорічних заходів з відкриття оздоровчих сезонів і утримувати, завдяки жорсткому управлінському менеджменту на обласному та місцевому рівнях. Заходи здійснювалися кожною територією, виходячи з власних можливостей, але не мали системного характеру та практично не фінансувалися. Були спроби затвердити на державному рівні Програму розвитку курорту Бердянськ, але центральна влада на це так і не пішла. Усі спроби оголосити курортом місцевого значення Кирилівку теж зайшли у глухий кут через відсутність на цій території належного водопостачання та водовідведення. Спонтанні спроби берегоукріплення Азовського узбережжя не дали очікуваних результатів. Бажання створити вичерпний Реєстр оздоровчих закладів на приморських територіях не було реалізоване в повній мірі через неможливість отримати інформацію про власників, а отже

і вплинути на стан їх належного утримання. Додав проблем і приватний сектор, який зі своїми міні-готелями став уникати сплати податків до місцевого бюджету. І це не повний перелік проблем, які накопичувалися роками.

Особливо дався взнаки колапс адміністративного менеджменту з причини низки структурних змін у керівних органах туристично-рекреаційної сфери на державному та регіональному рівні в період 2010-2013 рр., і які по сьогодні остаточно не врегульовані. Особливо критичний стан склався у системі органів місцевого самоврядування, що особливо негативно відбилася на ситуації стосовно розвитку туризму та рекреаційної сфери у обласному центрі.

За цих умов винятково значну роль мало створення у квітні 2010 року громадської організації «Запорізька обласна туристична асоціація» до складу якої увійшли керівники провідних туристичних підприємств та об'єктів туризму, екскурсіводи, науковці, краєзнавці тощо, яким завдяки консолідації зусиль вдалося згармонізувати відносини на туристичному ринку регіону на засадах розробленого «Кодексу честі» – першого і єдиного в Україні договірного акту представників туристичного бізнесу, в основу якого покладено характерні для українства норми звичаєвого права.

Турасоціація вже шостий рік поспіль гідно виконує непросту суспільну місію – відстоює на рівні центральних органів виконавчої влади інтереси запорізького туризму та презентує його досягнення. Завдяки постійному моніторингу ГО ЗОТА наявних ризиків та загроз, туристичному бізнесу регіону вдалося уникнути цілої низки негативних та кризових явищ, а також забезпечити запорізьких туристів від усіляких несподіванок під час подорожей.

Турасоціація має свою інформаційну візитівку: веб-сайт www.zota.org.ua, який орієнтує фахівців сфери туризму та споживачів турпродукту на ключові події та послуги.

Неоціненним є внесок асоціації у збереження традицій запорізького туризму через взаємодію з владними структурами, науковими закладами, зацікавленими організаціями в період, який припав на час глобальних політичних та структурних змін в Україні. Саме завдяки методичній діяльності турасоціації в регіоні (вперше в Україні) з нагоди ЄВРО-2012 було розроблено близько 100 внутрішніх туристичних маршрутів: міжрегіональних, міжрайонних та по місту Запоріжжю, які покладено в основу сьогоднішньої туристичної мапи краю [6, с. 6-47].

ГО ЗОТА також є ініціатором впровадження Пілотного проекту виховання дітей та молоді в Україні на засадах краєзнавства та туризму.

Завдяки професіоналам турасоціації побачили світ нові презентаційні та популяризаторські видання про запорізький туризм.

Неоціненним є внесок ГО ЗОТА у формування кадрів запорізьких гідів та екскурсіводів [7, с. 86].

Голова ГО ЗОТА традиційно представляє туристичну громадськість у комітеті з питань культури, мистецтва, туризму, козацтва, національностей, релігій та духовності обласної громадської ради, який відстоює законні інтереси запорізької громади з цих напрямів у владних колах та залишається генератором нових ідей, заходів та акцій, завдяки яким зростає слава та туристична привабливість краю.

З активізацією діяльності Запорізької обласної організації Національної Спілки краєзнавців України ГО ЗОТА радо сприйняла пропозицію здійснювати об'єднаними зусиллями подальший розвиток туризму і курортів в регіоні шляхом активного впровадження методів туристичного краєзнавства.

Новостворена комісія Спілки з туристичного краєзнавства в рамках майбутньої програми розвитку краєзнавства в Запорізькій області до 2020 року, враховуючи сучасні внутрішньополітичні та зовнішньополітичні виклики, ставить перед собою такі **ключові завдання**:

- Зосередитися на популяризації сучасної місії туризму, як дієвого фактору підвищення національної свідомості, інструменту взаємопізнання та взаєморозуміння населення України, формування почуття поваги до своїх витоків, національних святинь та бажання ділитися цим з усім світом, продовжувати позиціонуватися себе в світі, як цікава туристична держава.
- Запропонувати суб'єктам туристичної діяльності розвивати передусім соціально орієнтовані види внутрішнього туризму: пізнавальний туризм, дитячий туризм, діловий (конференц) туризм, спортивний туризм та етнотуризм – виключно з доміантою українського етнокультурного простору. Адже сьогодні, як ніколи постає необхідність посилити українську складову експозицій музейних закладів регіону (в тому числі при комплектуванні музейних фондів пам'ятками української традиційно-побутової культури краю, які сьогодні піддаються нещадній руйнації) та актуалізувати наукові академічні, музейні та краєзнавчі дослідження історичного та етнокультурного спрямування.
- Забезпечити наукове та краєзнавче підґрунтя відродженню української традиційної календарної обрядовості та її поширенню серед широких верств населення.
- Розробку щорічного регіонального Календаря туристично-культурних подій з розміщенням його на інтернет ресурсах нашої організації.

- Сприяти органам місцевого самоврядування щодо впорядкування екскурсійної діяльності згідно сучасних вимог.
- Не залишатися в стороні від ходу процесу декомунізації суспільного життя.
- Продовжити розпочату раніше з Департаментом освіти роботу з впровадження Пілотного Проекту ГО ЗОТА щодо виховання дітей та молоді на засадах краєзнавства та туризму як такого, що сприятиме формуванню почуття взаємозв'язку поколінь та зацікавленості підростаючого покоління минулим рідного краю. З цією метою продовжити розробку нових перспективних внутрішніх тур маршрутів (в тому числі регіональних та межрегіональних краєзнавчих маршрутів з авто-, вело-, пішохідного туризму).
- Сприяти організації методичної роботи серед гідів та екскурсоводів, проведенню семінарів, круглих столів та інших дорадчих форм роботи.
- Разом з туристичною громадськістю України спонукати Кабінет Міністрів України до повернення туризму і курортам профільного вищого органу виконавчої влади, неправомірно виключеного із управлінської структури, відновлення відповідної управлінської вертикалі та туристичної звітності, а також інших регламентуючих аспектів галузі.
- Забезпечити участь регіону у процесі внесення змін та доповнень до Закону України «Про туризм» та «Про курорти», поглибивши співпрацю з профільним комітетом ВРУ з врахуванням потреб імплементації вітчизняного законодавства у сфері туризму та історико-культурної спадщини до європейських стандартів, використовуючи з цією метою наявний у регіоні потенціал депутатського корпусу.
- Брати активну участь у роботі із стратегічного планування розвитку туристично-рекреаційної сфери на рівні регіону та м.Запоріжжя та ходу їх реалізації згідно викликів часу (в умовах війни та виходячи із завдань поглиблення процесів українського державотворення. Зокрема, долучитися до реалізації Стратегії регіонального розвитку Запорізької області на період до 2020 року за Стратегічною ціллю: Запорізький край – інвестиційно приваблива територія з розвинутими індустріальним комплексом, інфраструктурою та операційними цілями:
Розвиток внутрішнього туризму за завданнями:
 - 1) Розвиток туристичних продуктів та мереж;
 - 2) Туристична промоція області;
 - 3) Використання історико-культурного надбання для розвитку внутрішнього туризму.

Вважаємо важливим напрямом роботи з туристичного краєзнавства спонукання до затвердження **«Стратегії розвитку туризму у місті Запоріжжі до 2020 року»**, основні засади якої вже напрацьовані раніше за участі туристичної громадськості обласного центру.

З огляду на занедбану ситуацію з курортно-рекреаційною сферою регіону, на сьогодні постає гостра необхідність розробки Концепції розвитку курортно-рекреаційної сфери в Запорізькій області – такого собі цілісного перспективного образу, моделі функціонування всього Азовського узбережжя, насамперед, в межах Запорізької області, а також тих територій, через які проходять транспортні коридори до моря, рекреацій в ареалі р. Дніпро, інших водних басейнів, а також унікальних природних ареалів та природних заповідних територій нашого краю. Це бачиться своєчасним, оскільки Стратегією розвитку Запорізької області на 2016-2020 роки першим пріоритетом визначено залучення інвестицій, у тому числі і в цю сферу, тому ми можемо і надалі розвивати приморські території саме в цій площині.

Оскільки в цьому питанні не можна допустити стихії, необхідно об'єднати зусилля всіх приморських та рекреаційних територій, зацікавлених структур, відомств, наукових організацій, зібрати всю наявну інформацію щодо наявного курортного і рекреаційного

потенціалу регіону, причому відповідно до зонування територій в рамках обласного Генплану та розробити інвестиційні пропозиції для потенційних інвесторів.

Стартові пропозиції до майбутніх моделей розвитку кожної з курортних і рекреаційних зон можуть бути такими:

Курорту Бердянськ пропонується повернутися до наявних напрацювань в рамках проекту Програми розвитку курорту Бердянськ, передбачити повернення втрачених в останні роки лікувальних курортних об'єктів, створення Центру дослідження проблем Азовського узбережжя, а також Центру водного туризму з подальшим розгалуженням системи пасажирського водного транспорту на узбережжі.

Серед першочергових інвестиційних проектів курорту Кирилівка насамперед бачиться розв'язання проблеми централізованого водопостачання та водовідведення, просування окрім пляжного, лікувального туризму, а також впровадження пропозицій Мелітопольського туристичного кластеру щодо охоплення відпочиваючих екскурсійним обслуговуванням за наявними внутрішнім туристичним маршрутам.

Подальший розвиток неповторного потенціалу курортних і рекреаційних територій Бердянського району вбачається можливим за рахунок надання їм іміджу спортивного, екстремального та пізнавального молодіжного туризму. Для прийому відпочиваючих тут переважно слід розвивати відповідну економінфраструктуру, також запропонувати місцевій переробній промисловості освоїти випуск напоїв, що відповідають здоровому способу життя – мінеральні води, соки, фреші, трав'яні чаї і т. п. Також ця територія має шанси успішного просування, як зона для любителів рибної ловлі, насамперед у наявних прісних водоймах.

Курортні території Приазовського району потребують додаткової геологорозвідки наявних лікувальних ресурсів та відкриття на їх базі нових об'єктів водо й грязелікування (зокрема, таких як джерело Гука) для хворих шлунково-кишковим трактом, діабетом, з порушеннями обмінних процесів. Свого подальшого розвитку потребує також унікальна Строгановська курортна зона.

Азовське узбережжя в районі м. Приморськ може стати конкурентно спроможним внаслідок появи інвестиційних об'єктів, що будуть просувати наявний на базах відпочинку і пансіонатах медичний туризм, а також етно- та конференц- туризм. Зокрема, сучасний майданчик з виставковими і демонстраційними можливостями для проведення семінарів, конференцій, симпозіумів в поєднанні з оздоровленням представників бізнесу, науки і мистецтва, етнічних громад з елементами гастрономічних турів на основі місцевих традиційних національних кухонь, враховуючи втрачені приймаючі можливості Криму, була б досить затребуваною.

Не можна випускати з виду унікальні рекреаційні можливості Запорізького району, як приміської зони обласного центру і транзитної території в'їзних туристів і відпочиваючих. Необхідно передбачити її розвиток у поєднанні рекреаційних та дозвіллевих функцій. Це стосується рекреаційних зон і обласного центру.

Слід також передбачити розвиток інфраструктури по транспортних магістралях до курортних і рекреаційних зон – зупинкові комплекси, об'єкти туристичної інфраструктури, цивілізовану ринкову торгівлю місцевою плодоовочевою та сувенірною продукцією (а це ще ряд районів області). Окремо слід відзначити значення для розвитку курортно-рекреаційної сфери інноваційного інвестиційного процесу місцевої переробної промисловості. Крім заявленого раніше, бачиться перспективним організація переробки і продажу для потреб туристів і відпочиваючих такої місцевої унікальної продукції, як мелітопольська черешня, дині, кавуни, вирощувані в ряді районів, томати Кам'янки-Дніпровської, виноградна продукція приморських територій, мед та інші дари запорізької землі.

Так, ризиків і загроз на цьому шляху достатньо, однак, рекреаційний відпочинок, створення умов доступу пересічної людини до рекреаційних ресурсів з метою відпочинку насправді набуває сьогодні питання державного значення. Зменшення тривалості життя наших співгромадян, тотальне поширення тяжких хвороб, особливо у дітей, засилля згубних звичок свідчать проте, що соціум нашої країни знаходиться практично на шляху до вимирання. І ми не повинні економити на заходах, які сприятимуть утвердженню у суспільстві здорового способу життя, відновленню життєвих сил з допомогою місцевих лікувальних та внутрішніх туристичних ресурсів у поєднанні з місцевими продуктами культурно-дозвілдової сфери.

Листопад 2016 р. Засідання Регіональної ради по координуванню туристичної та курортної діяльності при Запорізькій ОДА за участю Голови комісії з туристичного краєзнавства ЗОО НСКУ Брацило Л.Ф. та Голови ГО ЗОТА Маруфенко Р.О.

Як до цього прийти? Наша комісія готова здійснювати консультативний супровід цих процесів на територіях. Перше – це на виконання протокольного доручення Кординаційної ради з питань розвитку туризму в Запорізькій області при ЗОДА, провести засідання кордрад керівникам на місцях, метою яких буде створення Міжвідомчих робочих груп. Вони і розроблять Концепції рекреаційного розвитку кожної з територій. Далі, виходячи із затверджених Концепцій, необхідно прописати конкретні інвестиційні заходи, внести їх у діючі місцеві програми розвитку туризму та рекреацій та до Програм інших супутніх галузей і співпрацювати з обласними структурами по їх впровадженню.

Паралельно необхідно оптимізувати наявні транспортні коридори і зайнятися формуванням нових туристичних потоків (в першу чергу західний регіон) з одночасним відпрацюванням нових швидкісних транспортних можливостей. Ці і ряд інших організаційних та управлінських заходів при взаємодії з туристичною громадськістю дозволять зробити вірні кроки на шляху до створення конкурентно здатного місцевого курортно-рекреаційного продукту.

Важливо також окремо опрацювати питання створення умов для відвідування мешканцями мегаполісів місцевих рекреаційних зон.

На нашу думку, передусім слід зосередитися на залученні наших власних регіональних відпочивальників до відпочинку в місцевих рекреаційних зонах [8, с. 5]. Як відомо, їх основна маса зосереджена в 5 найбільших містах обласного підпорядкування: Запоріжжі, Енергодарі, Мелітополі, Бердянську та Токмаці. Якщо оперувати цифрами, на сьогодні в регіоні мешкає 1791,7 тис. осіб, міське населення з них становить 1379,3 тис. осіб, або 77%. Тож саме про цю категорію населення необхідно подбати в першу чергу.

Рішенням Запорізької обласної ради від 29.12.2011 року за № 4 затверджено Схему планування території Запорізької області, яка розроблялась протягом 2007-2011 років. Ця планувальна документація, розроблена в рамках розвитку Генеральної схеми планування території України, визначає принципи рішення розвитку, планування, забудови, і в тому числі використання територій адміністративно-територіальних одиниць та їх визначених частин. Важливим сьогодні є те, що цей документ визначає туристично-рекреаційне районування регіону, в центрі якого знаходяться саме міста обласного підпорядкування які і повинні для короткочасного відпочинку їх населення, з метою відновлення своїх трудових ресурсів, в першу чергу використовувати місцевий оздоровчий потенціал. Зокрема, в аналітичній записці Інституту «Діпромiсто», який розробляв цей документ, зазначено рекреаційні зони та підзони всіх територій області.

З метою створення необхідних умов для відвідування мешканцями мегаполісів місцевих рекреаційних зон нами пропонується Дорожня карта з організації оздоровлення мешканців мегаполісів з використанням потенціалу місцевих рекреаційних зон, яка передбачає наступні кроки у цьому напрямку:

1. Виконавчі комітети міських рад міст обласного підпорядкування, райдержадміністрації здійснюють моніторинг наявних місць можливого рекреаційного відпочинку, формують їх місцевий реєстр, складають план благоустрою, визначають відповідальні підрозділи тощо.
2. Міські голови міст обласного підпорядкування, голови РДА поновлюють персональний склад своїх Координаційних рад з розвитку туристично-рекреаційної сфери та проводять їх засідання за участю керівництва територій – партнерів по рекреаційним підзонам та зацікавлених суб'єктів підприємницької діяльності (питання для розгляду: взаємодія з оздоровлення мешканців відповідних мегаполісів у 2016 році).
3. Виконавчі комітети міських рад міст обласного підпорядкування виявляють серед суб'єктів туристичної діяльності зацікавлених у туристично-рекреаційному оздоровленні мешканців свого мегаполісу та сприяють інформуванню населення про наявний у них спектр внутрішніх туристично-рекреаційних пропозицій.
4. Виконавчі комітети міських рад міст обласного підпорядкування, райдержадміністрації:
 - 4.1. Формують стратегію інформування потенційних відпочивальників про можливості рекреаційного відпочинку в 2016 році;
 - 4.2. Опрацьовують питання транспортних перевезень мешканців міст на відпочинок;
 - 4.3. Сприяють облаштуванню місць рекреаційного відпочинку санітарно-гігієнічними зручностями (туалети, навіси, підходи до води тощо);
 - 4.4. Забезпечують виконання заходів з оздоровлення мешканців мегаполісів з використанням рекреаційних ресурсів місцевих рекреаційних зон.

Однак курортно-туристична сфера регіону без вжиття ряду системних заходів не може в повній мірі виконувати свою соціально-економічну та культурно-дозвілєву функції, бути стабілізуючим фактором збереження довкілля та наявної історико-культурної спадщини, до 60 відсотків об'єктів якої перебуває у незадовільному стані та потребує

проведення робіт з реставрації або реконструкції, облаштування для туристичних відвідувань.

Тому одним із напрямів роботи нашої комісії на період до 2020 року має стати робота з акцентування уваги органів влади в центрі, на місцях щодо вирішення наявних проблем туристично-курортної сфери регіону, серед яких [9, с. 36-38]:

- недосконалість туристично-рекреаційної інфраструктури;
- низький рівень розвитку культурно-пізнавального туризму, спричинений, в основному, відсутністю нормативно-правового забезпечення питань використання культурної спадщини в туризмі, обмеженою транспортною доступністю більшості об'єктів;
- невідповідність музейних експозицій та прилеглих територій до туристичних відвідувань, у тому числі іноземними туристами та особами з обмеженими фізичними вадами;
- недостатність фахівців туристичного супроводу та їх невідповідна кваліфікація;
- робота в тіні ряду надавачів туристичних послуг, неможливість здійснення контролю за дотриманням ліцензіантами ліцензійних умов;
- продовження існуючого курсу соціуму на хижацьке використання природних ресурсів, загроза їх швидкого виснаження через відсутність;
- нормативно-правових актів призначення природних територій курортами державного та місцевого значення із встановлення меж округу та зон санітарної охорони курортів;
- затверджені на державному та регіональному рівнях медичної спеціалізації курортів;
- затверджені та скориговані містобудівної документації на більшості курортних територій;
- державного моніторингу курортних територій;
- достатнього обсягу фінансування з місцевих бюджетів протиерозійних та протизсувних робіт, через загрозу руйнування частини прибережних територій та пляжів курортів;
- державного нагляду та контролю за додержанням правил і норм використання лікувальних ресурсів (наявні лікувально-оздоровчі ресурси використовуються не ефективно, існує тенденція до їх руйнування та знищення) тощо.

Окрім того, пропонується постійний діалог із владою, оскільки основними причинами неефективної реалізації конкурентних переваг ціннісного ресурсного потенціалу регіону є:

- відсутність цілісної та комплексної системи управління туристичними ресурсами в зв'язку з їх різним відомчим підпорядкуванням;
- недосконалість організаційно-правових та економічних механізмів реалізації державної політики у сфері туризму і діяльності курортів в регіоні, слабка міжвідомча координація;
- негативні наслідки тривалого саморегуляційного розвитку туризму;
- відсутність належної інвестиційної політики, недостатність державних важелів щодо зменшення ризиків для суб'єктів туристичної діяльності;
- недостатнє наукове підґрунтя діяльності галузі, планування та прогнозування;
- недостатня увага до науково-методичного та кадрового потенціалу галузі;
- недостатня культура надання санаторно-курортних, туристичних та готельних послуг;
- відсутність уніфікованих механізмів акредитації та сертифікації об'єктів туризму та курортів;
- неефективний маркетинг та низький рівень менеджменту.

Окрім використання пріоритетних туристичних об'єктів – комплексу пам'яток Національного заповідника «Хортиця», пам'яток загальнонаціонального значення: державний історико-археологічний заповідник «Кам'яна могила» (м. Мелітополь) та історико-архітектурний музей-заповідник «Садиба Попова» (м. Василівка), необхідно здійснити спільно з місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування комплекс управлінських заходів щодо максимального включення до внутрішніх туристичних маршрутів інших унікальних природно-ландшафтних, історичних, містобудівних, історико-архітектурних туристично привабливих об'єктів у районах та містах Запорізької області, створити їх повний Реєстр та Єдину електронну базу даних. На цій основі розробити Єдину електронну туристичну мапу Запорізького краю.

Необхідно також сприяти домінанті самотутності у туристично-курортному секторі, поєднання курортного та рекреаційно-туристичного напрямку з традиційними мистецькими проектами регіону, яскравими здобутками у збереженні та розвитку промислів і ремесел, використання тяжіння громадськості до о. Хортиці, як осередку державності та демократичних традицій нашої країни.

Джерела та література

1. Шиханов Р. Б. Санаторій «Олександрабад». Запоріжжя туристичне: Фотоальбом / Упоряд. Брацило Л. – Запоріжжя: ПП «АА Тандем», 2008. – С. 4.
2. Ноздріна Л. Ф. Бердянськ – курорт. Бердянск на ладони: Путеводитель по городу. – Бердянськ, 2015. – С. 7.
3. Мандруємо запорізькими просторами: Путівник-довідник / Упоряд. Білівненко С., Брацило Л. – Запоріжжя: ПП «АА Тандем», 2008. – с. 3.
4. Концепція розвитку туризму в Запорізькій області. Матеріали та документи. – Запоріжжя: ПП «АА Тандем», 2007. – С. 4-8.
5. Стратегія регіонального розвитку Запорізької області до 2015 року. Творча група «Мастер» за підтримки проекту Канада-Україна «Регіональне врядування та розвиток». – Запоріжжя: Запорізька обласна державна адміністрація, 2008. – С. 8.
6. Туристичні маршрути Запоріжжя: Довідник. / Упоряд. Дашевська І. М., Мордовської М. М., координатор Брацило Л. Ф.
7. Беяева Л. Прогулки по любимому городу: Путівник. – Запоріжжя: ТОВ ВПО «Запоріжжя», 2010. – 86 с.
8. Бойко А.В. Концепція туристичного зонування Запорізької області // Мандруємо запорізькими просторами: Путівник-довідник / Упоряд. Білівненко С., Брацило Л. – Запоріжжя: ПП «АА Тандем», 2008. – С. 5.
9. Брацило Л. Ф. Про розвиток туризму і курортів у Запорізькій області. // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Реалізація державної політики в сфері курортів і туризму в рекреаційних регіонах», 5-8 вересня 2007 року. – Сімферополь: КЦППК», 2007. – С. 36-38.

ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКІ СТУДІЇ

Стадніченко О. О. (м. Запоріжжя)

Літературне Запоріжжя в контексті українського літературного процесу

Історія потужної школи запорізької поезії та її сучасні напрямки: вірність своєму рідному краю та своїй рідній мові

Літературне Запоріжжя як складова частина літературно-культурного розвитку – це явище багатогранне і різнопланове. Коли говоримо про літературне Запоріжжя, то перед нами постає барвиста панорама, представлена іменами непересічних літераторів: від кобзарів-ліриків, що закладали підґрунтя нашої духовності, відомих постатей в історії української науки, літератури, культури, які репрезентували наш край наприкінці ХІХ – поч. ХХ ст., до молодих літераторів початку третього тисячоліття, таких несхожих на попередників, які вже встигли по-іншому осмислити сьогодення і своєю творчістю відкрити літературний процес ХХІ ст.: С. Аніщенко, М. Брацило, Г. Вівчар, П. Вольвача та ін.

На розвиток літератури в Запорізькому краї протягом століть впливало чимало чинників як позитивного, так і негативного характеру, в тому числі і географічне положення, як окраїни Росії у ХУІІІ – поч. ХХ ст. з одного боку, і як центру запорізького козацтва – з іншого. «Навіть дореволюційний Олександрівськ (щоправда, суціль зрусифікований) не був байдужим до літератури, – вказував П. Ребро у ст. «На перевалі». – Згадаймо хоча б поета-футуриста Вадима Баяна (справжнє прізвище Сидоров), який приятелював з В. Маяковським і видав у Петербурзі збірку віршів «Лирический поток» з трьома передмовами – Ігоря Северяніна, Федора Сологуба та Ієроніма Ясинського...

Як відомо, в Олександрівську деякий час жила Дніпрова Чайка, у Бердянську натхненно трудився Трохим Зіньківський, з хутора Веселого Вільнянського району вийшов знаний співець козацтва Андріан Кащенко, з Гуляйполя – Єлисей Карпенко – драматург і актор, з Мелітополя – головний теоретик українського націоналізму Дмитро Донцов, з яким воював Ленін. У тому ж Гуляйполі жив і працював Грицько Кернеренко (Кернер), який писав українською мовою і перекладав Гейне, Пушкіна, Надсона та ін.» (Хортиця. – 1994. – № 3. – С. 7-8). Тут працювали тривалий час фольклористи і етнографи Іван Манжура і Яків Новицький, педагог Микола Корф, поет Микола Філянський.

Як вказують дослідники, зокрема В. Ф. Шевченко, розвиток літературного руху на Запоріжжі в перші десятиліття ХХ ст. проходив досить жваво: організовувалися літературні гуртки, літературні сторінки в газетах, альманахах. Але, на жаль, негативні суспільно-політичні процеси в країні 30-40-х років перешкодили вільному творчому поступу літераторів, і запорізьких у тому числі. Початком ідеологічного наступу на красне письменство стала реорганізація т.зв. спілки пролетарських письменників Запоріжжя «за соціальним станом, за напрямом творчості», після якої з 35 членів письменницької організації «Струм» залишилося тільки 5.

Величезної шкоди розвитку літератури безперечно завдала Друга світова війна, яка обірвала життя і поставила крапку у творчості багатьох письменників (М. Гайдабура, М. Шпак, М. Шльома та ін.).

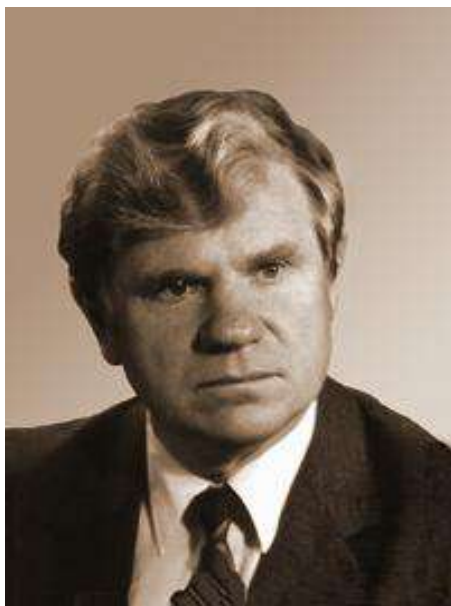

В. Лісняк і М. Гайдабура, 1932

В. Лісняк і П. Ребро, м. Запоріжжя, 1960

Але вже з 1948 року в Запоріжжі відновлює свою роботу створене до війни літературне об'єднання.

Петро Ребро

Першим його керівником був В. Сагайдак. З середини 50-х років очолював літоб'єднання член СПУ Василь Лісняк, а в 1967 році було засновано обласну організацію Спілки письменників України, відповідальним секретарем якої став Петро Павлович Ребро і керував нею майже 30 років, з 1998 по 2016 рік – головою ради обласної організації НСПУ був Григорій Іванович Лютий.

З травня 2016 року головою обласної організації НСПУ був обраний Володимир Віхляєв.

За 50 років творчої діяльності запорізький загін письменників, який нараховує 23 члени НСПУ (старші ідуть у вічність, на зміну приходять молоді) мають великі здобутки і успіхи. На книжковій полиці запорізької філії письменників понад 500 книг поезії, прози, публіцистики, гумору і сатири, критики.

Засідання літературної студії в Запорізькому педагогічному інституті на початку 50-х років

Запорізька сторінка в контексті розвитку української літератури яскраво репрезентована імена поетів старшого покоління В. Лісняка, П. Ребра, М. Лиходіда, О. Стешенка, Г. Лютого, О. Шостака, А. Рекубрацького, О. Абліцова, В. Сироватко, Т. Нещерет і молодих – М. Брацило, С. Аніщенко, М. Буряка та ін., прозаїків О. Джигурди, В. Ликова, П. Омеляненка, М. Гомона, В. Черевкова, П. Ловецького, О. Огульчанського та ін., гумористів-сатириків В. Чубенка, В. Прудовського, М. Білокопитова, критиків, публіцистів. Твори наших земляків вивчаються в середніх та вищих навчальних закладах в курсі «Література рідного краю», внесені до підручників і хрестоматій, стають предметом літературознавчих досліджень.

Уже сьогодні можна говорити про потужну школу запорізької поезії, яка була сформована на запорізькому літературному ґрунті як явище постшістдесятництва, коли молоді літератори входили в літературу вже озброєні ідеями шістдесятників.

Ледь черкнули крилом зародження того руху, але ввійшли в літературу могутньо і потужно, запорізькі поети О. Стешенко і М. Лиходід. Яка яскрава образність, які блискучі алітерації у віршах молодого Олександра Стешенка!

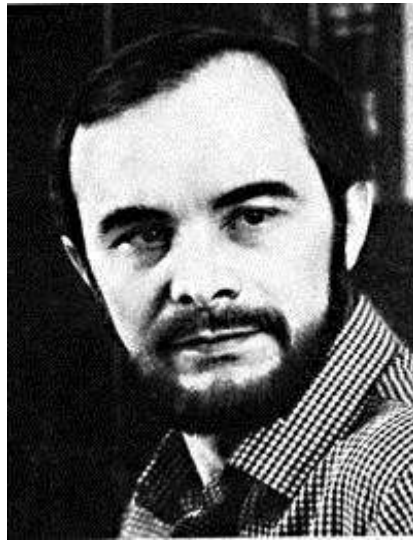
*Весну люблю за мускули,
В яких живуть громи!
Ви чуєте, як хруснули
Ключиці у зими? [8, с.10].*

Дзвінкі приголосні в Олександра Стешенка звучать іще дзвінкіше. А Микола Лиходід наче хоче довести, що і глухі приголосні можуть бути дзвінкими і що навіть голосні звуки діляться на дзвінкі і глухі. Цю поезію навряд чи назвемо експериментальною. Ці рядки й понині є окрасою всього того, що зроблено нашими поетами:

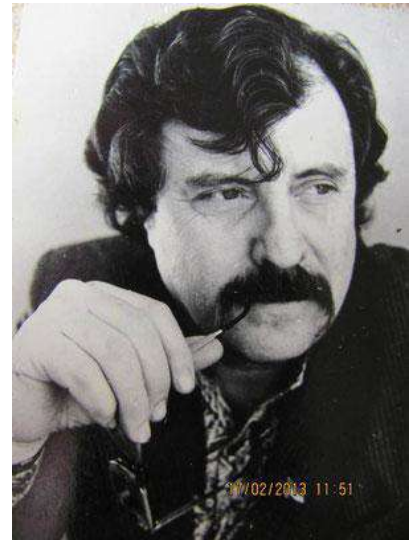
*На тих балках, де гульбища галчані,
Де на буграх так густо бугили,
Були колись михайлівські гончарні,
Були-гули, були та й загули...*

Олександр Стешенко

Василь Моруга

Микола Лиходід

Але по-справжньому цей процес почав набирати хід, коли на літературному горизонті Запоріжжя з'явилася постать зовсім юного Анатолія Рекубрацького.

Анатолій Рекубрацький

Взагалі-то це був дивовижний літературний процес. Двадцятир'юхлітньому молодому поетові А. Рекубрацькому, не членові спілки письменників України і не членові КПРС, було довірено проведення занять в обласному літературному об'єднанні, головою якого він став.

Навколо літературного об'єднання і літературної студії Запорізького педінституту (нині – Запорізький національний університет) згуртувалася велика група цікавих молодих поетів, які почали диктувати літературну моду мало не усій молодій поезії України. Досить сказати, що на ті заняття приїздили молоді поети з

Харкова, Дніпропетровська, Донецька, Черкас і навіть Києва. Із того грона назвемо ті імена, які вціліли в часі, стали членами Спілки письменників України. Це – В. Моруга, Г. Літневський, О. Шостак, О. Аблицов, Г. Лютий, О. Матушек, В. Сироватко.

Нелегко входив у літературу поет Григорій Лютий. Дзвінкий голос поета знала вже вся Україна, а от першої книги все не було. Г. Лютого літератори називають між собою «співцем кохання». Справді, тема кохання була і залишається провідною в його творчості. Скільки цноти вкладав молодий поет у це велике поняття! Зверніть увагу, своїх ровесниць юнак називає на «Ви»!

*І Ви красиві, дівчино, і Ви.
О, світе мій, які Ви всі прекрасні!
Ці карі очі – лагідні і ясні,
Ці горді повороти голови... [5, с. 216].*

Допомагає Григорію Лютому вільнолюбивий козацько-махновський гуляйпільський дух, який передавався з покоління у покоління від діда прадіда. Г. Лютий відкидає підтексти і прямо пише про народність махновського руху, створює разом із співаком і композитором Анатолієм Сердюком пісенно-драматичну виставку про Нестора Івановича, яка мала великий успіх у Гуляйполі, Запоріжжі та інших містах України.

І, здавалося б, зовсім не вписується в ці протилежності лірично-філософський юнак Геннадій Літневський. Та все ж їх єднає одна спільна якість – це високість думки, незрадливість юнацьким ідеалам.

Яскравим свідченням цього є вірш Г. Є. Літневського, присвячений Г. Лютому. Він не має назви, та суть його така. Ліричний герой опинився в нічному степу. А з неба падає зірка, падає не через втому чи кволість, а через свою непотрібність, бо герой вірша дивиться тільки собі під ноги і вже не зв'язується з нею. Приголомшують своєю філософською глибиною рядки:

*Я смерті не віщую, то – неправда,
Коли зоря шугає з висоти,
Це означа, що хтось ту зірку зрадив,
То зрікся хтось високої мети... [2, с. 288].*

І автор дає надію усім, хто обрав невірний шлях, втратив життєву рівновагу і не бачить виходу.

*... Я іноді робив непевні кроки,
Я спотикався, я збивався з ніг,
Але не впав, бо думав про високе,
І через те упасти я не міг.*

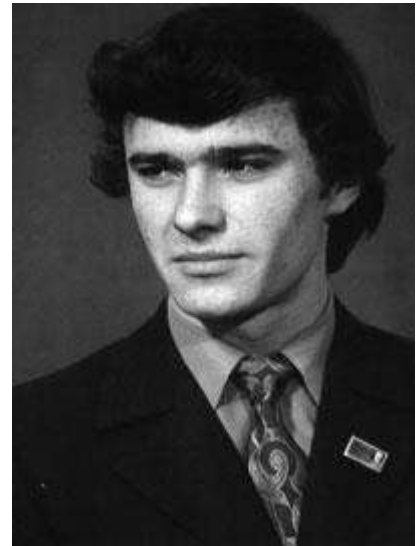
Варто зацитувати рядки ще з одного вірша, який, на жаль, став пророчим у біографії молодого поета:

*Я кричу: «Повертай!»
Я бажаю туди –
До побачень, освідчень, скандалів, заручин.
Ніж байдужим летіти
В далекі світи,
Хай мене в тих світах краще совість замучить.
Але вже пізно.
Попереду нас
Гальмує МАЗ.
Ми зупинитись хочем,
Та стоп-сигнал – червоний, наче Марс,
Летить у наші вирячені очі [4, с. 21].*

Геннадій Літневський і Василь Моруґа разом загинули в автомобільній катастрофі, але встигли сказати своє слово в літературі.

Поетом з абсолютним мовним слухом називають Олександра Шостака. До звукових, сюжетних, філософських знахідок вищеназваних поетів О. Шостак додає ще й високу стилістичну вимогливість. Стиліст він справді неперевершений. Він демонстрував перспективні можливості майбутнього розвитку української мови.

На жаль, тільки частково збереглася в пам'яті його ровесників експериментальна поема О. Шостака на десяти сторінках, яка була написана одним реченням. В О. Шостака дуже сильно відчувається історична і фольклорна основа. Деякі вірші звучать, наче філігранна обробка народнопісенної творчості, але своє кредо, висловлене в юності, поет зберіг на все життя.

Геннадій Літневський

Олександр Шостак

Олександр Аблицов
постшістдесятників, зрозумів і сприйняв їхні ідеали, Олександр Аблицов:

*І день минув, і ніч минає.
 Душа болить
 В самотині
 Слова єдині він шукає,
 Як волю – прадід на коні.
 Палай в душі свободи жар.
 У тих словах – безсмертний вершник.
 Судьба явила Божий дар –
 Народу біль стрічати першим.
 І мука ця – вже до загину.
 Душа болить, якщо жива...
 Я вірю, підроста хлопчина,
 Який чекає ті слова*

І справді, ці поети створили на Запоріжжі цілу школу подальшої літературної зміни, але це – окрема тема дослідження.

Є величезна історична значимість поезії саме цієї когорти запорізьких літераторів. Вони несхибно проповідували вірність своєму рідному краю, рідній мові, вклонялися подвигу батьків, відкривали нові сторінки в історії козаччини, звичайно, в своєму ж, поетичному, варіанті. Особливо слід відзначити їхню відданість і віру в українську мову, адже, в ті часи молодій людині просто говорити в колі своїх приятелів чи в трамваї українською мовою – це було якщо не подвигом, то просто вчинком, а вони ж не тільки говорили й писали, а й виховували нове покоління патріотів України (що є, мабуть, найважливішим підтвердженням неоціненної їх ролі в історії).

Усі вони не зрадили своїй юнацькій меті, що й довели у нелегкі часи становлення незалежної України. Тоді вони не лише своїми поезіями, а й публіцистичними виступами в запорізьких газетах відіграли значну роль у формуванні національної і політичної свідомості запорізьців у період між березневим і грудневим референдумами 1991 року (у березні більшість українців голосувало за Радянський Союз, у грудні – за незалежну Україну).

Дещо припізнівся, але приєднався до постшістдесятників, зрозумів і сприйняв їхні ідеали, Олександр Аблицов:

*І день минув, і ніч минає.
 Душа болить
 В самотині
 Слова єдині він шукає,
 Як волю – прадід на коні.
 Палай в душі свободи жар.
 У тих словах – безсмертний вершник.
 Судьба явила Божий дар –
 Народу біль стрічати першим.
 І мука ця – вже до загину.
 Душа болить, якщо жива...
 Я вірю, підроста хлопчина,
 Який чекає ті слова*

І справді, ці поети створили на Запоріжжі цілу школу подальшої літературної зміни, але це – окрема тема дослідження.

Дещо припізнівся, але приєднався до

постшістдесятників, зрозумів і сприйняв їхні ідеали, Олександр Аблицов:

Якщо в юнацьких віршах лише за допомогою алегорії та підтексту вони висловлювали думки про те, що Україна має бути незалежною, то в політично невизначені, бурхливі роки, починаючи з 1987 року, заговорили про це на повний голос.

Аналізуючи поезію наших земляків-постшістдесятників, можемо зазначити, Запорізька обласна організація спілки письменників України в усі, навіть найглухіші, часи тоталітарного режиму була оазисом української духовності, осередком відродження української мови, національної історії, традицій, звичаїв, передовим загоном, який сприяв поступу України до незалежності.

Можемо говорити також про безперечний вплив запорізької поезії на свідомість наших земляків, особливо у 90-і рр., і відзначити її особливий націєтворчий фактор. Про це свідчать цілий ряд непересічних поезій наших земляків національно-патріотичного спрямування. Як, наприклад, вірш А. Рекубрацького:

*На золотому березі печалі,
Де сто віків – лиш голубі сніги.
Ми, українці, стільки відмовчали,
Що відмолили всі чужі гріхи.
Ми сто віків плелись завжди позаду,
Ми сто віків жили, мов у гостях,
Учили жити нас всілякі зайди,
І шкіри дав з нас бусурман і лях.
На Соловки, в Канади, за Дунаї –
На всенький світ розпорошивсь наш люд.
Здавалось – все. Нічого вже не маєм.
А нам лише народжувать іуд.
Що в нас ні в чому вже не буде ладу,
Що «вождь народів» спопелить до тла,
Та не дарма на гак чіпляли Байду,
І булава Богданова вела.
За жовте жито. І за синє небо.
За все. За все. За все платити треба.
Нехай не ми –
Хоч діти доживуть.
І ми оплатим.
Прийде наша днина.
Хоч холодно і голодно,
Зате Ви чуєте,
Як наша Україна
З Тарасового жолудя росте!*

Але літературна палітра Запоріжжя була б неповною без згадки про жіночий цех поетів тієї пори. Дівчат-поетес тоді було в кілька разів більше, ніж хлопців (як і сьогодні). Та справжніх висот досягли лише дві з них – Олена Матушек і Вікторія Сироватко.

Перша давно вже киянка, а от В. Сироватко залишилася вірною Запоріжжю і продовжує літературну працю на найвищому поетичному рівні. Її називають «поетесою однієї струни», бо основна тема її поезії – це стосунки між чоловіком і жінкою. Як і в усіх поетес, у В. Сироватко сильно звучить намагання возвеличити жінку. Але що характерно, «свою жінку», долю «своєї жінки» вона не відділяє від долі чоловіків, підкреслює не тільки розбіжності між чоловічим і жіночим, але й спільність. Наприклад, у вірші «Доля» лірична героїня перетворюється в невільника – гребця на умовній невільницькій галері:

*...Гребу та гребу, і немає спочинку.
Тужава й незрима навстріч течія.
На палубі вже не лишилося жінки –
Це суть до галери прикута моя... [7, с. 3].*

І хоча й зараз до мису справжньої свободи гребти і гребти, все ж поетеса залишається вірною усім поетичним і ліричним постулатам, своїм друзям-постшістдесятникам і працює з незмінною вимогливістю.

Заслуга запорізьких постшістдесятників не тільки в тому, що вони розвинули й примножили славу української поезії (українського народу), яку принесли Україні самі шістдесятники, вони пішли далі – вели велетенську просвітницьку і педагогічну роботу у справі виховання в душі української національної свідомості нових поколінь.

Ніхто із постшістдесятників не піддався спокусі писати в значно легшому жанрі поп-літератури, яка заповонила нині книжкові прилавки, душі та серця обивателів. Вони продовжують ставити перед собою високе і, можливо, ще не здійснене завдання: література повинна будувати особистість, а не руйнувати її.

Безумовно, що і в їхніх учнів, які гучно заявили про себе на всеукраїнській літературній арені (Марина Брацило і Павло Вольвач), теж знайдуться свої послідовники.

Література, справжня література – процес невпинний і незнищений, і якщо літератори 60-70-х років «розбудили» і перевершили переважно низькопробну і кволу поезію сталінського періоду, то є впевненість у тому, що й зараз справжні таланти зуміють не допустити поширення бездарної писанини.

*... Бо у грудях держави, мов птах, серце Хортиці б'ється,
Кров козацька могутньо нуртує в аорті Дніпра,
Бо, я вірю, з колін Україна зведеться,
Бо ніколи народу козацька душа не вмира (А. Рекубрацький)*

Запорізька письменницька організація зараз переживає не найкращі часи (недостатність фінансування, проблеми з книговидаванням і т. д.), але не зважаючи на економічні негаразди вона залишається оберегом духовності, оазисом українського національного відродження, голосом і сумлінням українського народу.

Так, з 1990 р. – виходив літературно-художній та громадсько-політичний альманах «Хортиця» (упорядник П. Ребро), який переріс у часопис «Хортиця» (з 2001 р. – головний редактор Г. Лютий). З 1992 р. виходить альманах поезії «Великий Луг» і з 1995р. – альманах Міжнародної асоціації гумористів і сатириків «Велика Січ» під однойменною назвою. Традиційними вже стали щорічні літературно-мистецькі свята «Поетичний травень» (з 1965 р.) та «Весела Січ» (з 1995 р.).

Здобутки запоріжців у галузі красного письменства були б представлені однобоко, якби ми не згадали про наших земляків – членів Національної Спілки письменників України, які народилися на Запоріжжі, а потім виїхали на інше місце проживання, а рідний край залишився для них джерелом для творчого натхнення.

Якби ми зробили спробу назвати всіх наших земляків, які займалися літературною творчістю, не будучи організаційно приналежними до НСПУ (а їх було близько 2000) безсумнівно переконали б читачів, яка щедра на таланти запорізька земля.

Крім уже названих славетних вихідців із запорізького краю кінця ХІХ – поч. ХХ ст., варто звернути увагу ще і на українських письменників, які починали свій творчий шлях у нашому регіоні.

Так, серед літераторів, які почали свою діяльність у 30-х роках ХХ ст., можемо назвати Михайла Семеновича Гардова (1892-1948, народився в м. Гуляйполі), який увійшов у історію української літератури як автор трилогії «Фронт» (І – «Окопи» (1928), потім «Кінець Охотського полку» та «Перший більшовицький»), а також як один з керівників протягом певного періоду РАТАУ, директор Держлітвидаву, відповідальний редактор «Літературної газети».

Виявляється, що уродженцем цього ж гуляйпільського краю (с. Розкішне) був і відомий єврейський письменник Лур'є Ноте (Натан) Михайлович (1906-1987), який жив в Одесі і писав прозу. Коли до нього звернулися з пропозицією про створення в Запоріжжі літературно-меморіального музею, Ноте Лур'є відгукнувся на це книгою з таким автографом: «Дорогим землякам – з синівською любов'ю до рідних степів Запоріжжя, де

пройшло дитинство і юність автора цієї книги. Ноте Лур'є. Одеса», – вказує П. Ребро у ст. «О сокровищнице славы запорожской» (Инд. Зап. – 1970. – 17 січня).

А якби уродженець Гуляйполя Юхвід Леонід Аронович (1909-1968) крім комедії «Весілля в Малинівці» (1937), яка була екранізована 1967 року, не написав більше нічого (а його доробок такий значний), то вже й цим шедевром заповнив би яскраву сторінку в історії української літератури.

Єніна Віра Михайлівна (народилася в с. Новотроїцьке Бердянського району) відома як авторка ряду творів з життя повоєнного і сучасного їй села, про героїчну історію українського народу, а також повістей та оповідань для юнацтва і збірок гумору і сатири.

Чимало щирих рядків присвятив рідному Запорізькому краю і відомий український поет, лауреат Державної премії України ім. Т. Г. Шевченка Микола Львович Нагнибіда (1911-1985), який народився в с. Попівка (тепер Смирнове) Куйбишевського району. Як свідчить велика творча спадщина письменника, основні теми його поезії, як і багатьох його сучасників, – це трудові будні, героїка Великої Вітчизняної війни та ін. Перекладав з інших літератур, найбільше з білоруської. Мав творчі і дружні стосунки з письменниками Запоріжжя, зокрема П. Ребром.

Мальовниче, типово українське село Григорівка Пологівського району – це батьківщина поетеси і кінодраматурга Компанієць Лідії Олександрівни, яка писала переважно для дітей.

У сучасному літературному процесі серед прозаїків чільне місце посідає автор багатьох романів про сучасність і героїчне минуле українського народу, учасник Великої Вітчизняної війни Міщенко Дмитро Олексійович (народився 1921 року с. Степанівка Перша Приазовського району) – кандидат філологічних наук, автор монографії «Розвиток реалізму в творчості М. Коцюбинського» (1957).

Багато творів перекладено російською, болгарською, словацькою та англійською мовами. За збірки «Полювання на жар-птицю» (1990) та «Особисто відповідальний» (1991), удостоєний Державної премії України ім. Т. Г. Шевченка (1993).

У жанрі історичної романістики плідно працює ще одна наша землячка Раїса Петрівна Іванченко (справжнє прізвище Іванова), яка народилася 1934 року в Гуляйполі. Зі сторінок її книг постають образи видатних державотворців Діра й Аскольда, Рюрика, Олега, Ярослава Мудрого, Володимира Мономаха, Данила Галицького, Олександра Невського, відомих мислителів Нестора Літописця, Іларіона, Кирила і Мефодія та ін.

Юхвід Леонід Аронович

Микола Львович Нагнибіда

Дмитро Міщенко

Твори Раїси Іванченко приваблюють не тільки багатим історичним фактажем, розкриттям соціально-політичних аспектів епохи, а й морально-психологічною мотивацією дій і вчинків персонажів, роздумами про роль влади і владності, свідомості і слова в суспільстві, про трагедію і велич людини, яка стоїть перед вибором між добром і злом, егоїзмом і самозреченістю, обов'язком і бажанням. 1996 року творчість Р. Іванченко була належно поцінована – за тетралогію про Київську Русь («Зрада богів або як стати володарем» (1988), «Отрута для княгині» (1985), «Гнів Перуна» (1986), «Золоті стремена» (1984) їй присуджено Національну премію України ім. Т. Г. Шевченка.

Творчий доробок Колісника Григорія Андрійовича (нар. 1937 р.) значний. Це близько 20 романів та повістей, і його можна умовно назвати «віддзеркаленням» складних колізій і протиріч епохи «розвинутого соціалізму», про що свідчить характер його прози. Його твори, публіцистичні виступи і зараз часто читаємо на сторінках газети «Літературна Україна» та літературно-мистецьких часописів.

На літературній карті України ім'я поета (вихідця з Гуляйполя) Василя Івановича Діденка (1937-1980) займає почесне місце. Починав свою поетичну творчість як студент другого курсу філфаку Київського університету в той час, коли про себе почали заявляти молоді поети, яких пізніше назвали шістдесятниками: Л. Костенко, І. Драч, Б. Олійник, Д. Павличко, Т. Коломієць, М. Сом та ін. Його відразу помітили старші колеги по перу – М. Рильський, В. Сосюра, А. Малишко і відзначили непересічність і особливість таланту молодого поета. В. Діденко добре знав історію України, рідного краю і присвятив їй чимало творів.

Життя поета було складним: постійно переслідували матеріальні нестатки, але це не заважало створювати шедеври української поезії. Всього за життя було видано 13 ліричних збірок. Деякі вірші В. Діденка покладені на музику і стали шедеврами української пісні, зокрема знаковою у цей період стала пісня на слова В. Діденка «На долині туман...», яка внесла до української пісні літературного походження свіжий струмінь.

В. Діденко трагічно пішов із життя у 1990 році, так і не діждавшись незалежності для своєї України, про яку він так довго мріяв. До цього часу творча спадщина поета чекає своїх дослідників.

Серед яскравої когорти письменників-виходців із запорізького краю ще й прозаїк Носенко Олекса Єрмолайович (1910-1980), який народився в с. Кірове Оріхівського району, прозаїк і драматург Чуча Олександр Григорович (1924-1998) з с. Дніпровка Вільнянського району, поет і прозаїк Тельнюк Станіслав Володимирович (1935-1990) з с. Іскрівка Якимівського району, поетеса Кульбак (Володіна) Лідія Андріївна (нар. 1936 р. в с. Іванівка Пологівського району), прозаїк Копань Лариса Юрїївна (нар. 1939 р. в Запоріжжі), прозаїк і критик Шилов Юрій Олексійович (нар. 1948 р. в с. Обіточне Приморського району), поет Орач Олег Юхимович (нар. 1940 р. в с. Благовіщенка Куйбишевського району), поетеса Вівчар Ганна Миколаївна (нар. 1944 р. в с. Садове Токмацького району) та ін.

Не серед столічної суєти і не в глибинці степового краю, а в самому центрі індустріального міста Запоріжжя визріла і вибухнула, як бруньки на весні, поезія нашого земляка Павла Вольвача (нар. 1963 р.).

У рецензії на вірші П. Вольвача «Слово гінке і пружне» (ЛУ. – 1998. – 12 листопада) В. Кочевський писав: «Оце прийшов в Україну справжній майстер поезії, вибував новий міцний зелений пагін од вічного Шевченкового кореневища». Далі цілий ряд блискучих рецензій відомих українських письменників. 1998 року за I зб. «Маргінес» став лауреатом премії ім. В. Симоненка, а 1999 року – за II зб. «Кров зухвала» – лауреатом премії ім. В. Сосюри. III зб. П. Вольвача «Південний Схід» (2000). У своїй поезії П. Вольвач органічно поєднує буденне й піднесене. Її тематику неможливо розділити на сільську й урбаністичну, громадянську та інтимну. П. Вольвач-поет має свій погляд на життя, неповторний світогляд патріота-українця. Критики відзначають у його віршах високу

кондицію образної мови, артистизм художніх деталей, свіже і точне римування, за чим стоїть глибока ерудиція автора. Сьогодні поет плідно працює у Києві.

У передмові до своєї збірки «Благовіст» Марина Брацило писала: «Сонце нашої української поезії нині в zenіті. Хочеться вплести й свого промінчика – чи рядком вірша, чи строфою пісні – аби тільки світити людям.» І це, безперечно, їй вдалося.

Критика вказувала, що вона надзвичайно стрімко ввірвалася в літературу. Все ж таки мати вже 3 збірки і стати членом СПУ в 20 років – говорить про те, що маємо справу з серйозною претенденткою на літературну корону в галузі «жіночої» поезії 90-х років.

Коли будемо говорити про витоки юної письменниці, то тільки згадка про те, що Марина народилася на Хортиці – в історичному, легендарному центрі України, народилася, виросла, увібравши в себе, мабуть, оту невичерпну енергію козацької вольниці, вже каже само за себе. І саме мотиви гордості за свій край, рід, минуле свого народу знаходимо у першій збірці Марини «Хортицькі дзвони» (1995).

Із поезій цієї збірки можемо зробити висновок що поетеса цілком вільно орієнтується в історії рідного краю, доля батьківщини зливається з долею ліричного героя, близького до власне авторки. Поезії М. Брацило підкупають своєю бентежною ширістю, первозданною, самобутньою простотою і в той же час наявністю яскравих перлин у плані художньої організації мови, фоніки, поетичного синтаксису. Дипломант міжнародних конкурсів молодих літераторів «Гранослов» (1994-1995), лауреат літературного конкурсу видавництва «Смолоскип» (1997), I-го Всеукраїнського фестивалю «Ліра» (1997).

Захоплення Марини різносторонні і на одному із почесних місць – авторська пісня. Вона лауреат фестивалю молодих виконавців «Зорепад – 94», дипломант міжнародного пісенного фестивалю «Доля» (1994), призер фестивалю авторської пісні та акустичної музики «Срібна підкова» (1996) та ін. На жаль, трагічна загибель у 2013 році обірвала творчий поступ поетеси.

Але її ім'я увічнене не тільки в її поезії, а у проведенні творчою громадськістю міста Запоріжжя різноманітних заходів щодо вшанування її пам'яті, зокрема Всеукраїнського конкурсу молоді української поезії та української авторської пісні «Хортицькі дзвони» ім. Марини Брацило.

Згадаймо ще про те, що саме на запорізькій землі проходили письменницький гарт Яків Баш, Микола Нагнибіда, пізніше в Запоріжжі на журналістській роботі перебував нинішній голова НСПУ Володимир Яворівський, довгий час працював тут, зокрема в редакції газети «Комсомолец Запоріжжя» відповідальний секретар Спілки журналістів України, прозаїк О. Михайлюта, що Запоріжжя назване П. Ребром «Українською Меккою», було місцем паломництва відомих письменників як XIX, так і XX ст., починаючи від Т. Шевченка, О. Пушкіна і т. д. і додавало їм натхнення для творчості.

Не применшуючи внеску представників усіх регіонів України в загальноукраїнську літературну скарбницю, все ж зазначимо, що запоріжцям є чим пишатися, бо ж вихідці із славного Запорізького краю справді гідно репрезентовані в історії української літератури.

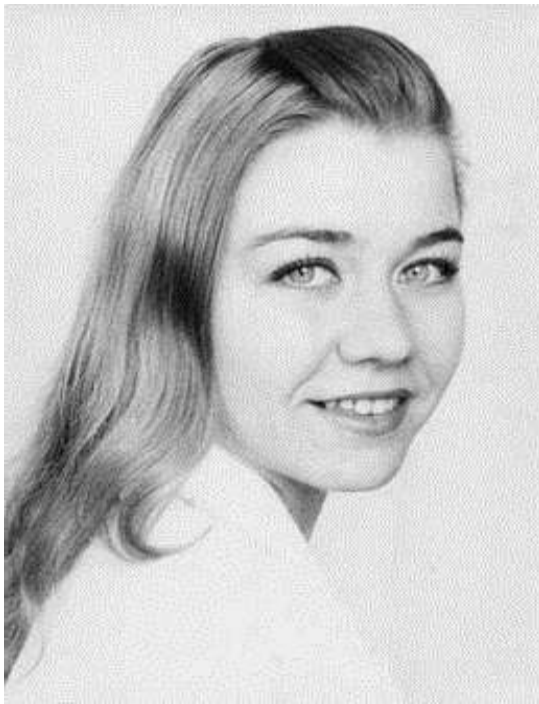

Марина Брацило

Палівода Т. М. (м. Запоріжжя)

Поетами народжуються!

До сорокаріччя від дня народження Марини Брацило – поетеси, піснярки, журналістки, патріотки Запорозького краю, що своєю натхненною творчістю звеличувала нашу козацьку минувшину, запорозький степ та Хортицю

1 грудня 2016 року в Запорізькій обласній універсальній науковій бібліотеці ім. М. Горького зібралося чимало людей, щоб вшанувати пам'ять Марини Брацило – надзвичайно талановитої запорізької поетеси, піснярки, журналіста, яскравої і непересічної особистості, якій 2 грудня цього року виповнилося б 40 років.

Життя її трагічно обірвалося на 37 році – у червні 2013-го. Та Марина назавжди буде для нас молодою, привабливою дівчиною, що залишила по собі яскравий, незгасаючий слід – свою поезію та свої пісні.

На одвічне дискусійне питання: «Поетами народжуються чи стають» у випадку Марини Брацило ми зі стовідсотковою впевненістю можемо стверджувати – поетами народжуються.

На творчий шлях вона стала ще в ранньому дитинстві: навчилася читати і писати в три роки, в п'ять – почала складати перші рими. Пізніше в одному з інтерв'ю Марина казала так: «В

ранньому дитинстві я захворіла на поезію, хворію і досі».

Несподівано і стрімко ввірвалася Марина у літературне життя Запоріжжя. Уперше Марина Брацило заявила про себе як про поета-початківця в 14 років у міській газеті «Наш город» 8 червня 1991 року віршем «Україно моя». У 19 років опублікувала першу збірку «Хортицькі дзвони», яка стала справжньою сенсацією.

Її творчість високо оцінили метри поезії Петро Ребро, Григорій Лютий, Анатолій Рекубрацький. Так, Анатолій Захарович, з нагоди першого авторського вечора дав таке напуття Марині:

*Лети увись, Маринонько, лети.
Тяжіння сонця хай все дужче вабить,
Де ждуть тебе незвідані світи
Й тяжке і незбориме слово правди...*

.....

*Роздай себе – і піснею, і словом,
Грозоти у душах людських лід...*

І Марина старанно виконувала письменницькі настанови поважних колег. Вона – автор 6 поетичних збірок: «Хортицькі дзвони» (1995), «Благовіст» (1996), «Мелодія вічних прощань» (1997), «Сонцетяжіння» (2001), «Чотири пори любові» (2006), «Mare amoris» (2011), підготувала до друку своє сьоме видання – «Шовкова держава», яке побачило світ

у 2014 році, вже після її трагічної загибелі. Вже у 2015 р. за збірку «Шовкова держава» Марина посмертно стала лауреатом Всеукраїнської літературної премії ім. І. Низового.

Запорізька обласна організація Національної спілки краєзнавців України у 2016 році висунула видання творів сучасної поезії «Шовкова держава» Марини Брацило на здобуття премії Президента України у номінації «За видатні досягнення у художній літературі». Будемо сподіватися, що поетеса здобуде і цю нагороду.

В 19 років Марина стала наймолодшим членом Національної спілки письменників України – чого нікому не вдалося повторити і до сьогодні. У 1998-1999 роках – очолювала Запорізьке обласне літературне об'єднання імені М. Гайдабури.

Марина – переможець багатьох літературних обласних, Всеукраїнських та міжнародних конкурсів та фестивалів: міжнародний конкурс есеїв з нагоди Року родини (Грамота Союзу українок Америки, 1994), Запорізька обласна премія для обдарованої молоді (1993, 1995, лауреат), «Гранослов» (1994, 1995, дипломант), «Смолоскип» (1997, відзнака), «Лір» (1997, лауреат) тощо.

Учасник Всеукраїнського збору молодих літераторів (1998) та Всеукраїнської наради «Молода література і державність України» (1999). Багаторічний учасник Всеукраїнського семінару творчої молоді України в Ірпені.

Автор численних публікацій в періодичних виданнях, літредатор у видавництвах «Факт», «Смолоскип»; випусковий редактор видавництва «Наш формат», у журналах «Пані», «Вона», «Даша»; контент-редактор сайту IVONA.

Член журі Всеукраїнського конкурсу живої поезії «Молоде вино».

У 23 роки (1999 р.) ім'я Марини Брацило було включено Американським Біографічним Інститутом до номінації «Жінка року» та до Міжнародного словника видатних особистостей. Її творчість увійшла до ряду вітчизняних поетичних антологій.

Ось що про неї в цей час пишуть:

«Бунтом – вагомим і сильним нам видається книжка віршів Марини «Мелодія вічних прощань». Це насправду інтимна лірика – зболена і пережита. Авторка вривається в чоловічу свідомість зі стилетом своєї правди і шматує традиційне уявлення про жінку». – Роман Кухарук, Президент Центру свобода слова.

Роман Кудлик, поет, головний редактор журналу «Дзвін» скаже так: «Такі вірші могла написати тільки українка – степовичка, закохана у свій рідний край, у якому виростала з дитинства».

І в підтвердження слів свого колеги, Василь Плющ, тогочасний головний редактор газети «Літературна Україна»: «Поезія Марини Брацило – це «джерельно чистий поетичний струмінь, свіжість і розкутість думки, а ще глибоко сучасна тематика».

Поетичний старійшина Запорізького краю Петро Павлович Ребро, тоді голова Запорізької обласної організації Спілки письменників України, на початку 90-х так визначить молодий паросток Маринчиного слова: «Марина то по дитячому наївна, то по дорослому мудра, вона то традиційна, а то модерна, то «полинева», а то урбаністична, то гордо-незалежна, а то ніжно-інтимна».

А часопис «Час» підтвердить єдину на все життя її формулу: «Поезія це те, заради чого і засвітилась Маринина зірка».

2011 р. На презентації збірки Марини Брацило «Mare amoris» («Морю з любов'ю»)

В цей період життя поетеса багато писала в різних поетичних жанрах та напрямках.

Вона завершує роботу над поемою за античними мотивами «Антична осінь» або «Тінь Хроноса», розпочинає роботу над новою, навіяною феноменом міста Лева, захоплюється спробами інсталяції та експериментує з модерном, робить невеликі прозові замальовки і навіть збирає їх під одним дахом з назвою «Сумний вітер у вікнах», експериментує із персоніфікацією та приміряє на себе жорстку чоловічу поезію і, звичайно, залишається вірною своїй коханій, так званій жіночій, ліриці...

Здавалося ніби вона грається зі словом: то воно просте, від самого народу, то філігранно – виточене чи енциклопедично розумне, що потребує словника.

Та годі в Маринчині поезії шукати автобіографічності – її поезія всотала минуле і сьогодення, а вона лише «ловила віршика», як називала свій стан, коли їй писалося...

Марина Брацило одночасно потужно заявила про себе як в поезії, так і на музичному олімпі. Вона є лауреатом та дипломантом музичних фестивалів: «Первоцвіт», «Зорепад», «Вагант», «Доля», «Червона рута», «Срібна підкова» та автором понад 100 пісень: козацьких, обрядових, ліричних, пісень-балад, романсів. Ось як вона пише про пісню в одному із своїх віршів:

*Людина починає жити з пісні,
І пісня ж – доказ, що вона – була.
Вона простує піснею, мов полем,
Крізь все життя, чекаючи стради,
І піснею ж віддихується з болем,
Коли її заціджують “під дих”.
А потім – далі, далі, аж до краю,
У безвість переходячи крізь дні...
Людина не вмирає, а змовкає,
Останню ноту кинувши в зеніт.*

Саме на спомин таланту Марини Брацило у 2013 році започатковано Всеукраїнський конкурс молоді української поезії та авторської пісні «Хортицькі дзвони», який у 2016 році вже відбувся втретє.

Проводити цьогорічний вечір пам'яті поетеси в обласній науковій бібліотеці було важко і болісно, бо саме тут у 2011 році ми презентували збірку Марини Брацило «Море amoris» («Морю з любов'ю»). Тоді всім здавалося, що у Марини все ще попереду, бо як вона сама казала: «Зупинятися не збираюся, бо – не жадібна й охоче ділюся думками та відчуттями». Та життя розпорядилося інакше...

На вечорі лунали спомини колег, вчителів та друзів Марини: актора Дмитра Московцева, завідувачої кафедри українознавства ЗНУ Стадніченко О. О., голови Запорізької обласної організації Національної спілки краєзнавців України Денисенко О. В.

Під час заходу було відкрито книжкову експозицію «Поетами народжуються». Ця виставка є унікальною, бо на ній були представлені не лише збірки віршів, статті з періодичних видань, а і особисті речі, рукописи, записники, численні дипломи та грамоти, щоденники, улюблені книжки, світлини з сімейного архіву Марини Брацило.

На виставці також демонструвалися малюнки, нав'язані поезією Марини Брацило, учнів Запорізької дитячої художньої школи: Мірошніченко Сніжани, Перекупенко Анастасії та Міли Кузнецової (викладач Клімова Л. М.).

На вечорі пам'яті поетеси та піснярки, як і годиться, лунало багато віршів. Так, студенти акторського відділення Запорізького національного університету під керівництвом Заслуженої артистки України Любов Фріган у поетичній композиції розкрили світ Марини, світ її почуттів, надій, сподівань.

Поезія Марини Брацило, на мою думку, є унікальною. Бо кожен, хто до неї доторкається, знаходить щось своє рідне і близьке. І не важливо скільки тобі років. Тому на заході вірші читали і учні 7 класу Січового колегіуму (студія «Театр слова», під керівництвом Світлани Коваленко) і 86-річна Кучеренко Тамара Василівна. Тамара Василівна, не дивлячись на свій поважний вік та важку хворобу, прийшла вшанувати пам'ять Марини Брацило, яку вона ставить на один щабель з Ліною Костенко.

Кажуть, поетами народжуються... та не вмирають. Вони продовжують жити у своїх віршах. Наш вечір пам'яті показав, що поезією Марини буде захоплюватися не одне покоління, тому зірка її буде світити вічно!

КРАЄЗНАВЦІ ЗАПОРОЖЖЯ

Щур Ю. І. (м. Запоріжжя)

Краєзнавчий рух на Запоріжжі під час нацистської окупації

Історія розвитку краєзнавчого руху Мелітополя та Бердянська в період окупаційної влади за часів Другої Світової війни: діяльність дослідників, створення громадських наукових організацій та відродження музеїв

Вивчаючи особливості життя жителів Запорізької області під час нацистської окупації, ми однозначно занурюємося у різноманітні суспільно-політичні, наукові, мистецькі тощо рухи. Досить часто все це перепліталось між собою настільки тісно, що годі розрізнити де основне, а де другорядне. І чи взагалі може йти мова про другорядність. Повною мірою, на нашу думку, це стосується проблеми розвитку краєзнавчого руху на території Запорізької області. На конкретних прикладах Мелітопольщини й Бердянщини.

Із наявних на сьогоднішній день матеріалів, можемо зробити висновок, що одним із пріоритетних напрямків діяльності підпілля Організації українських націоналістів (революційної), в тому числі і на території Запорізької області, було створення мережі орбітальних структур. Наявність таких організацій та закладів давала можливість використовувати легальні засоби для досягнення цілей оунівців. Актуалізація цього напрямку, вочевидь, була пов'язана із активізацією репресій нацистських спецслужб проти націоналістів та переходом ОУН-р до глибокого підпілля.

Споруда Мелітопольського музею

У м. Мелітополь членам ОУН-р вдалося створити окружний провід, до складу якого увійшов і відомий краєзнавець, колишній директор місцевого музею І. Курило-Кримчак. На той час він працював старостою с. Вознесенка, перед тим очолював місцеву школу.

Разом із тим, І. Курило-Кримчак не залишався осторонь проблем, пов'язаних із розвитком краєзнавчого руху та функціонування музею.

Влітку 1942 р. І. Курило-Кримчак звернувся до гебітскомісара Гейніша з проханням дати дозвіл на відновлення музею. Цю ідею підтримав професор Петрашин з м. Бреслау, який в той час перебував у Мелітополі. З його легкої руки німецьке командування дало розпорядження підшукати приміщення для відновленого музею [1, 39зв., 121].

Майже одразу ж після цього, на засіданні радників Мелітопольської міської управи 25 липня 1942 р., за поданням присутнього Іларіона Курила-Кримчака, було затверджено бюджет відновленого музею, як складову міського Фінансового плану [2, 48-50].

Першими експонатами відновленого музею стали деякі речі із старих колекцій, які врятував І. Курило-Кримчак у жовтні 1941 р., перевізши із Мелітополя до Вознесенки, тим самим не дозволивши румунським військам цілковито пограбувати музей [1, 30].

Крім того, зусиллями І. Курило-Кримчака та інших небайдужих громадян було повністю збережено наукове обладнання Мелітопольського опорного пункту інституту захисту рослин. Через те, що серед збереженого обладнання виявилось чимало метеорологічних приладів, вдалося відновити роботу метеорологічної станції. Таким чином, у вересні 1942 року у Мелітополі працювали: Садова дослідна станція, Метеорологічна станція II-го порядку, Гідрометеорологічна станція, Ентомологічний пункт Запорізького Вік-до [3].

Не зважаючи на те, що розмови про відкриття відновленого музею тривали ще від літа 1942 р., перший наказ по музею було датовано лише 1 листопада. Принагідно відмітимо, що останній наказ, про відрядження І. Курила-Кримчака, датований 13 серпня 1943 р. [4, 67-68].

У відновленому музеї страшенно відчувався брак матеріалів для експозицій. І. Курило-Кримчак, вже будучи бургомістром Мелітополя і одночасно залишаючись директором музею, через газету «Мелітопольский край» звернувся до жителів міста з проханням повернути розграбовані колекції. Тут же було перераховано, що саме винесено з музею у 1941 р.: археологічні, історичні й інші колекції, книги, картини, устаткування [5]. Простіше кажучи, майже все.

Влітку 1943 р. Мелітопольський музей переходить у підпорядкування ще одного дітища І. Курила-Кримчака – новоствореного Науково-дослідного (краєзнавчого) інституту Таврії. У офіційному повідомленні про створення Інституту, яке було розіслано по інформаційним агентствам, зазначалося що міська управа порушила перед генерал-комісаром питання про вишукування коштів на розвиток установи [6]. Вже 20 липня з'явилося розпорядження виділити на утримання нової наукової установи у 3-му кварталі кошти в розмірі 18 тисяч рублів [7, 41].

На подвір'ї Мелітопольського музею

Ілларіон Курило-Кримчак

зупинявся на багатющих запасах мінеральної води й грязюки, які придатні до використання в лікувальних цілях [9]. У Бердянську відродженням краєзнавчого руху також, в основному, займалися місцеві члени націоналістичного підпілля. За ініціативи керівника районного осередку ОУН-р П. Клименка, який у 1930-х рр. був директором Бердянського музею, на початку липня 1942 р. було засноване «Науково-краєзнавче товариство» на чолі із педагогом Зборовцем [10, 116].

Краєзнавче товариство було створене при міському музею, але мало статус окремої організації. На час створення, поділялося на наступні секції: етнографічно-побутову, геологічну, зоологічну, ботанічну, історичну, агрономічну. Про результати своєї діяльності члени краєзнавчого товариства планували інформувати широку громадськість у формі доповідей, рефератів й лекцій на своїх зібраннях, які мали відбуватися 1-2 рази на місяць.

Для проведення досліджень товариство мало на меті якнайширше залучати до роботи вчителів та учнів шкіл. Зокрема, й створити молодіжні краєзнавчі гуртки. Долучитися до роботи краєзнавчого товариства могли усі охочі, різного віку й професій [11].

Також відмітимо, що до завдань товариства входило, зокрема: збирання усної історії, обрядових, історичних, бурлацьких тощо пісень, оповідань, іншого фольклору [10, 177].

Невдовзі після створення краєзнавчого товариства у місцевій газеті «Світанок» членом товариства А. Костюченком було опубліковано нарис «По Бердянщині: з нотаток краєзнавця», який певною мірою є своєрідною рекламою, як для новоствореної організації, так і для руху в цілому. Зокрема, у статті висвітлені питання флори й фауни, корисних копалин, палеонтології, археології, історії заселення краю, фольклору тощо. Підсумовуючи все перераховане, автор писав: «зроблений мною перелік усього цікавого в житті нашої Бердянщини, звичайно, далеко не повний. Доповнити його та досконально вивчити й використати в інтересах науки і практичної роботи – це обов'язок і найближче завдання нашого краєзнавчого товариства» [12].

Дозволимо собі навести повністю цілі й завдання інституту Таврії: «провадить дослідження кварцевих пісків, ганчарських глин, вапняків, залізних руд, рідкоземельних елементів, які є в надрах Таврії». І в якості одного з результатів діяльності: «Інститут відкрив свердловину газу метану, яким опалюють підприємства Мелітополя» [8].

На сьогоднішній день автору відома лише одна публікація, яка вийшла «під брендом» Науково-дослідного інституту Таврії. Узагальненням краєзнавчих природничих експедицій І. Курила-Кримчака, здійснених у 1930-1940-х рр. стала публікація в місцевій газеті в червні 1943 р. статті «О естественных богатствах Таврической степи». Тут було подано не лише розгорнуті природничо-географічні дані про територію, яку охоплює Таврійський степ, але й перераховані усі корисні копалини й елементи краю.

Зокрема: золото, графіт, кварцові піски, залізна руда, граніти, каолін, гончарна глина, вапняки, газ і нафта. Окремо краєзнавець

2-го серпня 1942 р. відбулося засідання краєзнавчого товариства, на якому заслухано доповідь А. Костюченка про археологічні знахідки на Бердянщині. Доповідач, перш за все, зупинився на історії археологічних досліджень на території краю, «про розкопки могил та про знахідки кам'яної зброї часів неоліту в Нововасилівці і Орлівці, решток культур скифської, грецької і інш.». Крім того було висвітлено історію побудови лінії укріплень [13].

На наступному засіданні товариства, яке відбулося 9-го серпня доповідав В. Зборовець, який висвітлив тему «Асимілятори та асимілянти в мові кубанських козаків» [14]. Чергова публікація з інформацією про зібрання краєзнавчого товариства з'явилася з місцевої газети майже за рік. 13 травня 1943 р., за день до засідання було проанонсовано тематику доповідей. Так передбачалося, що директор музею Г. Манохін виступить з доповіддю «Краєзнавча робота в Німеччині», а П. Рогоза висвітлить тему «Лікарські рослини на Бердянщині» [15]. Остання доповідь викликала жваве обговорення про необхідність та важливість вивчення лікарських рослин.

Не в останню чергу, наслідком цього стало утворення в структурі товариства нової секції – медичної, яка отримала завдання вивчати лікувальні фактори місцевості. Також на одному із зібрань товариства вчителька Падалка розповіла про весільний обряд, записаний нею у с. Попівка Куйбишевського району (тепер – с. Смирнове Більмацького району).

За наслідками своєї пошукової діяльності краєзнавче товариство планувало випустити власний науковий збірник по дослідженню Бердянщини [16].

Окремо варто зупинитися на діяльності Бердянського музею періоду окупації. 5 липня 1942 р., після певної реорганізації, його було відкрито для відвідувачів. На той час працював лише відділ природи українського південного Приазов'я, який розміщувався в чотирьох залах і тематично був об'єднаний у наступні категорії: геологічний, ботанічний, еволюційний та зоологічний підвідділи.

Функціонував також історичний відділ, який був «вичищений» від експонатів, пов'язаних із соціалістичним будівництвом. Разом із тим відмічалось, що найбільш цінні речі, як наприклад археологічні колекції, були забрані радянською адміністрацією на евакуацію. Через це, одним із першочергових завдань музею на той час було збирання та систематизація історичного матеріалу для поповнення експозиції і повноцінного функціонування відділу історії Приазов'я.

На той час музей працював щоденно, окрім понеділка, з 10 до 17 години. Вхід та послуги екскурсорода були безкоштовними [17].

У травні наступного року у музеї готувався до відкриття відділ історії України, для якого були придбані українські вишиті рушники та виготовлено серію портретів українських історичних діячів [18].

Крім того, краєзнавчий музей, за ініціативою сектору освіти й культури міської управи і з дозволу німецького управління організував художню виставку, до участі в якій були запрошені усі місцеві митці. На виставці було намічено організувати наступні секції: графіка, живопис, скульптура, художнє вишивання, різьба по дереву [19].

У серпні 1943 р. директор музею Г. Манохін опублікував невеличкий звіт про діяльність краєзнавчого музею з дня відновлення роботи. Зокрема, було завершено роботи з розкопок скам'янілих решток південного слона біля с. Обіточне. Неподалік від с. Роза, в урочищі «Два колодязі» було знайдено могильник, який за інвентарем був датований

Костянтин Приходько, активіст краєзнавчого товариства м. Бердянськ

скіфським часом. На хут. Голодове, неподалік від с. Троїцького, на приватному подвір'ї було знайдено залізну кольчугу, датовану Г. Манохіним добою середньовіччя.

Тут же директор музею звертався до жителів сіл Миколаївки та Троїцького із проханням зберігати випадково знайдені старовинні речі, особливо кремені, оскільки у цих краях були значні знахідки епохи неоліту [20].

Таким чином, підбиваючи попередні підсумки заявленої теми, можемо стверджувати, що краєзнавчий рух під час нацистської окупації на території Запорізької області отримав значного поширення. Зокрема, це простежується в умовних межах Мелітопольського і Бердянського країв. Не в останню чергу це пов'язано із розвитком краєзнавчого руху передвоєнного часу, тому що ініціаторами його відновлення якраз виступали активісти попередніх років. Загалом же, тема розвитку краєзнавства на території нашої області під час німецької окупації потребує подальшого дослідження й напрацювання.

Джерела та література

1. Архів Управління Служби безпеки України в Запорізькій області. – Архівно-кримінальна справа №13885.
2. Державний архів Запорізької області. – Ф.Р. 3061. – Оп. 1. – Спр. 5.
3. Петровський В. Відроджується наукове життя Мелітопольщини // Мелітопольський край. – 1942. – 9 вересня.
4. Накази по Мелітопольському краєзнавчому музею часу німецької окупації (1942-1943 рр.) // Щур Ю. Іларіон Курило-Кримчак: життя і боротьба на тлі епохи. – Запоріжжя, 2009.
5. Еще о музее // Мелитопольский край. – 1943. – 9 июня.
6. Новий інститут // Донецкий вестник. – 1943. – 04 липня.
7. Державний архів Запорізької області. – Ф.Р. 3061. – Оп. 2с. – Спр. 2.
8. В інституті Таврії // Нове життя (Полтава). – 1943. – 01 серпня.
9. Курило-Крымчак И. О естественных богатствах Таврической степи // Мелитопольский край. – 1943. – 12 июня, 19 июня, 22 июня, 26 июня.
10. Архів Управління Служби безпеки України в Запорізькій області. – Фонд припинених справ. – Спр. П-19487. – Т. 1.
11. В. З. Бердянське краєзнавче товариство // Світанок (Бердянськ). – 1942. – 8 липня.
12. Костюченко А. По Бердянщині: з нотаток краєзнавця // Світанок. – 1942. – 27 липня, 29 липня, 31 липня.
13. В.З. На засіданні краєзнавчого товариства // Світанок. – 1942. – 7 серпня.
14. Д. На засіданні краєзнавчого товариства // Світанок. – 1942. – 14 серпня.
15. В краєзнавчому товаристві // Світанок. – 1943. – 13 травня.
16. В. З. В Бердянському краєзнавчому товаристві // Світанок. – 1943. – 5 червня.
17. Бердянський краєзнавчий музей // Світанок. – 1942. – 4 липня.
18. Новий відділ краєзнавчого музею // Світанок. – 1943. – 27 травня.
19. До міської художньої виставки // Світанок. – 1943. – 27 травня.
20. Манохін Г. В Бердянському краєзнавчому музеї: цікаві наукові знахідки // Світанок. – 1943. – 21 серпня.

Білівненко С. М. (м. Запоріжжя)

Запорізьке наукове товариство імені Якова Павловича Новицького

Шлях становлення одієї з провідних краєзнавчих та наукових організацій Запорізької області, непересічні особистості істориків-науковців та нові, цікаві напрямки краєзнавчих досліджень

Запорізьке наукове товариство ім. Якова Павловича Новицького виникло як результат організаційних процесів в середовищі запорізьких істориків першої половини 90-х років ХХ століття.

За два роки до створення ЗНТН було організовано Науково-дослідну лабораторію історії Південної України Запорізького державного університету. Згідно з положенням, науково-дослідна лабораторія історії Південної України XVIII-XIX століття визначалася творчим колективом, який об'єднував викладачів, аспірантів і студентів, що активно працюють над історією Південної України. Метою лабораторії було об'єднання і координація зусиль в дослідженні історії Південної України. Головне завдання лабораторії – створення джерельної бази дослідження історії Південної України. Планувалося, що для досягнення поставленої мети лабораторія могла об'єднуватися з іншими творчими колективами, товариствами і об'єднаннями, завданням яких є вивчення історії Південної України. Координатором лабораторії ставав науковий керівник, який обирався на установчих зборах.

11 грудня 1995 р. відбулися установчі збори науково-дослідної лабораторії. На них були присутні А. В. Бойко, В. Г. Ткаченко, Б. А. Бровко, І. І. Лиман, Л. М. Маленко, Р. Б. Шиханов, О. Л. Олійник, В. І. Деміч. Науковим керівником лабораторії було обрано А. В. Бойка, а управляючим справами – В. Г. Ткаченка. Затверджено редакційну колегію «Записок науково-дослідної лабораторії Південної України ЗДУ: Південна Україна» у складі: А. В. Бойка (головний редактор), І. І. Лимана, С. Р. Ляха, Л. М. Маленко (відповідальний секретар), Р. Б. Шиханова (технічний редактор).

Перший випуск часопису побачив світ у 1996 році. Робота над часописом, реалізація поставлених перед лабораторією завдань визначили необхідність об'єднати науковців на більш широких наукових засадах, що могло виконати наукове товариство.

Запорізьке наукове товариство ім. Я. Новицького як наступник лабораторії історії Південної України було засноване 5 вересня 1997 року. Тоді ж ухвалено статут «Запорізького наукового товариства ім. Я. Новицького» та обрано голову правління товариства – Анатолія Васильовича Бойка. Заступником голови правління обрано Валерія Кириловича Козирева (до сьогодні).

Керівним органом товариства є правління (голова правління, заступник голови правління з організаційних питань, заступник голови правління та вчений секретар), до складу товариства входять дійсні члени-засновники товариства, дійсні члени товариства, члени-кореспонденти товариства та почесні члени товариства. Регіональні відділення – Бердянське (очолює І. І. Лиман), Мелітопольське (очолює С. І. Пачев), Куйбишевське (очолює С. П. Шевчук).

Сьогодні наукове товариство нараховує 33 дійсних та 22 членів-кореспондентів. Фактично наукове товариство об'єднало у своїх лавах провідних науковців-істориків не тільки Запорізького регіону, а й Дніпропетровщини, Донеччини, Херсонщини, наукові інтереси яких пов'язані з історією Південної України.

Доктор історичних наук,
професор Бойко Анатолій
Васильович

Наприкінці 90-х років наукове товариство налагодило тісні наукові контакти з провідними дослідними центрами України. Так, товариство активно співпрацює з Інститутом української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, Інститутом історії України НАН України, Інститутом археології НАН України, Національним університетом «Києво-Могилянська академія», Запорізьким, Дніпропетровським, Донецьким, Одеським національними університетами, науковими осередками Херсона, Миколаєва, Кіровограда, Кременчуга, Кривого Рогу. Розвивається активна співпраця з Канадським інститутом українських студій у Едмонтоні (Канада).

Співпраця наукового товариства з Культурним центром «Хортиця» сприяла реалізації таких фундаментальних програм як «Запорозька чайка». В процесі реалізації цієї програми було піднято з глибин Дніпра військове судно козацької доби – першої половини XVIII століття. Розпочатий комплекс реставраційних робіт надає можливість вже сьогодні говорити про створення у недалекому майбутньому у Запоріжжі на острові Хортиця Музею судноплавства, експонатами якого стануть судна, що плавали Дніпром ще від періоду бронзи до кінця XVIII століття.

Дослідження історії запорозького козацтва конкретизувалося безпосередньою участю наукового товариства у підготовці до видання чергового тому «Архіву Коша Запорозької Січі». У цій праці товариство активно співпрацювало з Центральним державним історичним архівом України та Інститутом української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. Ця робота визначила ще один напрямок роботи товариства, який триває ось вже не один рік – це підготовка енциклопедичного словника топонімів Запорізького краю (Ю. П. Князьков). Передбачається, що такий енциклопедичний словник буде включати усі урочища, байраки, байрачки, річки, локалізовані до сучасних географічних пунктів, а також інформацію про історичні події, з ними пов'язані.

У реалізації цих завдань важливе місце посідає проведення археографічних та етнографічних експедицій у Запорізькому краї. Вже одинадцятий рік поспіль наукове товариство продовжує розпочату роботу із запису усної історії – споминів та розповідей згідно з розробленою народознавчою анкетною про суспільне, господарське та побутове життя, звичаї, традиції та обряди населення Запорізького краю у 20-50-х роках. Загалом товариством організовані експедиції в села Запорізької, Дніпропетровської, Донецької Херсонської, Миколаївської, Одеської, Кіровоградської областей та до Автономної Республіки Крим. У ході польових досліджень опитано 4852 людини, виявлено понад 30 селянських щоденників, видано одинадцять томів інтерв'ю, п'ять томів мемуарної літератури (щоденників, спогадів, листів). У 2008 році товариство провело всеукраїнську наукову конференцію «Усна історія в науковому дослідженні». За її матеріалами було видано збірку «Усна історія: теорія та практика». Проводяться «Новицькі читання». Проводиться щорічна конференція «Історія Степової України», що з 2011 року присвячена

пам'яті А. В. Бойка. Саме в рамках цієї конференції відбулось урочисте відкриття меморіальної дошки Анатолію Васильовичу біля центрального входу п'ятого корпусу ЗНУ.

Слід сказати, що наукове товариство традиційно апробує результати своєї діяльності на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, які проходять на острові Хортиця. Про ґрунтовність таких конференцій як «Запорізьке козацтво в пам'ятках історії та культури», «Адміністративний устрій та самоврядування в Україні XVII-XX століття», «Боплан і Україна» свідчать відгуки на їх матеріали в наукових виданнях.

Важливим напрямком діяльності наукового товариства є археографічна робота. Активна пошукова робота в архівосховищах України та Росії надала можливість видати ґрунтовні збірки документів з історії Азовського козацького війська, адміністративного устрою Південної України, болгарського населення Південної України у XVIII ст., з історії міжконфесійних взаємин Запорізького краю. В контексті цього напрямку наукове товариство, у співпраці з Інститутом української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, взяло на себе значну частину роботи з підготовки та видання двадцятитомного зібрання творів Д. І. Яворницького. Постійно ведеться активна робота з підготовки чергового тому цього зібрання.

Одним із напрямків своєї діяльності наукове товариство бачить створення діапозитарію мікрофільмів джерел з історії Південної України. На сьогодні у фондах наукового товариства є понад 400 тисяч мікрофільмів та копій документів із архівосховищ Києва, Москви, Петербурга, Краснодару, Одеси, Херсона, Дніпропетровська, Запоріжжя, Сімферополя, Кіровограда, Миколаєва.

Тривалий час часопис «Південна Україна» залишався одним із пріоритетних напрямків діяльності наукового товариства. З часом визначилися й рубрики часопису. Традиційними стали рубрики «Публікації документів», «Статті», «Огляди», «Хроніка», «Повідомлення». В міру комплектації редакторського портфелю на шпальтах часопису з'являються рубрики «Спадщина», «Постаті».

В новому тисячолітті значно розширилася співпраця ЗНТН із різними науковими установами та організаціями, що активно займаються дослідженням Степової України. Серед інших – Міжнародна громадська організація «Інститут україніки» (м. Дніпропетровськ), громадське товариство (об'єднання) «Вознесенка» (м. Запоріжжя), Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України (м. Київ), Канадський інститут українських студій, Східний Інститут українознавства ім. Ковальських КІУСу (м. Харків), Центр Петра Яцика КІУСу (Канада), Гарвардський університет (США), Інститут національної пам'яті НАН України (м. Київ).

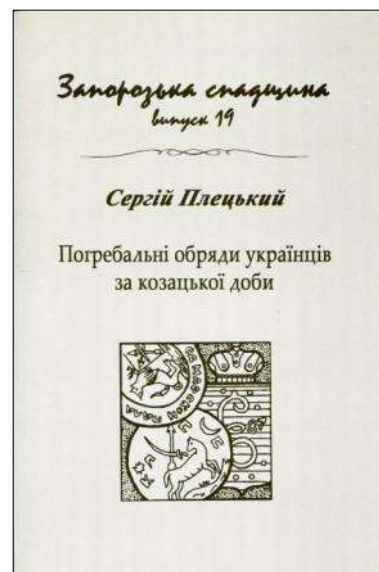
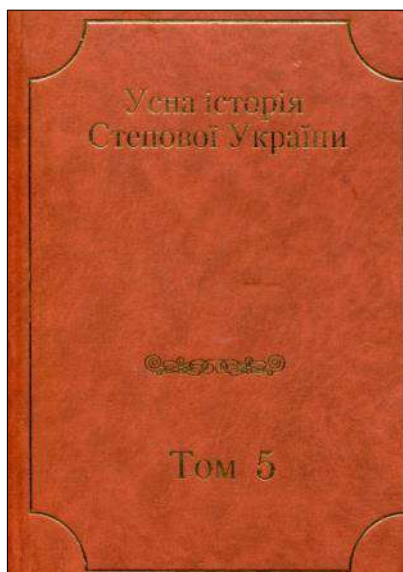
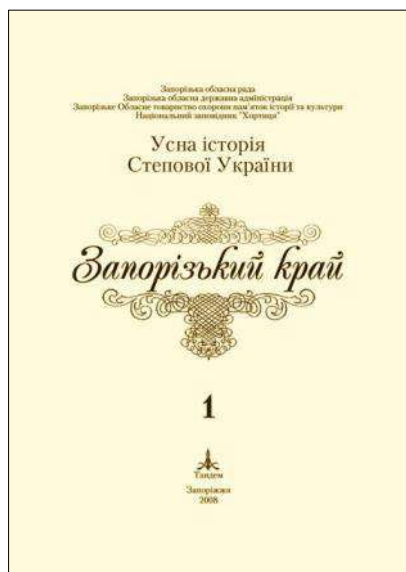
Членами товариства в 2000-х роках стали ентузіасти-історики Запорізької області, які поставили на меті дослідження і популяризацію наукових знань із історії й культури Запорізького краю. Поступово географія членства розширилася завдяки науковцям як України, так і Канади, Сполучених Штатів Америки, Російської Федерації. До найбільш знакових постатей товариства потрібно віднести наступних науковців:

Шаповалов Г. І. – д. і. н., професор, директор Запорізького обласного краєзнавчого музею; Бех В. П. – д. ф. н., професор, академік Української академії політичних наук, перший проректор Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова, заслужений діяч науки і техніки України; Лиман І. І. – д. і. н., професор, завідувач кафедри історії України Бердянського державного педагогічного університету, заслужений працівник освіти України; Лях С. Р. – д. і. н., професор, завідувач кафедри історії України Запорізького національного університету, заслужений працівник освіти України; Ігнатуша О. М. – д. і. н., професор кафедри історії України Запорізького національного університету; Мільчев В. І. – д. і. н., в.о. завідувача кафедри джерелознавства, історіографії та спеціальних історичних дисциплін Запорізького національного університету.

Почесні члени: Кравченко В. В. (д. і. н.), Мицик Ю. А. (д. і. н.), Швидько Г. К. (д. і. н.), Брехуненко В. А. (д. і. н.), Плохій С. М. (д. і. н.), Когут Зенон (д. і. н.), Наулко В. І. (д. і. н., член-кореспондент НАН України).

Незмінним керівником та ідейним батьком товариства впродовж 1997-2010 рр. був Анатолій Васильович Бойко – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри джерелознавства, історіографії та спеціальних історичних дисциплін Запорізького національного університету, заслужений працівник освіти України.

Після передчасної смерті Анатолія Васильовича 10.01.2011 на засіданні товариства створено Тимчасовий виконавчий комітет ЗНТН, який очолив Сергій Миколайович Білівненко – к. і. н., керівник археографічно-етнографічних експедицій ЗНТН, викладач кафедри джерелознавства, історіографії та спеціальних історичних дисциплін Запорізького національного університету. Пізніше, 20.05.2011, С. М. Білівненка було обрано головою правління товариства.

На сьогодні товариство може пишатися низкою видань, які виходять під його грифом: «Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорізького державного університету: Південна Україна XVIII-XIX ст.», «Запорізька спадщина», «Старожитності Південної України», «Джерела з історії Південної України», «Усна історія Степової України». У 2010 році започаткували серію «Забуті щоденники» (5 випусків спогадів, щоденників і листів періоду Великої Вітчизняної війни). Видається зібрання творів Я. П. Новицького (вийшло 4 томи).

2007 року було започатковано стипендію ім. Я. Новицького для молодих дослідників історії Південного краю, щороку проводиться конкурс «Моє рідне село», що визначає переможця-стипендіата. При товаристві створено Рукописний відділ Запорізького відділення інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, що містить декілька тисяч документів XIX-XX століття.

Для забезпечення наукової діяльності товариство має необхідний матеріальний та інтелектуальний потенціал: поліграфічну дільницю, оргтехніку, колектив кваліфікованих фахівців у галузі проведення інтерв'ювання будь-якої категорії населення, створення транскриптів інтерв'ю, передачі транскриптів науково-популярним методом, підготовки до публікації та публікації усних свідчень. Наразі члени товариства готують до публікації декілька монографій та збірок джерел з історії Степової України. Завдяки товариству готується до проведення науково-практична конференція «Розпад Радянського Союзу та міжнародні інтерпретації завершення Холодної війни». Продовжується підготовка до публікації чергових томів серії «Усна історія Степової України».

Перші відзнаки та нагороди запорозьким краєзнавцям від Національної спілки краєзнавців України у 2016 році

2016 – рік підведення підсумків роботи запорозьких краєзнавців.

Запорізька обласна організація, яка юридично існує з 2012 року звітувала про свої здобутки за минулі роки та відзначила кращих не тільки спільчан, а й небайдужих до минувшини та майбутньої долі нашого краю.

Саме тому, завдяки клопотанню Правління ЗОО НСКУ, Національною спілкою краєзнавців було прийняте рішення про нагородження в цьому, 2016 році, тих, хто відзначився в розвитку краєзнавчого руху, збереженні національної історико-культурної спадщини та природних скарбів України, за активну науково-дослідницьку та просвітницьку діяльність у популяризації історії рідного краю.

Звання «Почесний краєзнавець України»
за значний внесок у розвиток краєзнавчого руху, збереження національної історико-культурної спадщини та природних скарбів України присвоєно

Остапенку

Максиму Анатолієвичу

Генеральному директору Національного заповідника «Хортиця»

ПОДЯКОЮ

за науково-просвітницьку та дослідницьку діяльність у популяризації історії рідного краю нагороджено

Лисенко

Тетяну Миколаївну

- заступника з наукової роботи Генерального директора Національного заповідника «Хортиця», заступницю Голови правління ЗОО НСКУ

Митрофанову

Тетяну Григорівну

директора комунального закладу "Запорізький обласний центр туризму і краєзнавства, спорту та екскурсій учнівської молоді" Запорізької обласної ради, члена ЗОО НСКУ

Левченка

Михайла Павловича

заступника з інженерно-господарської діяльності Генерального директора Національного заповідника «Хортиця», члена Правління ЗОО НСКУ

**Турченка
Федора Григорівна**

- доктора історичних наук, професора, Заслуженого діяча науки і техніки України, завідувача кафедри новітньої історії України історичного факультету Запорізького національного університету, члена ЗОО НСКУ

**Стадніченко
Ольгу Олександрівну**

- кандидата філологічних наук, доцента кафедри українознавства Запорізького національного університету, голову комісії з літературно-мистецького краєзнавства ЗОО НСКУ

**Штейнле
Олексія Федорівна**

кандидата історичних наук, доцента кафедри новітньої історії України історичного факультету Запорізького національного університету, члена ЗОО НСКУ

**Брацило
Людмилу Федорівну**

- почесного працівника туризму України, Почесного голову та члена виконавчої ради Громадської організації «Запорізька обласна туристична асоціація», голову комісії з туристичного краєзнавства ЗОО НСКУ

**Петроченко
Віктора Івановича**

- завідувача краєзнавчого відділу комунального закладу «Запорізький обласний центр туризму і краєзнавства, спорту та екскурсій учнівської молоді» Запорізької обласної ради, заступника голови правління ЗОО НСКУ

**Павленко
Ірину Яківну**

- доктора філологічних наук, доцента, завідувачку кафедри російської філології Запорізького національного університету, Відмінника Освіти України, члена ЗОО НСКУ

**Білівненка
Сергія Миколайовича**

кандидата історичних наук, доцента кафедри джерелознавства, історіографії та спеціальних історичних дисциплін Запорізького національного університету, Голову Правління Запорізького наукового товариства ім. Я. Новицького, заступника Голови правління ЗОО НСКУ

**Нагорну
Ганну Миколаївну**

завідуючу відділу краєзнавства комунального закладу «Запорізька обласна універсальна наукова бібліотека ім. О. М. Горького» Запорізької обласної ради

**Різника
Володимира Івановича**

Голову правління Громадської організації «Спілка краєзнавців Мелітопольщини», почесного громадянина міста Мелітополя

**Гнедашева
Віктора Миколайовича**

директора Якимівського районного історико-краєзнавчого музею, почесного громадянина Якимівки

**Ноздріну
Людмилу Федорівну**

директора Бердянського краєзнавчого музею

ГРАМОТОЮ

за значний внесок у розвиток краєзнавчого руху України
нагороджено

**Сурченка
Сергія Володимировича**

старшого наукового співробітника
відділу охорони пам'яток історії,
археології та природи
Національного заповідника
«Хортиця», члена Правління
Національної Спілки краєзнавців
України, члена Правління та
Головного редактора ЗОО НСКУ

**Шелегеду
Віталія Івановича**

заступника директора
з навчально-виховної роботи
комунального закладу
«Запорізький обласний центр
туризму і краєзнавства, спорту та
екскурсій учнівської молоді»
Запорізької обласної ради,
члена ЗОО НСКУ

**Вілінова
Юрія Аркадійовича**

дослідника-краєзнавця
з майже тридцятирічним
стажем, народознавця,
члена ЗОО НСКУ

**Пашника
Світловита Дмитровича**

- краєзнавця, народознавця, верховного
волхва «Руського православного кола»,
члена ЗОО НСКУ

**Палійчук
Олену Вікторівну**

наукового співробітника
Національного заповідника
«Хортиця», голову комісії з
освітнянського краєзнавства
ЗОО НСКУ

**Шелегеду
Олену Романівну**

методиста Комунального
закладу «Запорізький
обласний центр туризму і
краєзнавства, спорту та
екскурсій учнівської молоді»
Запорізької обласної ради,
члена ЗОО НСКУ

НАШІ АВТОРИ

- Білівненко Сергій Миколайович** – к. і. н., доцент, викладач кафедри джерелознавства, історіографії та спеціальних історичних дисциплін Запорізького національного університету, Голова правління Запорізького наукового товариства ім. Я. Новицького, заступник Голови правління Запорізької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, Голова Комісії з формування Запорізького обласного списку елементів нематеріальної культурної спадщини
- Брацило Людмила Федорівна** – Почесний працівник туризму України, засновниця, Почесний Голова ГО «Запорізька обласна туристична асоціація», член Запорізької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, Голова комісії з туристичного краєзнавства
- Вілінов Юрій Аркадієвич** – краєзнавець, народознавець, екскурсовод, член Запорізької обласної організації Національної спілки краєзнавців України
- Денисенко Олена Володимирівна** – Голова Запорізької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, правник
- Дмитрук Володимир Іванович** – к. і. н., старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України, відповідальний секретар Національної спілки краєзнавців України
- Лисенко Тетяна Миколаївна** – заступник Генерального директора з питань науки Національного заповідника «Хортиця», заступник Голови Правління Запорізької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, голова комісії з музейного краєзнавства
- Нагорна Ганна Миколаївна** – бібліограф відділу краєзнавства Запорізької обласної універсальної наукової бібліотеки ім. О. М. Горького
- Палівода Тетяна Миколаївна** – завідувач відділом краєзнавства Запорізької обласної універсальної наукової бібліотеки ім. О. М. Горького
- Палійчук Олена Вікторівна** – науковий співробітник Національного заповідника «Хортиця», член Запорізької обласної організації Національної Спілки краєзнавців України, голова комісії з освітянського краєзнавства
- Пашиник Світлан Дмитрович** – краєзнавець, релігієзнавець, народознавець, Верховний Волхв (Голова) Духовного центру «Руське православне коло», член Запорізької обласної організації Національної Спілки краєзнавців України, голова комісії з сакрального краєзнавства
- Петроченко Віктор Іванович** – завідувач краєзнавчого відділу комунального закладу «Запорізький обласний центр туризму і краєзнавства, спорту та екскурсій учнівської молоді» Запорізької обласної ради, заступник Голови Правління Запорізької обласної організації Національної спілки краєзнавців України
- Романько Володимир Іванович** – к. п. н., доцент Донбаського державного педагогічного університету (м. Слов'янськ Донецька область), член Національної Спілки журналістів України, член Національної спілки письменників України, Голова правління Донецької обласної організації Національної спілки краєзнавців України
- Стадніченко Ольга Олександрівна** – к. філ. н., доцент, завідувач кафедри українознавства Запорізького національного університету, заступник Голови ЗООВУТ «Просвіта» ім. Тараса Шевченка, член Запорізької обласної організації Національної Спілки краєзнавців України, голова комісії Спілки з літературно-мистецького краєзнавства
- Сурченко Сергій Володимирович** – старший науковий співробітник відділу охорони пам'яток історії, археології та природи Національного заповідника «Хортиця», член Правління Запорізької обласної організації Національної спілки краєзнавців України. Головний редактор
- Шелегеда Віталій Іванович** – заступник директора комунального закладу «Запорізький обласний центр туризму і краєзнавства, спорту та екскурсій учнівської молоді» Запорізької обласної ради, член Запорізької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, голова комісії з екологічного краєзнавства
- Щур Юрій Ігорович** – к. і. н., директор Запорізького науково-дослідного центру «СПАДЩИНА»
- Янущенко Дмитро Вікторович** – керівник туристських груп (експедицій) комунального закладу «Запорізький обласний центр туризму, краєзнавства, спорту та екскурсій учнівської молоді» Запорізької обласної ради, член Запорізької обласної організації Національної Спілки краєзнавців України

Вимоги щодо оформлення статей

У журналі «КРАЄЗНАВСТВО ЗАПОРОЖЖЯ» Запорізької обласної організації Національної спілки краєзнавців України публікуються статті, **призначені** краєзнавчому рухові в Запорізькій області та Україні, історії міст і сіл, збереженню, використанню, популяризації пам'яток історії, культури та природи, теорії та практиці українського музейництва, іншим напрямкам краєзнавчої роботи.

Редакційна колегія самостійно визначає **назви рубрик** та віднесення того чи іншого матеріалу до будь-якої з них.

Статті публікуються **українською мовою** та повинні містити матеріал, не опублікований раніше. Окремим файлом може бути подано англomовний переклад статті у повному обсязі.

Подані статті повинні мати такі **обов'язкові складові частини**:

- постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які посилається автор;
- формулювання цілей статті (поставлене завдання);
- виклад основного матеріалу дослідження;
- висновки, перспективи подальшого розв'язання проблеми у даному напрямку.

Обсяг матеріалу – до 10 повних сторінок.

Текст подається в електронному варіанті у форматі Word. Текст друкується шрифтом Times New Roman, 12 кегль через 1 інтервал і вирівнюється на ширину листа, без переносів.

Абзацний відступ від основного тексту – 0,5 см.

Поля: зліва, справа, зверху, знизу – 2 см.

Оформлення списку використаних джерел та літератури – 11 кегль.

Ілюстрації, схеми, діаграми подаються окремо у форматі jpg, jpeg або tif з підписами до них.

Інформацію про автора (авторів) необхідно розмістити перед заголовком дослідження (у правому кутку) без скорочень за наступною послідовністю:

- прізвище, ім'я (повністю), по-батькові (повністю);
- науковий ступінь, наукове звання (якщо є);
- посада й місце роботи – обов'язково (для непрацюючого пенсіонера – науковий фах чи отримана фахова освіта);
- електронна адреса – обов'язково (за відсутності – поштова адреса);
- телефон – обов'язково.

Назва статті вказується по середині, а нижче – текст. Переноси в назві статті не допускаються.

Посилання на літературу і джерела слід наводити у квадратних дужках з їх наскрізною нумерацією (наприклад, [3, с. 12; 7, с. 44], де 3, 7 – порядкові номери у списку використаних джерел, 12, 44 – номери сторінок). Текст посилання наприкінці тексту статті після заголовку «Джерела та література».

Оформлені згідно з даними вимогами матеріали **в електронному вигляді** надсилаються авторами статей на електронну адресу Запорізької обласної організації Національної спілки краєзнавців України – zoonsku@ukr.net з позначкою – «Редакційній колегії» або на поштову скриньку часопису – zpkrai@ukr.net.

До статті додається заявка на публікацію, яка складається автором статті у довільній формі на ім'я Запорізької обласної організації Національної спілки краєзнавців України.

Автори відповідають за повноту висвітлення досліджуваних питань, достовірність наведених фактів, посилання на джерела, написання власних імен, географічних назв тощо. Статті друкуються в авторській редакції.

Редколегія залишає за собою право на відбір матеріалів для друку згідно запропонованих тем і відповідності їх вказаним вимогам.